

दोस्तीच्या अधिक गोष्टी

प्रयास

आरोग्य, ऊर्जा, शिक्षण आणि पालकत्व
या विषयांतील विशेष प्रयत्न

‘प्रयास’ ही आरोग्य, ऊर्जा, शिक्षण व पालकत्व आणि संसाधने व उपजीविका या क्षेत्रांत काम करण्यासाठी स्थापन करण्यात आलेली सार्वजनिक विश्वस्त संस्था आहे. आरोग्य-गट प्रामुख्याने एच.आय.व्ही./एड्सच्या संदर्भात काम करतो.

प्रयास

आरोग्य, ऊर्जा, शिक्षण आणि पालकत्व
या विषयांतील विशेष प्रयत्न

अमृता क्लिनिक, संभाजी पूल कोपरा,
कर्वे रस्ता, पुणे ४११००४.
फोन : २५४४१२३०, फॅक्स : २५४२०३३७
Email : prayashealth@vsnl.net
Website : www.prayaspuene.org

लेखन :
संजीवनी कुलकर्णी

चित्रे :
मोहन देशपांडे

संगणकीय अक्षरजुळणी :
प्रयास आरोग्य गट
पुणे

मुद्रक :
मुद्रा
३८३, नारायण पेठ, पुणे.

हा कथासंग्रह ‘कीप अ चाईल्ड अलाइव्ह’ ह्या संस्थेच्या आर्थिक साहाय्यातून ‘भविष्य’ प्रकल्पासाठी तयार झालेला आहे.

अनुक्रमणिका

१. जादूचं वाक्य	७
२. दोघी	१९
३. अन्वर दिगडे	२७
४. कळलं तेव्हा...	३७
५. दोस्त हो तो ऐसा!	४९
६. तेरे मेरे सपने...	५५
७. रूमपार्टनर्स	६७
८. नव्या आयुष्याची वाट...	७७

दोन शब्द ...

वेगवेगळ्या आव्हानांना सामोरं जाणं, दुःखात रेंगाळत न राहता ते मागं टाकणं, ही गोष्ट मोठ्यांपेक्षा लहानांना नेहमीच फार सहज साधते. थोडासा आधार जरी कुठून-कुठून मिळाला तरी मूल उल्हासानं आनंदानं खेळतं, वाढतं. प्रश्न-अडचणींशी लढण्याची किशोरवयीनांची रीत विशेष तयारीची असते. कधी ते परिस्थिती समजुतदारपणे स्वीकारतात तर कधी बंडखोरपणे लढतात. मैत्रीची साथ मिळाली तर भीषण परिस्थितीलाही जराही न घाबरता आश्चर्यकारक निर्धारानं सामोरं जातात. ही मैत्री फक्त बरोबरीच्या मित्राशी किंवा मैत्रिणीशीच असते असं नाही. कोणतंही अगदी आई-मुलगा किंवा काकाकाकू-पुतणी असं नातंही मैत्रीपूर्ण असलं तर ते जगण्याची ताकद बेबंद वाढवतं.

प्रत्येकाच्याच आयुष्यात काही ना काही प्रश्न असतात; मुद्दा असतो तो या प्रश्नांनी आपण आपलं जगणं, जगण्याची इच्छा किती मुडपून घ्यायची हा. मैत्रीचे आधाररंग जीवनात झळाळत असले तर प्रश्नअडचणींना घाबरायची गरज भासत नाही.

प्रयास आरोग्य गटातर्फे हा कथासंग्रह प्रकाशित होत आहे. प्रयासमध्ये एच.आय.व्ही. या विषयातलं काम चालतं. हे काम १९९४ साली सुरू झालं, तेव्हापासून पालकांकडून एच.आय.व्ही. झालेल्या अनेक बालकांना मी बघते आहे. मूल लहान असतं तेव्हा आपल्याला काय आजार आहे, आपल्याला नियमितपणे

डॉक्टरांकडे का आणलं जातं, हेही त्यांना माहित नसतं, ते मोठी होऊ लागल्यावरच कळू लागतं. काहीवेळा पालक, डॉक्टर आवर्जून सांगतातही. हा विषाणू आता फारसा घातक मानला जात नाही, याचं कारण आता त्यावर चांगल्या दर्जाची औषधं उपलब्ध आहेत. बहुतेकांसाठी आता एच.आय.व्ही.साठी रोज औषधाची गोळी घेणं आणि ठरावीक काळांनी प्रतिकारशक्ती आणि औषधांचा फायदा तपासत राहणं एवढाच बदल रोजच्या जीवनात करावा लागतो. तरीही समाजाच्या गैरसमजांमुळे काही प्रश्न त्यांच्यासमोर उभे राहतात. एच.आय.व्ही. मुळे या प्रश्नांची तीव्रता वाढत असली तरी बहुतेक प्रश्न किशोरवयातल्या मुलामुलींसाठी वेगळे नाहीत.

या कथा अशाच काही किशोरकिशोरींच्या आहेत.

एखादं पुस्तक तयार करणं ही सोपी गोष्ट नसते. अनेक गोष्टी लक्षात घ्याव्या लागतात. लिखाणाची पक्की प्रत तयार करण्यापासून ते पुस्तकाचा आकार कसा हवा, पानं किती होतील, खर्च काय पडेल, एक ना दोन! माणिक पारधे, नेहा वैद्य, नीलिमा सहस्रबुद्धे आणि डॉ. विनय कुलकर्णी माझ्या मदतीला नसते तर... हे पुस्तक तयारच झालं नसतं. कुठल्याही प्रयत्नात गटातल्या सर्व सार्थींचा मदतीचा हात असावा लागतो आणि प्रयासमध्ये तो नेहमीच मनापासून मिळतोही. उत्तम मुद्रणाची जबाबदारी नेहमीप्रमाणेच मुद्रानं आत्मियतेनं

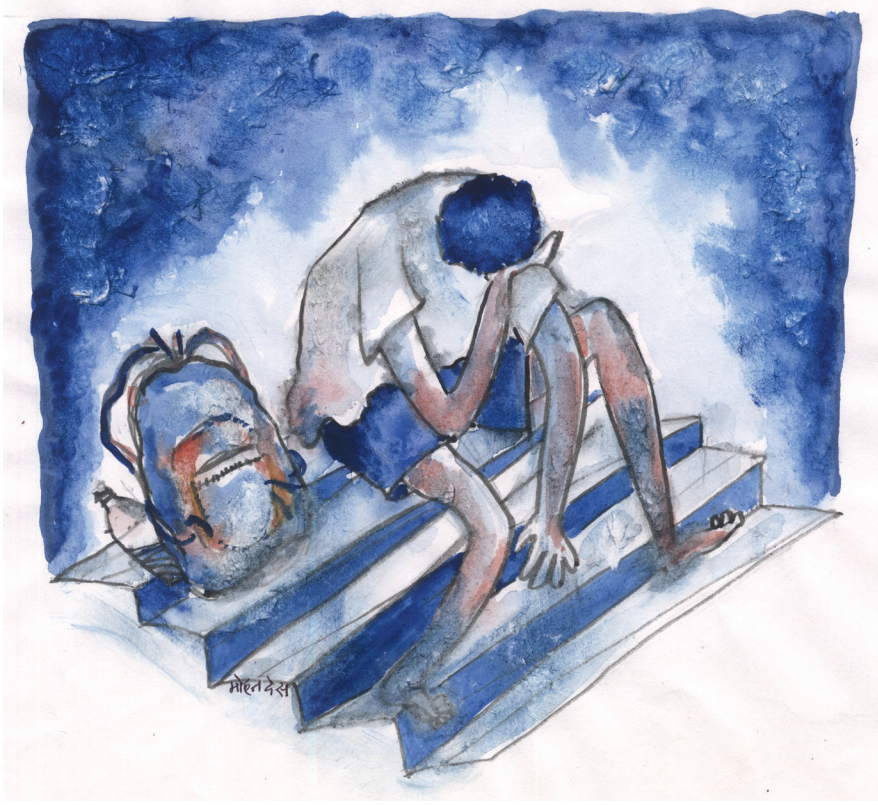
घेतलेली आहे, रंगचित्रांसह पुस्तक छपायचंय, याचा अर्थच ते मुद्राकडे छपायला द्यायचं असा निर्णय होतो, कारण मग छपाई उत्तमच होईल अशी खात्री असते. या विश्वासाची किंमत कशानंही होणार नाही.

या संग्रहातल्या कथांना चित्रांचा आधार देणाऱ्या डॉ. मोहन देशपांडेची मी अत्यंत ऋणी आहे. चित्रांसह या कथासंग्रहाच्या निर्मितीतल्या प्रत्येक टप्प्यावर डॉ. मोहन देशपांडे सोबत होते, ही त्यातली फार मोठी जमेची बाब आहे.

हा कथासंग्रह कीप अ चाईल्ड अलाइव्ह या संस्थेनं दिलेल्या आर्थिक साहाय्यातून तयार झालेला आहे. त्यांच्याबद्दल मी कृतज्ञता व्यक्त करते.

डॉ. संजीवनी कुलकर्णी

१. जादूचं वाक्य

“एक गोष्ट लक्षात ठेव सुशांत, तुला एच.आय.व्ही. आहे म्हणून कुणी तुझ्याशी भेदभावानं वागलं तर ती त्यांची चूक आहे, आपली नाही. हे तू पक्कं समज.” माणिकदादा सुशांतला सांगत होते. सुशांतच्या शेजारी राहणारे माणिकदादा एका संस्थेत काम करतात. एकदा नेहमीसारखंच काहीतरी झालं, म्हणून निराश होऊन सुशांत गच्चीच्या पायऱ्यांवर जाऊन बसला होता. त्यानं कुणाला काही सांगितलंही नव्हतं, पण माणिकदादा शेजारी येऊन बसले, काही वेळ नुसतेच सुशांतच्या पाठीवर हात

ठेवून बसले, मग म्हणाले, “सुश्या ऐक, मी तुला एक गंमत सांगतो. ‘कुणी आपल्याशी भेदभावानं वागलं तर ती त्यांची चूक असते अरे, आपली नाही.’ हे माझं वाक्य तू लक्षात ठेव.” माणिकदादा आणि सुशांत नंतर बराच वेळ तिथेच बोलत बसले.

असं अनेकवेळा व्हायचं. काही ना काही कारणांनी सुशांतला कुणीतरी काही म्हणायचं, वेगळं वागवायचं, हिणवायचं आणि मग सुशांत अगदी रडवेला होऊन जायचा. सुशांतचे वडील गेले, तेव्हा मदत करायला जवळपास राहणारे

लोक पुढे झाले होते. कशानं गेले, त्यांना काय झालं होतं याबद्दल लोकांच्या शंकाकुशंका होत्याच. डॉक्टरांनी लगेचच सुशांतच्या आईला आणि सुशांतलाही तपासणी करायला सांगितली होती. तपासणी झाली आणि तेव्हा सोबत असलेल्या सर्वांनाच, त्या दोघांनाही एच.आय.व्ही. असल्याचं कळलं. सगळेच लोक काही वाईट वागायचे असं नाही. काही लोक अगदी चांगले वागायचे, पण काही मात्र सुशांतला किंवा त्याच्या मम्मीला काहीतरी बोलायचे. पण करणार तरी काय ? शेजारी राहणाऱ्यांची तशी एकमेकांना मदतही व्हायची, आणि शहरातली एवढी चांगली जागा सोडून जाणं तर शक्यच नव्हतं.

माणिकदादा म्हणाले, “कुणी तुझ्याशी भेदभावानं वागलं तर ती त्यांची चूक आहे, आपली नाही - हे वाक्य तू लक्षात ठेव, हे जादूचं वाक्यय. कुणी आपल्याशी वाईट वागलं की ते वाक्य आपण मनातल्या मनात म्हणायचं, आणि मनातल्या मनात मस्त हसायचं. म्हणजे आपल्याला लोकांच्या वागण्याचा त्रासच होत नाही.” तेव्हापासून माणिकदादा सुशांतचे मित्रच झाले होते. माणिकदादांचं ते वाक्य त्याला आता पाठच झालं होतं. असं काही घडलं, कुणी काही वेडंवाकडं बोललं, की ते वाक्य त्याला मनात ऐकू यायला लागायचं. कधी कधी अभ्यास करताना आठवलं की तो ते वहीतही लिहून ठेवायचा.

जादूच्या वाक्याची वेळ कधीही यायची.

कधी शाळेत, कधी किशाच्या घरी, कधी मामा आलेला असताना, तर कधी आणखी कुठे!

किशाच्या घरी सुशांत लहानपणापासून जातो. किशाची आई म्हणजे ललितामावशी,

सुशांतच्या मम्मीची धाकटी बहीण. ललिता-मावशीचा किशा सुशांतच्या वर्गात आहेच, पण दोघांची घट्ट मैत्रीही आहे. किशा कधीच वाईट वागत नाही. सुशांतला एच.आय.व्ही. आहे हे किशाला माहित आहे की नाही, हे सुशांतला नक्की माहित नाही, पण किशा तसं दाखवत तरी कधीच नाही. ललितामावशीपण चांगलीच आहे, तिच्या हातचा मटणाचा रस्सा सुशांतला आवडतो, म्हणून रस्सा केला की ती त्याला बोलावते, पण खाऊन झाल्यावर त्याला थाळी मोरीत ठेवायला लावते, आणि आधी त्यावर उकळतं पाणी ओतते. ‘असं का करते ग,’ विचारलं, तर म्हणते, “अरे, तेल असतं ना त्याला, गरम पाण्याशिवाय जात नाही ते तसं, म्हणून! ‘माझी एकट्याची थाळी तेलकट आणि बाकीच्यांची?’ त्याला प्रश्न पडतो. पण तो तिला काही म्हणत मात्र नाही. खरं म्हणजे प्रश्न पडतच नाही. ललितामावशी असं का करते ते त्याला ठाऊक आहे. कधी ललितामावशीची सासू त्याला ‘काय रे, ससूनमधून घेतो का तू गोळ्या?’ असा काहीतरी प्रश्न अचानक विचारते. तो काहीच उत्तर देत नाही, मग ती म्हातारी तोच प्रश्न त्याला पुनःपुन्हा विचारते. पूर्वी असं कुणी विचारलं की सुशांतला रागच यायचा, आता इतका राग येत नाही. तो काही म्हणतही नाही, पण त्याच्या डोक्यात माणिकदादांचं वाक्य बटण दाबल्यासारखं एकदम सुरू होतं....

‘आपल्या रक्तात एच.आय.व्ही. नावाचा एक प्रकारचा रोगजंतू आहे. आहे तर आहे, त्यात कुणी हिणवण्यासारखं काय आहे?’

आपल्याला एच.आय.व्ही. असल्याचं इतरांना कळलं तर काय, अशी काळजी

सुशांतला खरं म्हणजे वाटत नाही. आसपास राहणाऱ्यांना एकमेकांची सुखंदुःखं कळणारच की. आता रम्याच्या आजोबांना कॅन्सर आहे, हल्याला धाकटी बहीण झालीय, पब्याच्या बहिणीचं लग्न ठरलंय, सागरच्या भावाला दहा हजाराची लॉटरी लागलीय, किशाच्या आज्जीचे गुडघे सारखे दुखतात, हे सुशांतला माहीत आहे, सगळ्यांनाच माहीत आहे. त्यात वेगळं काय! पण कधीकधी काही लोक अगदी दुष्टासारखे वागतात, हिडीसफिडीस करतात, आपल्याला त्यांच्यातलं खाऊ देत नाहीत, आपल्यातलं ते खात नाहीत. काही पोरं तर एकदम चिडवतात, मग सुशांतला त्यांचा राग येतो. पण तो फार लक्ष देत नाही. शाळेत सगळ्यांना माहीत झालंय का, ह्याची सुशांतला जरा भीती वाटते. पण तो होऊन कुणाला कसा विचारणार? कुणाला माहीत असायला हरकत नाही, आणि तरी कुणाला माहीत व्हायला नको, असा विचार तो करत राहतो.

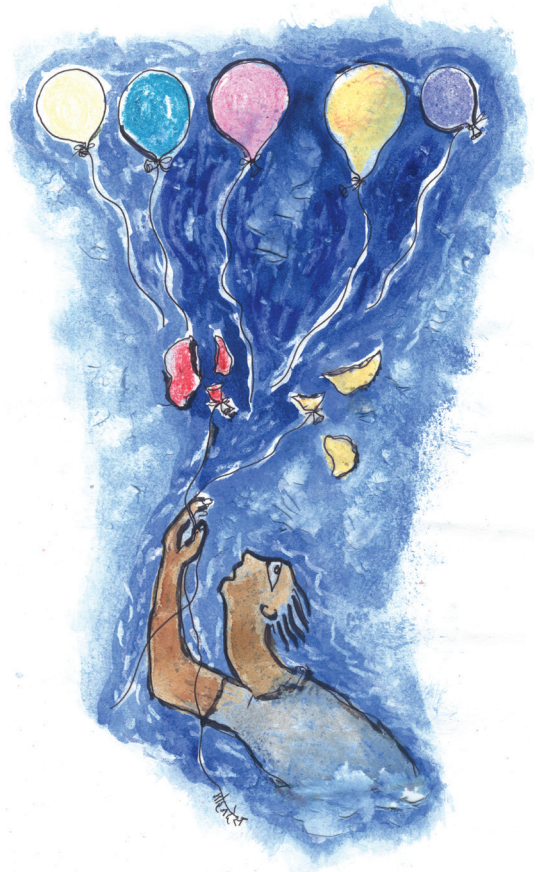
साळुंखेसरांना माहीत असेल तरी हरकत नाही, कारण ते फार चांगले आहेत. पण पम्या-विक्या या पोरांना माहीत व्हायला नको.

एकदा साळुंखेसर शिकवत होते. ते फार मस्त शिकवायचे. हवेबद्दलचा धडा शिकवायला त्यांनी गॅसचे फुगे भरून वर्गात आणले होते. सगळ्या वर्गात फुगे फिरत होते. सगळे त्या फुग्याशी खेळत होते. “मलापण घाना फुगा! ओ सर, मला घाना एक फुगा.” सुशांत म्हणाला, तर पम्याच्या शेजारी बसलेला जान्या म्हणाला,

“तुला नाही मिळणार फुगा, तुला एच.आय.व्ही. आहे ना, एच.आय.व्ही. असलेल्यांना फुगा घायचा नाही असा कायदा आहे.”

“याला काय अर्थ आहे, मला फुगा मिळालाच पाहिजे. एच.आय.व्ही. असला तरी कुठलाही हक्क डावलला जात नाही असा कायदा आहे, मला सांगितलंय माणिकदादांनी.” तो जोरानं किंचाळला.

सगळी मुलं एकदम फुग्याफुग्यांमागून खिसफिसत हसली हे त्याला स्पष्ट दिसलं. त्यांच्या टिंगलखोर हसण्याचा त्याला अगदी राग आला. संतापानं काय करावं ते न कळून तो जागीच उभा राहला. साळुंखेसर त्यानंतर मुलांना खूप रागवले होते. “मला माहीत नाही, इथे कुणाला एच.आय.व्ही. आहे की काय ते, पण समजा असेल तर त्याबद्दल कुणी चिडवावं, वाईट वागवावं असं त्यात काहीही नाही एवढं मला माहीत आहे. ज्या कुणी चिडवलं असेल

त्यानं वर्गासमोर येऊन सॉरी म्हणायचं. तोपर्यंत मी शिकवणारच नाही. त्यानंतर सुशांतकडे न पाहताच दोनचार मुलांनी पुढं येऊन हळूच 'सॉरी' पण म्हटलं होतं. "माझा शिकवण्याचा मूडच तुम्ही घालवलात." असंही साळुंखेसर तेव्हा मुलांना म्हणाले होते. मुलं गप्प बसली होती.

सुशांत त्या दिवशी अगदी अस्वस्थ होऊन गेला होता. 'भेदभावानं वागलं तर ती त्यांची चूक आहे, आपली नाही.' आपला धपापता श्वास शांत करायला सुशांतनं जादूच्या वाक्याचा मनातल्या मनात अक्षरशः जप केला होता. पण माणिकदादा म्हणाले होते, तसं ते वाक्य म्हणताना हसायचं मात्र त्याला मुळीच जमलं नव्हतं.

माणिकदादांशी पुन्हा एकदा काहीतरी बोलणं झालं होतं. खूप मस्त बोलणं झालं होतं. खूप हसवलं होतं माणिकदादांनी त्याला. मग माणिकदादा म्हणाले होते, "असं हसत राह्यला पाहिजे सुशांत... लोकांना सगळी माहिती नसते एच.आय.व्ही.बद्दल म्हणून ते असं वाईट वागतात. आपण त्यांना नीट माहिती सांगितली तर कमी होईल त्यांचं वाईट वागणं." त्यांचं बोलणं सुशांतला सगळं आठवत नव्हतं. खूप हसले होते दोघंजण, एवढंच त्याच्या लक्षात होतं.

...

कधीतरी घडलेल्या घटना आपल्याला आत्ता अशा मधूनच का आठवताहेत, हेच सुशांतला कळेना. सुशांत झोपेतून जागा झाला, तेव्हा आपण कुठे आहोत हेही त्याला आठवत नव्हतं. मग कळलं की आपण पलंगावर गादीवर झोपलेलो आहोत. गादीवर पांढरी शुभ्र चादर आहे.

मग समजायला लागलं की, आपला डावा हात एका लाकडाच्या फळीला पांढरा कपडा गुंडाळून त्याला बांधलेला आहे. एच.आय.व्ही. असल्याचं कळल्यापासून दर सहा महिन्याला त्याला रक्ताची तपासणी करायला जावं लागतं. तेव्हा रक्त घेताना शिरेत सुई टोचतात, तशीच आत्ता त्याच्या हाताच्या शिरेत सुई खुपसलेली होती. पण कुणी रक्त घेत नव्हतं, सुईपासूनची नळी वरती एका बाटलीला जोडलेली होती. त्या बाटलीतून थेंब...थेंब पाणी पडत होतं.

अरे बापरे! त्यानं उठून बसायचा प्रयत्न केला, पण हलायचा प्रयत्न केला तरी त्याला हलता येईना, उलट त्याच्या पोटातूनच जोरदार कळ आली.

"आई..ग" तो जोरात कण्हला.

"काय होतंय सुशा, हलू नको माज्या सोन्या, झोप, झोप." आई त्याच्याजवळ आली.

"जागा झालाय तो...." आई त्याच्याकडे बोट करून दुसऱ्या कुणाला तरी म्हणाली.

कुणीतरी जवळ आलं. त्याच्या गालावर चापट्या मारून, "लांब श्वास घे, आ कर, डोळे बघू, हां, ठीक आहे," असं काहीतरी बडबडून गेलं. त्या माणसाच्या हाताचा स्पर्श त्याला रबराचा असावा तसा लागला.

"ए मम्मी, आपण इकडे दवाखान्यात कुठे आलोत?" त्यानं विचारल्यावर आई जवळ आली. तिनं सुशांतला जवळ घेतलं. सुशांत विचारत होता, ती काहीतरी उत्तर देत होती, सुशांत ऐकतही होता, पण त्याला कळत मात्र नव्हतं. मम्मीचे शब्द ऐकू येत होते पण त्याचा अर्थच कळत नव्हता. पण मग हळूहळू त्याला आठवायला लागलं. दोऱ्याचं रीळ उलगडावं

तसं एकेका क्षणावरून तो मागेमागे जायला लागला.

गेल्या चारपाच दिवसांपासून सुशांतला पोटात खूप म्हणजे खूपच दुखत होतं. काल रात्री उलट्याही व्हायला लागल्या. मम्मीनी घाबरून डॉक्टरकाकांना फोन केला होता. त्यांनी मोठ्या हॉस्पिटलात घेऊन यायला सांगितलं होतं. हे सुशांतचे लाडके डॉक्टरकाका आहेत. त्यांच्या दवाखान्यात तो नेहमी जात नाही, सरकारी दवाखान्यातच जातो, पण काही अडचण आली की मात्र या डॉक्टरकाकांकडेच जातो.

पलीकडच्याच बिल्डींगमध्ये राहणाऱ्या काकांनाही मम्मीनी फोन केला आणि 'सोबत म्हणून बरोबर येता का' विचारलं. सुशांतच्या काकांचं घर तसं अगदी जवळ आहे. पण ते

सुशांतला भेटायला क्वचितच त्याच्या घरी येतात. सुशांत आणि त्याच्या आईला एच.आय.व्ही. आहे म्हणून काकाकाकी त्यांच्यापासून दूरदूरच असतात. काकी तर त्याच्याकडे पाहून हसतही नाही, पूर्वीसारखी.

'कुणी भेदभावानं वागलं तर ती त्यांची चूक आहे, आपली नाही.' काकी नुसती समोर दिसली तरी तो मनातल्या मनात म्हणायलाच लागतो.

सुशांतला एक मोठा भाऊही आहे. भाऊ असूनही त्याचा सुशांतशी काही संबंधच नसतो कारण तो लहान असल्यापासून मामाकडेच राहतो. त्याला एच.आय.व्ही. व्हायला नको म्हणून लहानपणापासूनच मामाकडे ठेवलंय. त्यामुळे इकडे आई आणि तो, दोघंच असतात. 'असं जवळ राहून भावाला काही होणार

नाही,' असं डॉक्टरकाकांनी आईला अनेकदा सांगितलंय, आईलाही ते मान्य आहे, पण मामा आणि आज्जी ऐकतच नाहीत. त्याला इकडं पाठवतही नाहीत. सुशांत आणि आई तिकडे फारसे जात नाहीत, गेले तरी मोठा भाऊ त्याच्याशी बोलतच नाही.

काका आले सोबत, पण यांच्या रिक्षातून आले नाहीत. त्यांच्या स्कूटरवरून आले. आधी तयारच नव्हते यायला, पण मग आईनं डोळ्यातनं पाणी काढलं तेव्हा काकी म्हणाली, “त्यांच्याशेजारी बसून रिक्षातून नका जाऊ, मागून जा, स्कूटरवरून” म्हणून मग आले.

निघताना आई म्हणाली, “थोडे पैसे घेऊन ठेवाल का, मी घरात होते ते घेतलेत, पण जास्त लागले तर...”

“वहिनी, कार्ड घ्या एटीएमचं. हॉस्पिटलात आता चालतं त्ये, आणि नाहीच चाललं तर काढून आणायला येतंय.”

काकांचा हेतू मम्मीलाच काय, आजारी पडलेल्या सुशांतलाही कळला.

रिक्षात बसल्यावर त्याला पुन्हा उलटी झाली. आईनं सोबत प्लॅस्टिकची पिशवी आणली होती म्हणून बरं. नाहीतर रिक्षा खराब झाली म्हणून रिक्षावाल्याची बोलणी खायला लागली असती.

‘आणि त्यात त्या रिक्षावाल्याला एच.आय.व्ही.चं कळलं असतं म्हणजे त बघायलाच नको.’ सुशांत मनाशी म्हणाला. ‘ऐनवेळी प्लॅस्टिकची पिशवी बरोबर ठेवावी हे मम्मीला कसं सुचतं?’

रिक्षावाल्याला कशाला कळतंय, एच.आय.व्ही.ची उलटी आणि साधी उलटी यात काय फरक असतो का? फरक उलटीचा

नाही, पण काका होते ना, ते बोलले असते ना, पण बरं झालं, काका रिक्षात नव्हतेच. सुशांतच्या मनात विचार चाललाच होता.

काकांना घेऊन येण्यात आपण काय चूक केली, ते पुढं मम्मीलाही कळलंच.

काकांसोबत कुठेही जा, ‘ह्यांना एड्स ए’ असं ते भेटणाऱ्या प्रत्येकाला सांगायचेच.

हॉस्पिटलात डॉक्टरांनी तपासलं, भरती करून घेतलं. सलाईनची तयारी केली. काका एकीकडे ज्यालात्याला ‘ह्याला एड्स ए’ सांगत होतेच. सुशांतच्या डॉक्टरकाकांशी इथल्या डॉक्टरांचा फोन झाला. तपासण्या कुठल्या करायच्या, औषधं कुठली द्यायची ह्याच्या सूचना मिळाल्या. तरी काका काही हट्ट सोडनात. सुशांतला चाकाच्या खुर्चीत बसवून घेऊन जाणाऱ्या वॉर्डबॉयलाही ते म्हणाले, “ह्याला एड्स ए.”

बोलवत नव्हतं तरी सुशांत काकांना म्हणाला, “काका मला एड्स नाहीये, एच.आय.व्ही. आहे.”

काकांनी ‘काय करायचं या लोकांचं! यांना काही कळत तर नाही, पण वर आगाऊपणा बघा.’ अशा चेहऱ्यानं सुशांतकडे बघितलं. आणि खोटारड्या समजूतदार आवाजात हसत म्हणाले. “अरे, त्यालाच एड्स म्हनत्यात.”

सुशांत चिडून काहीतरी बोलणार होता, तेवढ्यात आईनं त्याला हात जोडले आणि काही बोलू नको रे आत्ता असं हावभावांनीच सांगितलं. काकांना शहाणपण कधी येणार? इकडून तिकडे जाताना त्यांना दूरच्या ओळखीतलं कुणीतरी दिसलं, त्यांना हाक मारून थांबवून त्यांनी तेच सांगितलं. त्यावर त्यांनी ‘तुमचा कोन लागतो?’ असं विचारलं “थोरल्या भावाचा मुलगा. त्याला बी व्हताच

एड्स, त्यानंच गेला तो दोन वरसांपलीकडं. ह्यालाबी हायेच.”

“बापाचा पोराला बी व्हतो होय?” त्या माणसानं निष्पाप चेहऱ्यानं विचारलं. सुशांत आणि त्याची आई अस्वस्थ होऊन हा संवाद ऐकत आहेत, हे त्यांना डोळ्याच्या कोपऱ्यातून दिसत होतं. उत्तर न देता नुसतंच ‘काय करावं?’ असा भाव चेहऱ्यावर आणून काका पुढे निघाले. आई आणि सुशांत संतापलेले असूनही इलाज नसल्यानं गप्पपणं त्यांच्या मागे गेले.

जादूचं वाक्य सुशांतच्या मनात सतत सुरू होतं. पण त्याला काकांचा भयंकर संताप आला होता, त्यामुळं हसता काही येत नव्हतं.

‘माणिकदादा, ही माणसं अशी कशी वागतात हो?’ सुशांत मनाशीच म्हणाला.

सुशांतला उभं राहावत नव्हतं तरी त्याला एक्सरे फोटोच्या यंत्रासमोर उभं करून तिथल्या माणसानं यंत्रावरची काही बटणं दाबली. मग आणखी काही बटणं दाबून म्हणाला. “झालं.”

काका म्हणाले, “काय नीट आलाय का फोटो, सगळं दिसतय ना जागच्या जागी त्यात. एच.आय.व्ही. दिसतो का हो एक्सऱ्यात?” आणि उगाचच हहहहह असा आवाज काढत ते हसले.

काकांच्या हहहहहचा त्या एक्सरेवाल्यावर मात्र काही परिणाम झाला नाही. “डॉक्टर सांगतील”, तो निर्विकारपणे म्हणाला. काकांचा चेहरा पडला. सुशांतला फार बरं वाटलं. त्यानं जरा हसतच आईकडे बघितलं. ती बिचारी काही न कळल्यासारख्या चेहऱ्यानं निमूट उभी होती. काकांची फजिती झाल्याचं तिला काही कळलं नाही.

एक्सरे झाला, सोनोग्राफीचं यंत्र पोटावरून फिरवून झालं. काकांनी तिथेही विनोदी प्रश्न विचारलेच असते, पण त्यांना कुणी आतच येऊन दिलं नाही. सोनोग्राफीच्या खोलीतून तो बाहेर आला तेव्हा मम्मी बाहेरच्या बाकावर पेंगत होती आणि काका त्या हॉस्पिटलमध्ये येणाऱ्या डॉक्टरांची नावं वाचत उभे होते.

....

आत्ता जाग आल्यावर त्यानं इकडंतिकडं बघितलं. काका आसपास कुठंच नव्हते. ते स्कूटर घेऊन निघून गेले असणार.

मम्मी जवळ होती, त्यानं पुन्हा हळूच तिला हाक मारली. “ए मम्मी... काय झालंय ग मला?”

“रात्री फार त्रास झाला रे तुला पोरा. उलट्या झाल्या, इथं आणलं तर ती सोनोची तपासणी करून बाहेर आलास आणि खुर्चीतच कोसळलास. माझा जीव उडाला रे. मी तर ओरडलेच. तेव्हा तिथल्या मॅडमच आल्या बाहेर आणि मग हिकडं वॉर्डात आणून झोपवलं, तिथल्या डॉक्टरांनी इंजेक्शनं भरली. नाकाला हवा लावली. मला काय दिसलं नाही, बाहेरच काढून लावलं होतं मला त्यांनी. तुम्ही आत येऊच नका म्हणाले. आठवतं का रे तुला काही?”

सुशांतनं मान हलवली. “सोनोग्राफीपर्यंत आठवतं मला, त्यापुढंच काहीच नाही.”

“शुद्धच गेली असणार रे तुझी!” त्याच्या चेहऱ्यावरून प्रेमानं हात फिरवत आई म्हणाली. डॉक्टरकाका येऊन गेल्याचंही मम्मीकडून कळलं पण सुशांतला ते काही आठवतच नव्हतं.

दुपार झाली. सुशांत थकून झोपलेला होता. त्याला थोडा मऊ भात खाऊ घालून मम्मी शाळेत रजेचा अर्ज द्यायला गेली. सुशांत संडासमध्ये जाऊन आला. बरेच पेशंट होते त्या खोलीत. प्रत्येकाच्या भोवती पडद्यांची भिंत केलेली होती. पण बहुतेक सगळ्या पेशंटनी ते पडदे सरकवून ठेवले होते. काही जण पडल्यापडल्या एकमेकांशी बोलत होते. त्यांनीही पडदा सरकवायचा प्रयत्न केला, तो तसं करतोय हे दिसल्यादिसल्या एक माणूस धावत आला. “पडदा राहू दे. पडदा नाही काढायचा.” तो ओरडून म्हणाला, आणि पडदा पुन्हा नीट करून तो बेसिनपाशी गेला. दोनदा साबण लावून त्यानं हात धुतले.

कुणी भेदभावानं वागलं तर ती त्यांची चूक आहे, आपली नाही.

सुशांत काही न बोलता गादीवर पडला. पुन्हा गुंगी आल्यासारखं वाटलं, त्यानं डोळे मिटले. किती वेळ गेला त्याला काही जाणवलं नाही. बाहेर नर्स आणि तिथले कोणीतरी मदतनीस गप्पा मारत होते, त्यांचं बोलणं त्याला ऐकू यायला लागलं. अचानक त्याच्या लक्षांत आलं की ते सगळे त्याच्याचबद्दल बोलत होते.

“कुणी सांगितलं तुम्हाला?”

“त्याच्या काकांनीच”

“एड्स आहे त्याला?”

“ए, हळू बोल ना.”

“अग आई ग, केवढासा आहे तो, किती गोड आहे ना.”

“गोड असू दे, फाईलवर लिहिलं का त्याच्या?”

“बघू, आण त्याची फाईल इकडे.”

“ए थांब, निघाला लगेच फाईल आणायला, ग्लोव्ज घालून जा.”

मग कुणीतरी त्याच्या कॉटपाशी येऊन फाईल घेऊन गेलं. सुशांतला त्या लोकांचा संताप आला. पण तो डोक्यावरून पांघरूण घेऊन झोपून राहिला. तो जागा आहे असं त्यांना कळलं असतं तर ते बोलले नसते.

“ए गपा रे, तो जागाय.”

“चल रे, जागा नाहीये तो कधीचा झोपलाय. जागा असेल नाहीतर नसेल, आपण काय करणार, आपण काय खोटं बोलतोय का?”

“आणि त्याला काय कळतंय, आपण त्याच्याबद्दल बोलतोय ते.”

“आजकालची पोरं हुशार असतात बाबा.”

“म्हणूनच इतक्या लहान वयात त्यांना एड्स होतो.”

“अरे, आईबापाकडून झाला असणार त्याला.”

“छ्या, आई तर चांगली दिसली की त्याची.”

यावर सगळ्यांच्या खुसुखुसु हसण्याचा एक आवाज.

सुशांतला वाटलं त्या एकेकाची मानगूट धरावी आणि एक ठेवून द्यावी. पण मग त्याला रडूच यायला लागलं. जादूचं वाक्य आठवेना.

माणिकदादाला फोन करून बोलावून घ्यावंसं वाटलं. रडता रडता त्याला कधीतरी झोप लागून गेली.

जाग आली तेव्हा खूप बरं वाटत होतं. डॉक्टरकाका आले होते. त्याच्या डोक्यावरून

हात फिरवत होते. एकीकडे तिथल्या लोकांशी बोलत असावेत. सुशांतचे डोळे उघडल्यावर ते त्याच्याशी बोलायला लागले.

“काय बॉस, काय झालं?”

डॉक्टरकाका त्याच्या शेजारी बसले, त्यांनी त्याला तपासलं. तपासून झाल्यावरही त्यांचा हात त्याच्या डोक्यावरून फिरत होता. प्रेमानं.

हॉस्पिटलमधल्या नर्स, डॉक्टर, पडद्याच्या आत येऊन ओळीनं उभे होते. त्यांच्या सगळ्यांच्या हातात प्लॅस्टिकचे ग्लोव्ज होते. नव्हते फक्त डॉक्टरकाकांच्या हातात.

मघाशी त्यानं ऐकलेलं लोकांचं बोलणं त्याला आठवलं. डॉक्टरकाकांचा हात आपल्या हातात धरत तो म्हणाला, “मला तुमच्याशी एकट्याशी बोलायचंय.” हे वाक्य म्हणता म्हणता त्यानं पडद्याच्या कडेन उभ्या सर्वांकडे बघितलं. डॉक्टरकाकांनीही सगळ्यांकडे बघितलं. ते सगळे बाहेर गेले.

“बोलो बॉस, क्या हुआ?”

“मला एच.आय.व्ही. कसा झाला असेल, याबद्दल हे सगळे लोक घाणेरडं-घाणेरडं बोलतात, माझ्या जवळ येताना ते प्लॅस्टिकचे मोजे घालून येतात.”

त्याच्या डोळ्यात पाणी भरून आलं होतं. आई पदर धरून त्याच्या डोळ्यातलं पाणी पुसायला पुढे आली. डॉक्टरकाकांनी तिला हातानंच थांबवलं. त्यांनी आपल्या खिशातून रुमाल काढला, सुशांतचे डोळे पुसले.

“सुशांत, ऐक, आपण रडायची काही गरज नाही.” डॉक्टरकाका म्हणाले.

“हो, मला माहिते भेदभावानं वागणं हा तसं वागणाऱ्या लोकांचा प्रॉब्लेम आहे. आपली चूक यात काहीही नाही.” सुशांत हळूच म्हणाला.

हां...! डॉक्टरकाका म्हणाले. भेदभाव शब्दापासून तर त्यांनी एकदम ‘मिले सूर मेरा तुम्हारा’च केलं होतं. डॉक्टरकाकांनाही माणिकदादांनी जादूचं वाक्य सांगून ठेवलंय की काय?

सुशांत, समज, डॉक्टरकाका म्हणाले, “तुला एच.आय.व्ही. नाहीये आणि दुसऱ्या कोणाला आहे, तर तू त्याच्याशी कसा वागला असतास रे?”

“मी तर चांगलाच वागलो असतो ना.”

“ऐक, इतकं ते सोपं नाही. आपल्याला आता सगळी माहिती आहे, आपल्याला कळतं म्हणून आपण चांगले वागलो असतो, पण समजा लोकांना नीट माहिती नसेल, आपल्याला या माणसाच्या अंगाला हात लावल्यानं तो होईल असं वाटत असलं तर मग आपण कदाचित चुकीचं वागू ना?”

“हो काका, पण दुसऱ्या माणसाला त्याचा किती त्रास होतो हे कळलं की, आपण आपली चूक सुधारायला हवी ना?”

“पण हे माहित नसतं ना, म्हणून त्यांच्याकडून तशी चूक होते, तर आता आपण अशा वेळी काय करायला हवं, ते सांग.”

“त्यांना आपण नीट माहिती सांगायला हवी, म्हणजे ते तसं वागणार नाहीत, हो ना काका?”

डॉक्टरकाका मस्त हसले.

“वा, क्या बात है, तुला कौंसलरच केलं पाहिजे. मस्त कौंसलिंग करणार तू. करणार ना?” डॉक्टरकाका म्हणाले,

“हो काका.”

“झोपा मग आता, मी औषधं दिली आहेत, ती घ्यायची आणि उद्यापर्यंत बरं वाटलं की घरी सोडू या.”

“हो काका.”

“आणि या लोकांची काळजी करू नको, त्यांना माहित नसेल तर आपण त्यांना शिकवू या. तू आता आजारी आहेस, म्हणून तू विश्रांती घे, मी बघतो त्यांच्याकडे.”

“हो काका.”

सुशांतच्या अंगावरचं पांघरूण नीट करून पुन्हा त्याच्या डोक्यावरून हात फिरवून ते बाहेर पडले.

हॉस्पिटलमधल्या लोकांना ते काहीतरी सांगत असल्याचा आवाज नंतर काही वेळ येत राहिला. एरवी सुशांतनं त्याकडे लक्ष दिलं नसतं, पण आता ते काय सांगत असतील हे त्याला माहित होतं.

जादूचं वाक्य सांगणाऱ्या माणिकदादाला हे सगळं सांगायला हवं, डॉक्टरकाकांना कसं काय कळलं असेल बरं, माणिकदादानं सांगितलेलं जादूचं वाक्य?

‘भेदभाव करणाच्या माणसाची ती चूक आहे, आपली नाही.’ तो म्हणाला, स्वतःशीच. पण मोठ्यानं. त्याला एकदम कळलं, त्याच्या आवाजात आणखी कोणाचा तरी आवाज मिसळला, ते कोण होतं?

माणिकदादा!

माणिकदादांना आलेला बघितल्यावर सुशांतला इतका आनंद झाला की तो एकदम उठायलाच लागला.

“हं हं, उठू नको, मी येतो ना तुझ्याजवळ.”
माणिकदादा जवळ येऊन बसले.

मम्मीकडे बघून हसत म्हणाले, “घरी आल्यावर कळलं, युवराज आजारी पडलेत. मग म्हटलं, जायलाच हवं.”

“तुम्ही दिसला ना आता त्याला, मग काय काळजी न्हाई.” माणिकदादाला बघून मम्मीलापण आनंद झाला होता.

“मम्मी, अग मला ना माणिकदादानं एक जादूचं वाक्य” तो तिला सांगायला लागला, पण त्याला थांबवत ती म्हणाली, “ते माहीते मला, पण जादूचं वाक्य म्हणताना आपण हसायचं असतं; रडत नाही काही म्हणायचं आपलं जादूचं वाक्य!”

“मग, हसतोय की मी आत्ता.”

“आत्ता हसतोयस, पण वाक्य म्हणायची वेळ जेव्हा येती तेव्हा हसत म्हणतोस का?!”

“तुला कसं कळलं ग, आमचं जादूचं वाक्य?”

“मला ना, माज्या बाळाच्या मनातलं सगळं कळतं!” त्याच्या पायांवरचं पांघरूण नीट करत हसत ती म्हणाली, “वेड्या, वहीत लिहून ठेवतात होय रे असं?”

सुशांतनं लाजून माणिकदादांच्या हातात तोंड लपवलं.

माणिकदादा आणि मम्मी दोघंही खळखळून हसत होते.

त्या हसण्याचा आवाज ऐकून त्याच्या मनात आलं,

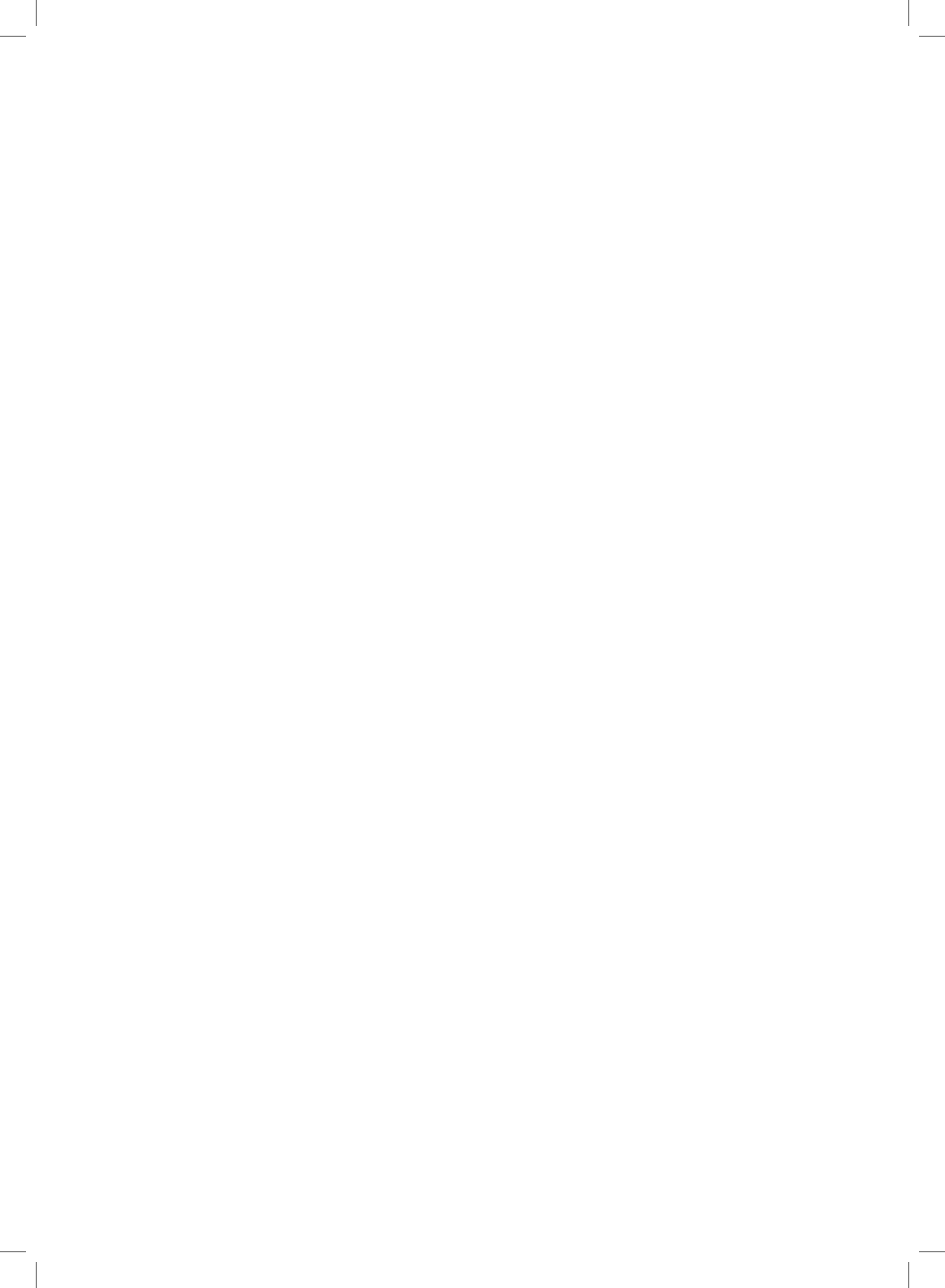
‘हां..., असं मोकळं हसायला पाहिजे, जादूचं वाक्य म्हणताना!’

आतापर्यंतच्या दगदगीनंही सुशांतला जरा थकल्यागत वाटलं. त्यानं डोळे मिटून घेतले.

मिटलेल्या डोळ्यांआड तो पक्ष्यांसारखा उडत होता, आणि गिरक्या घेताघेता मनमोकळं हसतहसत म्हणत होता,

“कुणी भेदभावानं वागलं तर ती त्यांची चूक आहे, आपली नाही.”

२. दोघी

शाळेत जावंसंच वाटायचं नाही मीनलला. वर्गात काय चाललंय तेही कळायचं नाही. मनात काहीतरी वेगळेच विचार सुरू असायचे. ते विचारही नेमके काय होते, असं तिनं स्वतःला विचारलं असतं तरी सांगता आलं नसतं तिला. दिवसभर बाकावर बसून राहायचं, प्रत्येक तास कधी एकदा संपतो, एवढाच विचार करायचा. एका तासात ३६०० सेकंद असतात, आणि ३५ मिनिटांच्या तासात साधारण २०००हून जास्त सेकंद मावत नाहीत हे कळल्यावर ती तास सुरू झाल्यावर १-२-३ म्हणायला सुरुवात करायची. ही कल्पनाही तिला वर्गातल्या

एकीकडूनच मिळालेली होती. 'नावडतीचा तास आला की 'मी असं करते' असं एक मुलगी तिच्या मैत्रिणीला सांगत होती. मीनलनं ते ऐकलं. तिनं नेमका काय हिशोब केला, हे मीनलला कळलेलं नव्हतंच. पण त्यातून वेळ काढायची एक कल्पना तेवढी तिला मिळाली. गेल्या अनेक परीक्षांमध्ये तिला कुठल्याही विषयात १-२ ते ५-१० याहून अधिक मार्क मिळालेले नव्हते. अनेकदा तर शून्यही मिळत. आजकाल तिच्या या मार्कांवर कुणी हसतही नसे. एखाद्या नव्या शिक्षिका आल्या तरच त्या हे सगळं माहीत होईपर्यंत तिला प्रश्न विचारत.

एरवी तिनं गृहपाठ केलाय का, तिला समजलय का, ह्याबदल कुणाला काही देणघेणं नसायचं. तिच्यासोबत कुणी डबा खात नसे. वर्षातून दोनचारदा तरी तिला भर वर्गात चड्डीत मुती व्हायची. मुलीमुलं नाकं मुरडत, शिक्षकांना सांगत, तिला साफ करून घ्यायला सांगितलं जाई आणि मग दमर घेऊन तिची घरी पाठवणी होई. त्यानंतर चारपाच दिवस तरी मीनल शाळेत येत नसे. मग पुन्हा येऊ लागे. ती परत आलीय, याचंही कुणाला काही नसे.

खरं म्हणजे, मीनलचा शाळेत केवढा वट असायला हवा, तिचे मामाच शाळेचे मुख्याध्यापक होते. पण ते शाळेत मीनलशी बोलत असलेलेही कुणी पाहिलेले नव्हते. त्यांची बहीण आणि मेव्हणे वारले होते, आणि बहिणीची ही मुलगी तेवढी राहिली होती. तशी ती राहायची तिच्या काकाच्या घरी. पण मामांनी शाळेत प्रवेश दिला होता, आणि शाळेच्या पुस्तकवह्यांच्या खर्चाची जबाबदारीही घेतली होती. वार्षिक परीक्षेत मीनल आठवीपर्यंत नापास झालेली नव्हती. वर्ष वाया न जाण्यासाठी जेवढे कमीतकमी मार्क लागतात तेवढे तिला असत. तेवढे तरी तिला कसे मिळत, ह्याचं इतरांना आश्चर्य वाटे, कारण इतर परीक्षांमधल्या तिच्या मार्कांचा उजेड पाहता तसं होण्याची शक्यता नव्हती, पण ते होत असे. याशिवाय मामा दर महिन्याला जिल्ह्याच्या गावी मिटींगला जात, तेव्हा मीनललाही घेऊन जात. दर महिन्याला तिला औषध आणायला जिल्हा रुग्णालयात जावं लागे. ती जबाबदारीही मामांनीच घेतली होती. एवढ्या दोन चार गोष्टी सोडल्या तर मामा कुठंही म्हणजे शाळेत, गाडीत, प्रवासात मीनलशी काहीही बोलत नसत. दिवंगत बहिणीच्या मागे कर्तव्य म्हणून ते एवढं मात्र बिनतक्रार करत.

तर अशी मीनल ही शाळेतली एक बेदखल मुलगी होती. याला थोडासाच अपवाद होता, तो चित्रकलेच्या शिक्षकांचा. तेवढ्या एकाच विषयात मीनलची थोडीशी दखल घेतली जाई. म्हणजे तसं कुणी काही म्हणत नसे, पण आता यावर्षी चित्रकलेला डोंगरेबाई आहेत, त्या चित्रकलेच्या तासाला मीनलच्या शेजारी भिंतीला टेकून उभ्या राहत आणि तिच्या चित्राकडे कधीकधी एकटक बघत 'अरे वा', असं स्वतःशीच पुटपुटत. त्यांनी मीनलचं चित्र कधी वर्गाला दाखवलं नाही, वर्गात कधी जाहीर लावलं नाही, फक्त कधीतरी ती बसायची त्या शेवटच्या बाकाशेजारी भिंतीला टेकून त्या उभ्या राहत आणि आपल्या गळ्यातली चेन दातात धरत तिच्या चित्राकडे रोखून पाहत. त्यांची ही सवय वर्गातल्या मुलामुलींच्या लक्षात आलेली होती, त्या सवयीबद्दल आणि त्यातही मीनलच्या चित्राकडे पाहण्याबद्दल मुलं त्यांची चेष्टाही करत.

मीनलचा आणखी एक गुण काहीसा अपघातानं सर्वांच्या समोर आला. जिल्हास्तरीय स्पर्धा सुरू होत्या. शाळेतली एक गुणी खेळाडू, रमोना, खोखो खेळताना पडली. तिचा पाय मुरगाळला. खोखो पाठोपाठ तिला वैयक्तिक स्पर्धेतही उतरवलेलं होतं. शंभर मीटर पळायचं होतं. मुरगाळलेल्या पायानं रमोनाला पळणं सोडा, उभंही राहवत नव्हतं. ती रडत होती. वेदनेनं - पण त्याहीपेक्षा संधी गेल्याच्या दुःखानं. कशी कोण जाणे मीनल तिथे गेली आणि मी पायावरून जरा हात फिरवून देऊ का, म्हणाली. रमोना 'अग, नको ग' असंच म्हणाली होती. पण मीनलनं हट्ट सोडला नाही, 'मला दोन मिनिटं दे, बरं नाही वाटलं, तर मी जाईन' म्हणाली.

पळण्याच्या त्या स्पर्धेत रमोना दुसरी आली. तिनं आधी मीनलला मिठी मारली.

रमोनानं ह्या गोष्टीचं शाळेत जाहीरपणे खूपच कौतुक केलं. आता मीनलकडे लोकांचं थोडं लक्ष वळलं.

अर्थात, बाकी फारसं काही बदललं असं नाही.

एवढ्यात आणखी एक प्रसंग घडला.

आठवीच्या वर्गानं एक दिवस खूप दंगा केला, त्यादिवशी शाळेत कुणी विशेष पाहुणे आलेले होते. आठवीच्या वर्गावर कुणी नव्हतं. मुलामुलींनी वर्ग डोक्यावर घेतला होता. दोनदा निरोप आले, तरीही फरक पडला नाही. दुसऱ्या दिवशी पहिल्याच तासाला सगळ्या वर्गाला प्रत्येकी पाचपाच छड्या मारा असा हेडसरांचा निरोप आला. काही वेळ कुणी दंगा केला, यावर थोडी चर्चाही झाली. दंग्यात मीनलचा भाग अर्थातच नव्हता. ती नेहमीप्रमाणे शांत बसलेली होती. सेकंद मोजत नव्हती इतकंच.

छड्यांचा कार्यक्रम सुरू झाला. सगळा वर्ग एक अक्षर न बोलता शांत बसलेला होता. पहिल्या ओळीपासून सुरुवात झाली. “हात पुढे” करून छड्या मारत सर मीनलसमोर आले. मीनलनं हात पुढे केला.

“सर थांबा,” रमोना उठून ओरडली.

सरांनी वळून बघितलं.

“मीनल दंगा करत नव्हती सर, ती दंगा करत नसणार, हे तुम्हालाही माहित आहे. तिला शिक्षा होता कामा नये.”

“तिनं दंगा केला नसला, तरी तिनं तो थांबवलाही नाही.” सर म्हणाले.

सरांनी मीनलच्या हातावर छड्या मारायला सुरुवात केली. ‘मी दंगा केला नाही, मी छड्या खाणार नाही,’ असं म्हणणं मीनलला शक्यच नव्हतं. पण रमोना धावली. सरांची पहिली छडी मीनलनं खाल्ली, तरी दुसरी छडी तिनं स्वतःच्या हातावर घेतली, रमोना साधीसुधी नव्हती, ती

वर्गातली गुणी मुलगी होती. अभ्यासात हुशारच होती, खेळाडू होती, शिवाय तिच्या कुटुंबाला गावात मोठा मान होता. सर क्षणभर थांबले. आणखी काही मुलंमुली धावले. रमोनाला जाऊन मिळाले. मीनलच्या हातावर तिच्या छड्या खाण्यासाठी पाचसहा हात आले.

“सर, मीनल आम्हाला थांबवू शकली नसतीच आणि हे तुम्हालाही माहीत आहे.” रमोना एकदम एखाद्या वीरांगनेच्या थाटात उभी राहिली. सर पुढची छडी मारू शकले नाहीत. वर्गानं टाळ्या वाजवल्या. काहींना तर प्रसंगाला मिळालेलं हे अनपेक्षित वळणच फार आवडलं. अजून अनेकांच्या छड्या राहिलेल्या होत्या, ते तर फारच खुश झाले. वर्गात एकच गोंधळ उडाला. छड्या मारणारे सरच आता बिचारे दिसू लागले.

हेडसर वर्गात आले, पुन्हा चर्चा झाल्या. वर्गात मिटींगच झाली. हेडसरानी त्यात मुलांच्या फार कलानं घेतलं, असं काहींचं, विशेषतः छड्या मारणाऱ्या सरांचं मत झालं पण मीनल असल्यानं ते तसं वागले असं मात्र कुणाला म्हणता आलं नाही. ज्या मुलांनी दंगा केला असेल, त्यांनीच आपणहून छड्या घ्यायच्या असं मिटींगमध्ये ठरलं. त्या छड्याही सर मारणार नाहीत, तर शेजारच्या मुलांमुलींकडून घ्यायच्या अशीही तहाची बोलणी झाली. एकंदर हा सामना मुलांनी जिंकला. कारण नंतर ज्या छड्या बसल्या तेव्हा पट्टी हाताला इतक्या प्रेमानं स्पर्श करू लागली की ती छडी मारली जातेय की हातावर मेंदी काढली जातेय, असं वाटावं. काही मुलांमुलींनी रमोनाला आणि मीनललाही थॅक्यू म्हटलं. वर्गात रमोना सोडून कुणाकडून हा शब्द ऐकण्याचा मीनलचा हा

पहिलाच प्रसंग. दुसऱ्या दिवसापासून रमोना आणि मीनल वर्गात शेजारी बसायला लागल्या. मीनल इतरांसोबत डबा खायला लागली. तिच्या डब्यातला शिळ्या भाकरीचा चुर्मा फार चविष्ट लागतो, असं रमोनानं वर्गात सांगितलं.

मीनलचंही वर्गातलं वागणं थोडंसं बदललं. ती वर्गात असल्याच्या खुणा काहीशा वाढल्या. क्वचित ती वर्गातल्या विनोदांवर हसू लागली, क्वचित उत्तरं देऊ लागली. त्यातलं एखादं बरोबरही येऊ शकतं, हे तिलाही नव्यानं समजलं. असे बरेच दिवस गेले. मीनलला या वर्षी वर्गात मुती होण्याचा त्रासही झाला नाही.

शाळा सुटल्यावर आताशी अनेकदा दोघी एकत्र घरी निघत. शाळा मागे पडली, तशी रमोनानं मीनलचा हात धरला. रस्त्याच्या कडेच्या एका बंद दुकानाच्या पायरीशी तिला ओढून नेत म्हणाली, ‘थांब ना, मीनू, मला बोलायचंय तुझ्याशी.’ मीनलनं तिच्याकडे काहीसं घाबरूनच बघितलं. गेले काही दिवस शाळेच्या वातावरणात झालेल्या बदलाला ती स्वतःही अजून पुरती सरावली नव्हती.

“तुला एच.आय.व्ही. आहे?” रमोनानं सरळच विचारलं.

मीनलनं मान खाली घातली.

“लाजतेस काय अग, मलाही आहे.” रमोना म्हणाली, आणि मीनल उडालीच.

“कसा काय?”

“कसा काय म्हणजे, तुझ्यासारखाच. माझ्या आईला झाला, तो मला झाला. तुलापण ना?”

“हो.” मीनलला काय म्हणावं, काय करावं तेच समजेना.

रमोना चांगली सुखवस्तू घरातली, आपण गरीब, आपली आई गेलेली. काकाच्या घरी काम करून आपण जगतो. मामा मुख्याध्यापक आहे म्हणून शाळेत यायला भेटलंय, आणि जिल्हा रुग्णालयातून औषधंही भेटतात, म्हणून जगायचं. पण रमोनाला - गावात केवढा मान असलेल्या घरातल्या - वर्गातल्या हुशार मुलीला एच.आय.व्ही. ?

“तुला कसं कळलं माझ्याबद्दल ?”

“जिल्हा रुग्णालयात बघितलं मी तुला. ए.आर.टी. सेंटरला.”

“तू पण तिथूनच घेतेस औषधं ?”

“नाही, पण आता घेईनही कदाचित. तिथे एका डॉक्टरांना भेटायला आई घेऊन गेली होती मला.”

मीनलला अजूनही रमोनाच्या बोलण्याचा आपल्याला समजलेला अर्थ खरा की खोटा हे ठरवता येत नव्हतं. पण रमोना बोलतच होती.

“मीनू, तिथे मी तुला बघितलं, आजवर माझ्या ओळखीच्या इतर कुणाला एच.आय.व्ही. असल्याचं मला माहित नव्हतं. माझी आईच डॉक्टर असल्यानं तिच्या ओळखीच्या डॉक्टरांकडून आम्ही प्रायव्हेटमध्ये औषधं घेतो. मला माझ्या आजाराबद्दल नेहमी खूप वाईट वाटायचं. मी कुणाला कधी त्याबद्दल बोललेलीही नाही. या जगात मी अशी एकटीच असल्यासारखं मला वाटायचं. तुला बघितलं आणि मला एकदम धीर आला.”

मीनलनं रमोनाचा हात हातात धरला.

“मलापण असंच वाटतं, मी एकटीय, या जगात.” मीनल रडू लागली.

“रडू नको मीनू, आपल्याला वाईट वाटतं ते आपण एकटे आहोत या भावनेनं. पण आपण एकट्या नाही. जगात अशी खूप मुलंमुली आहेत. शिवाय हा आजार तसा सोपा आहे. आपल्याला मारून टाकणारा नाहीय.”

“मला आईवडील नाहीत, काकांकडे राहते मी, खूप बोलतात सगळे एच.आय.व्ही. असल्यानं.”

“ती आपली चूक नाहीये ना पण, लोकांना एच.आय.व्ही. बद्दल नीट माहितीच नसते म्हणून लोक बोलतात.”

“एच.आय.व्ही. मुळे मला अभ्यासात डोकं नाही, काकू म्हणते एच.आय.व्ही. माझ्या डोक्यातला मेंदू खातो.”

“नाही, माझ्या आईनं सांगितलंय, नियमित औषधं घेतली तर एच.आय.व्ही. आटोक्यात राहतो. तो काही करूच शकत नाही. आणि अभ्यास फार न येऊ दे तुला, पण तू चित्रं किती सुंदर काढतेस. माझा पाय किती सहज बरा केलास. आणि तुला माहितीय, आपल्या चित्रकलेच्या डोंगरेबाईं दरवेळी तुझं चित्र पाहत उभ्या असतात. त्यांना मी परवा तुझ्या चित्रांबद्दल विचारत होते.”

“त्यांना ? तू ? माझ्या चित्रांबद्दल ? का ?” चकीत होऊन मीनलनं विचारलं.

“त्या नेहमी तुझ्या चित्रांकडे बघतात. मी त्यांना विचारलं की तुम्हाला तिची चित्रं आवडतात का ?”

“मग, काय म्हणाल्या त्या ?” मीनलच्या हृदयात अक्षरशः धडधडलं. डोंगरेबाईंचं ‘अरे वा’ तिनं अंधुकसं ऐकलं होतं, पण त्या उघडपणं काही बोलल्या मात्र कधीच नव्हत्या.

“त्या बोलल्या, माझ्याशी. त्या म्हणाल्या, सर्वांना दिलेल्या विषयावरच ती मुलगी काढते, पण तिची चित्रं मला सर्वांपेक्षा वेगळी वाटतात. त्या म्हणाल्या, त्यांचा मामा मुंबईला असतो. तो मोठा चित्रकार आहे म्हणे. तुझी चित्रं पाहताना डोंगरेबाईंना वाटतं, की तूही चांगली चित्रकार होशील.”

“रमा, अग, काय हे ...मी?”

अर्थ नसलेले शब्द ती उच्चारत होती.

“हो, मी मग डोंगरेबाईंना म्हटलं, तुम्ही तुमच्या मामांना मीनूची चित्रं दाखवाल का? त्या हो म्हणाल्यात. त्यासाठी आम्ही तुझी सगळी चित्रं गठ्ठ्यातून वेगळी काढलीत. आता फक्त हेडसरांची परवानगी लागेल, म्हणाल्या. पण ते तुझे मामाच आहेत. देतीलच ना?”

“कुणास ठाऊक!”

“बघू मग, नाही दिली त्यांनी परवानगी तर मी आईला त्यांना फोन करायला लावीन.”

आपल्याला हवं ते करायचं, इतरांना करायला लावायचं हे किती सहज जमतं या रमाला. मीनलला या गोष्टीचं कौतुकसुद्धा करता येईना.

“मोठी होशील तू रमा. किती भारी आहेस ग.”

“मोठी? मी? हो, मी तर होणारच आहे, पण बाईसाहेब आपणही मोठ्याच होणार आहात. कळतंय का, येतंय का काही डोसक्यात?

“नाही येत, एच.आय.व्ही.नं माझा मेंदू खाल्लाय” म्हणतानाही मीनलला खुसुखुसु हसू आलं.

“आता पुन्हा कधी हे शब्द काढशील ना तर... बघ.”

“नाही काढणार, बस्स? आता मला घरी जायला हवं रमोना. पोचायला उशीर झालेला काकूला चालत नाही. ती लगेच डाऊट घेते मग. कुणाशी बोलत बसलीस का म्हणून.”

‘आपल्या आयुष्यात हे आज काय घडलंय, यातून काय घडेल,’ असा विचार करताना मीनलला काही समजेनासंच झालं होतं. आणि रमोनाला सोडवून टाकायला एक नवाच प्रश्न दिसला होता. तो कसा सोडवून टाकता येईल, असा विचार ती करू लागली होती. ‘मीनलला आपल्या घरीच राहायला आणता येईल, की अभ्यासाच्या नावाखाली रोज तिला आपल्या घरी नेऊन मग रात्री आई तिला स्कूटरनं तिच्या घरी सोडेल? आईला आता हे कसं पटवायचं? ते काही फार अवघड नाही, पण मीनलच्या काकूलाही ते विचित्र दिसून चालणार नाही. काय बरं करू या?’ ती विचार करत राहिली. प्रश्न सोडवणं ही तिची आवडीचीच गोष्ट होती. मीनल आता तिची लाडकी मैत्रीण झालेली होती. ...

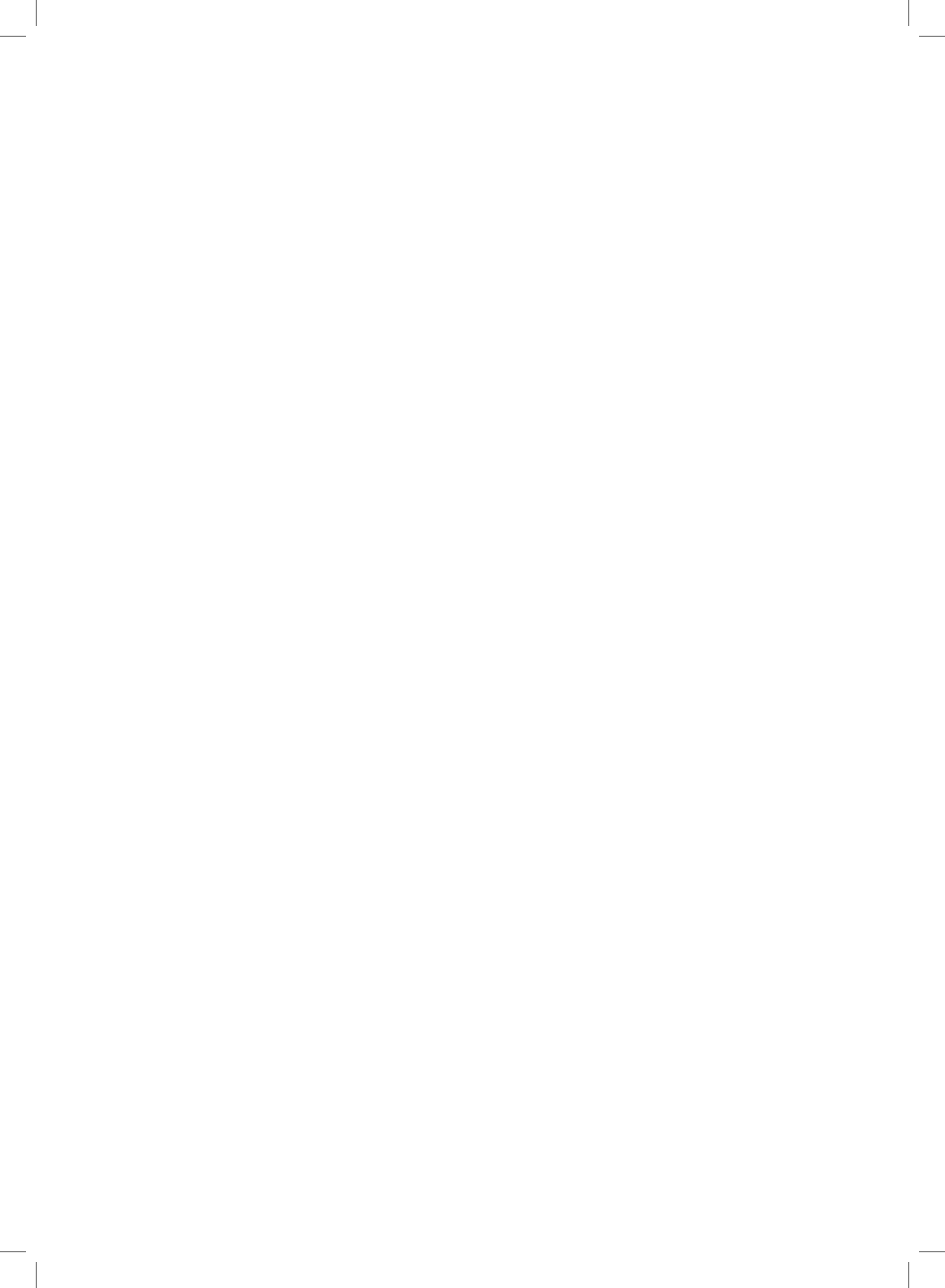
एच.आय.व्ही.नं अधिक जवळ आणलेल्या या दोघी मैत्रीणींची मैत्री पुढे अनेक वर्ष राहिली. प्रश्न पाहिला की उत्तर शोधायची रमोनाला नेहमीच घाई असते. समोर येणारा प्रश्न ती बहुतेकवेळा सोडवतेही. ती वकील झालीय आणि एच.आय.व्ही. बदलल्या कायदेशीर प्रश्नांवर काम करू लागली आहे. तिथेही तिचा हा स्वभाव तिच्या मदतीला येतोच. आणि मीनल झालीय फिजियोथेरपिस्ट. कुणाच्या जायबंदी झालेल्या हातापायांना पुन्हा हालतंफिरतं करणं तिला सहज जमायचंच, आता तर ती त्यात चांगलीच प्रवीण झालीय. एवढंच नाही, ती फार सुंदर चित्रंही काढते. तिच्या एका चित्राला तर म्हणे आंतरराष्ट्रीय स्पर्धेतही बक्षीस मिळालंय.

रमोना आणि तिची हल्ली रोज भेट होत नाही,
कधीतरी सुट्टीच्या दिवशी त्या भेटतात तेव्हा
रमोना म्हणते, 'मी म्हणाले नव्हते तुला... तू
मोठी होणारेस...'

मीनलला त्यावर म्हणायचं असतं,
'तुझ्यामुळे...' पण ती अबोलच आहे, ती
काही म्हणत नाही, फक्त रमोनाच्या हातावर
आपला प्रेमळ हात ठेवते, आणि थोडीशी
हसते.

३. अन्वर दिगडे

कुमार अन्वर हरून कुरेशी इयत्ता चौथीत असताना सोलापुरातल्या सरस्वती मंदिर प्राथमिक शाळेत चारही तुकड्यांत पहिला आला होता. ह्या घटनेला आता दहा वर्ष झाली. त्यानंतरच्या दोन वर्षांचा अपवाद सोडला तर अन्वरनं शाळेच्या परीक्षांमध्ये नेहमीच अव्वल यश मिळवलेलं आहे. आज तर त्याचं नाव वैद्यकीय महाविद्यालयाच्या प्रवेश यादीवर लिहिलं गेलं आहे. तो आता डॉक्टरीचं शिक्षण घेणार आहे. अन्वर आणि त्याच्या आईबाबांचा फोटो आणि बातमी उद्याच्या वर्तमानपत्रात कदाचित झळकेल. हो, आईबाबांचाच, अब्बू-अम्मीचा नाही, कारण अन्वरचे अब्बू-अम्मी ह्या जगात नाहीत. पण आईबाबा आहेत, प्रमिला आणि काशिनाथ दिगडे. अन्वरच्या हुशारीबद्दल, दिगडे कुटुंबीयांनी केलेल्या कष्टांबद्दल बातमीत कदाचित असेलही, पण या यशाला आणखीही काही पदर आहेत, ते बातमीत येणार नाहीत. तिघांनाही आज त्या दिवसांची आठवण होते आहे. ती जी मधली दोन वर्ष होती ना, ती फार भयंकर होती. जणू वास्तवाच्या भयंकर पिसाटलेल्या समुद्रात ही तिघंजणं हेलपाटत होती. पण त्या काळाचा उच्चार ते इतरांसमोर काय आपसातही कधीच करणार नाहीत.

आता ते सगळं खूप मागे पडलं आहे. जीवनाची गाडी आता पुन्हा रूळावर आलेली आहे.

आणखी दहा वर्षांनी बघाल, तर अन्वर एक नामवंत आणि संवेदनशील डॉक्टर झालेला दिसेल. कदाचित तुम्ही त्याला भेटाल, कदाचित त्याच्या एखाद्या भाषणाला जाल, समाजाच्या

आरोग्याच्या एका महत्त्वाच्या प्रश्नाकडे तो तुमचं लक्ष वेधेल. भाषणानंतर लोकांशी हसऱ्या चेहऱ्यानं चर्चा करेल. पण तुम्ही जर त्याच्यावरची नजर न हटवता बघितलंत तर कदाचित एखाद्या क्षणी तो डोळ्यात आलेलं पाणी नकळत पुसून टाकताना दिसेल. ते पाणी त्या आठवणीचं असेल.

अन्वरची अम्मी अचानकच गेली. तो झाल्यापासून ती खूप आजारीच होती, आणि मग ती गेलीच. तिला नेमका काय आजार होता, हे तिलाच काय कुणालाच कळलं नव्हतं. हरून आणि काशिनाथ दोघंही पोलीसखात्यात. त्यांची जानी दोस्ती होती. त्या रात्री भुकेनं रडणाऱ्या तान्ह्या अन्वरला सांभाळायला दुसरं कुणीच नव्हतं म्हणून काशिनाथच्या बायकोनं, प्रमिलानं त्याला स्वतःच्या घरी आणलं. आणि

त्यानंतर तो तिथेच राहिला. त्यांना स्वतःच असं पोरबाळही नव्हतं. प्रमिला सरस्वती मंदिर प्राथमिक शाळेत शिकवायची. अशी दोन-तीन वर्षे गेली. मग काशिनाथ दिगडेंची बदली झाली, तिकडे दूर - नागपूरच्याही पुढं, भामरागड भागात. त्या भागात बायकोला घेऊन जाणं धोक्याचं वाटलं काशिनाथला. शिवाय अन्वरला कुठं ठेवणार, म्हणून तो एकटाच भामरागडला गेला. प्रमिला सोलापुरातच राहिली, एकटी; म्हणजे ती आणि अनूबाळ! प्रमिलाचा दिवस कधी संपायचा, तिचं तिलाही कळायचं नाही. लहान मूल म्हणजे काय मजा असते, कसं ते हातपाय हलवतं, कसं बोळकं पसरून इवलुसं हसतं. त्याचे कपडे, त्याचं खाणं, त्याचं रडणं, त्याला जवळ घेणं! अन्वरचे केस कुरळे, प्रमिलाला त्यांचं भारी कौतुक. त्याच्या कुरळ्या जावळातून हात फिरवताना तिला किती छान वाटायचं. ती अगदी आनंदात होती. तिची नोकरी सुरूच होती. कधी ती त्याला आईकडे ठेवायची, कधी बाळाला संभाळायला शेजारच्या रखमीच्या बहिणीला सोबत घेऊन शाळेत जायची. तिच्या वागण्याबद्दल काही लोक तिची टिंगल करत असत. ते का टिंगल करतात हे तिला कळत नसे असं नाही, पण तिनं त्यांना उत्तरही दिलं नाही, आणि त्यांचं म्हणणं मनावरही घेतलं नाही.

अन्वरच्या अब्बांनी पुन्हा शादी केली. अन्वरच्या नव्या अम्मीला - सायराला आधी तन्वर झाला, नंतर दोन वर्षांनी जुळ्या रेश्मा आणि बियास झाल्या, तिघा मुलांची उस्तवार करण्यात त्यांचाही दिवस संपत असे. शिवाय नवऱ्याची आजारपणही असत. हरूनभाईला मध्यंतरी एकदा नागीण झाली. अधूनमधून बारीक ताप अंगात असे. नोकरीत रजा होऊ

नयेत, म्हणून शक्य तेवढं हरूनभाई अंगावर काढत. कुणाला काही सांगतही नसत.

या सगळ्यांत अन्वरची आठवण काढायची सवड तिथे कुणाला नसे. अर्थात स्वतः अन्वरला त्यांची काही गरजच नव्हती, तो आईजवळ सुखात होता. अधूनमधून बाबा येत. त्याच्यासाठी खाऊ-खेळणी आणत. अन्वरला आईनं सरस्वती मंदिराच्या प्राथमिक शाळेतच घातलं. त्या स्वतः त्याला शिकवत, त्याचे लाड करत. अन्वर स्वतःचं नाव अन्वर दिगडेच सांगे. त्याची चेष्टाही होई आणि कौतुकही.

एकदा ड्यूटी लागली म्हणून हरूनभाई मुंबईला गेले. मुंबईच्या पावसात खूप भिजले. रात्रभर उभं राहावं लागलं. तिकडेच ते आजारी पडले. मुंबईच्या एका हॉस्पिटलमध्ये त्यांना ठेवलं गेलं. तन्वरची अम्मी मुलांना सोडून मुंबईला जाऊ शकत नव्हती. तिनं आणि अन्वरच्या आईनं फोन केला म्हणून काशिनाथ दिगडेच रजा घेऊन आले आणि मुंबईला गेले. त्यांनी हरूनभाईची काळजी घ्यायचा प्रयत्न केला. हॉस्पिटलमधल्या डॉक्टरांनीही खूप कष्ट घेतले, पण उपयोग झाला नाही. मुंबईतल्या हॉस्पिटलमध्ये असतानाच हरूनभाई अल्लाला प्यारे झाले. त्यांचे काही नातेवाईक मुंबईत आले. बाकीची सगळी व्यवस्था झाली. पण....

मुंबईतल्या डॉक्टरांनी काशिनाथना बाजूला घेऊन सांगितलेल्या एका बातमीनं काशिनाथना मोठा धक्का बसला. हरूनभाईना एच.आय.व्ही. होता. त्यांना तरी ते कळलं होतं की नव्हतं, हे आता कधीच कळणार नव्हतं. ते गेलेच होते, 'पण त्यांच्या बिबीची तपासणी करून घ्यायला हवी, आणि बिबीला असेल तर

मुलांचीही तपासणी करून घ्यायला हवी.’ हे डॉक्टरांचं म्हणणं काशिनाथाच्या मनावर अनेक चरे उमटवून गेलं. ‘कृपा करून हे हरूनच्या नातेवाईकांना सांगू नका, हरून माझा जिवलग मित्र होता, त्याचा एक मुलगा आजही माझ्याच घरी आहे, मी काय ते बघतो. सगळ्यांना कळलं तर त्याच्या बिबीला जगणं कठीण होईल.’ काशिनाथनी डॉक्टरांना विनवलं.

मुंबईहून परतल्यापासून काशिनाथ एखाद्या मुक्यासारखे घरादारात हिंडत होते. कुणाशीच ते काही बोलत नसत. मध्यंतरी एकदा सायराभाभीला घेऊन ते सरकारी रुग्णालयात तेवढा गेले. तिला एच.आय.व्ही. नाही, आणि त्याचा अर्थ त्यांच्या मुलांची तपासणी करायची गरजच नाही, हे डॉक्टरांकडून कळल्यावर त्यांचा जीव भांड्यात पडला. हरूनला एच.आय.व्ही. असल्याचंही त्यांनी सायराभाभीला सांगितलं नाही. ‘एक आपली खात्री म्हणून तपास करून टाकायचा,’ एवढंच मोघम म्हणत ते तिला हॉस्पिटलला घेऊन गेले होते. भाभीही काही बोलली नाही. तिला हे आधीपासून माहीत होतं, हरून असतानाच त्यानं तिला घेऊन जाऊन तपासणीही करून घेतलेली होती. हरून सरकारी हॉस्पिटलातून औषधंमुद्धा घेत असे. पण नंतर त्यानं ती घेणं बंद केलं होतं, तसं त्यांनी का केलं हे मात्र तिला सांगता आलं नसतं. ती औषधं नियमित घ्यायची असतात, असं काही तिला माहीतही नव्हतं. काशिनाथना ती काहीच बोलली नाही. गरीब बाईसारखी ती त्यांच्यासोबत गेली, परत येताना चांगल्या बातमीचा काशिनाथनी दिलेला खाऊचा पुडा घेऊन निमूट घरी आली.

‘हरून तर गेला. आता या लोकांच्या भानगडीत आपण पडूच नये,’ काशिनाथनी

विचार केला. ‘त्यांना एच.आय.व्ही. तर नाही, आता पोटाला घालायची जबाबदारी त्यांच्या रिश्तेदारांची. आधीच आपण अनूला सांभाळतोय, त्यालाही परत नेऊन द्यावं का? विचार मनात आला आणि त्यांच्या पोटाला कालवाकालव झाली. त्यांच्या, त्याहीपेक्षा प्रमिलाच्या हृदयात अन्वरला लेकराचं स्थान होतं. हरून गेल्यावर आता सायराभाभी काही मागणार नाही अनूला, तिलाही एका लेकराची जबाबदारी कमी झाली तर बरंच आहे; पण उद्या तिच्या नातेवाईकांनी विषय काढलाच तर काय, असा विचार त्यांच्या मनात आला. ‘जाऊ दे, काढला विषय तर पाहू काय करायचं ते. मागत नाहीत तोवर आपण मुद्दाम विषय काढायचाच नाही.’ त्यांनी ठरवून टाकलं. त्यांना स्वतःला अद्याप पोर झालेलं नव्हतं. दूर ठिकाणी नोकरी, त्यात असुरक्षित ठिकाणी बायकोला घेऊन जाण्याबद्दलची मनातली भीती, शिवाय घरी असलेलं अनूसारखं गोड, हुशार मूल, त्यामुळे स्वतःचं असं पोर व्हावं असा विचार मनात आला तरी मागंच पडे. त्यासाठीचे उपचारही फारसे लक्षपूर्वक घेतले जात नसत.

अन्वर चौथीत गेला. अब्बू गेल्यापासून अधूनमधून तो नव्या अम्मीला भेटायला जात असे. तनू, रेश्मा, बियासना भेटत असे. प्रमिला त्याला आवर्जून जायला सांगे. कधी सगळ्या मुलांना घरी जेवायला बोलावे. त्याच्या भावा-बहिणींपासून तो तुटलेला राहू नये, याची ती काळजी घेत असे. त्याच नाण्याची दुसरी बाजू म्हणून ‘आपण दिगड्यांच्या घरात राहतो, हे जरा विचित्र नाही का’, असे प्रश्न अन्वरलाही पडले होते, पण प्रमिलानं त्याची समजूत काढली होती. नात्यांचा हा विचित्र तिढा

त्याला समजत नसे. समजण्याएवढा तो मोठाही नव्हता. कधी त्याला वाटे नव्या अम्मीनं आपल्याला घरी राहायला बोलवावं, कधी वाटे आपले आपल्या भावंडांहून अधिक लाड होतात. आई आपले लाड करते. आपल्याला नवी पुस्तकं, बिस्किटं, खेळ मिळतात, तसे आपल्या भावंडांना मिळत नाहीत. आपण चोरून नेऊन आपल्या सगळ्या भावंडांना ते द्यावेत का, विचारांच्या या कोलाहलानं बिथरून तो कधीकधी विचित्रही वागत असे, पण प्रमिला त्याच्याशी समजुतीनं बोले. त्याला रागावत नसे. त्याच्या अभ्यासाकडे मात्र ती नीट लक्ष देई. अन्वरही अभ्यासाचा कंटाळा करत नसे.

चौथीची परीक्षा झाली. ह्या सुट्टीत कशी मजा करायची, आईबरोबर अन्वरच्या योजना सुरू झाल्या. काशिनाथचा बदलीचा अर्जही मंजूर झाला, त्यांना हवी होती तशी आता त्यांची बदली सोलापुरात झाली. एकटीनं राहायचे दिवसही आता सरले, म्हणून प्रमिलाही अगदी आनंदात होती.

काशिनाथ मात्र बायकोमुलांप्रमाणे आनंदात नव्हते, ते चिंतेत होते. गेली दोन वर्षे त्यांच्या मनावर सतत प्रचंड ताण होता. हरूनभाई गेल्यावर डॉक्टरांशी झालेलं बोलणं त्यांना दिवसरात्र आठवत राही.

“त्याचा एक मुलगा आजही माझ्याच घरात आहे,” डॉक्टरांशी बोलताना काशिनाथ म्हणाले होते. स्वतःचं हे वाक्य त्यांना पुन्हा-पुन्हा आठवत राहायचं. सायराभाभीला एच.आय.व्ही. नाही, पण अनूच्या अम्मीचं काय, तिला होता का एच.आय.व्ही.? याची आपल्याला काहीच माहिती नाही. आणि आता

कळणारही नाही. आईला असलेला एच.आय.व्ही. बाळाला होऊ शकतो, ह्या डॉक्टरांच्या वाक्याची त्यांना सारखी आठवण येत राही.

‘आपल्या अन्याला नसेल ना एच.आय.व्ही.?’ हा प्रश्न मनात आला, तेव्हापासून काशिनाथ हबकलेच होते. आपल्या मनातली शंका त्यांनी प्रमिलेला सांगितलीच नव्हती. ते सांगायलाच नको म्हणून कधीकधी सुट्टी मिळूनही ते सोलापूरला यायचं टाळत असत. अन्वरला घेऊन जायचं, आणि त्याची तपासणी करून आणायची, म्हटलं तर किती साधी गोष्ट, पण काशिनाथांची हिंमतच होत नसे. प्रत्येक सुट्टीत ते यायचे आणि पुढच्या वेळी नक्की करू, असं स्वतःशी ठरवून परतायचे. अन्याला एच.आय.व्ही.! नुसत्या कल्पनेनंही प्रमिला किती अस्वस्थ होईल? आईबापावेगळं हे पोर आपण सांभाळलं, त्याला जीव लावला. त्याच्या संगोपनात बुडून गेलो, त्या पोरानंही आपल्याला लळा लावला, आणि आता...?

‘अन्वर आजारी वगैरे नव्हता ना गं?’ प्रत्येकवेळी घराच्या दारात काशिनाथ प्रमिलाला विचारत. तिनं ‘फारसं काही नाही,’ म्हटलं की निश्वास टाकत. प्रमिलाला त्यांच्या या प्रश्नाची सवयच झालेली होती. ‘असलं अशुभ काहीतरी का बोलतात हे?’ असंही वाटायचं तिला.

काशिनाथ सोलापूरला परतले. यावेळी ते सगळं सामान घेऊनच आले होते. आता पंधरा दिवसांची सुट्टी, मग सोलापुरातच कामावर रुजू व्हायचं. “अन्वर आजारी वगैरे नव्हता ना गं?” यावेळीही काशिनाथनं विचारलं, आणि तिनं “नाही” म्हटल्यावर निश्वास सोडला. आता रोज चोवीस तास अन्या समोर दिसणार होता, तेव्हा आपल्या मनातली ही भीती बाजूला ठेवून त्याची तपासणी करायचीच, त्यांनी ठरवून टाकलं.

दुसऱ्या दिवशी रविवार होता. ‘उद्या तपासणी होणारच नाही.’ ते स्वतःशीच म्हणाले. ‘पण आता वेळ काढण्याचा हा आपला कार्यक्रम बंद करायचा. सोमवारी सकाळी तपासणी झालीच पाहिजे, मग काहीही होवो.’ रविवारचा तो संपूर्ण दिवस काही न करता, काही न बोलता, काशिनाथांनी कसा काढला, ते त्यांचं त्यांनाच माहीत. पोलीसखात्यात होते ते. जगात किती विचित्रपणे लोक वागतात, काय करतात ते त्यांनी पाहिलेलं होतं. अन्याला एच.आय.व्ही. असेल तर...या कल्पनेनं ते इतके वेडेपिसे झाले की तसं असेल तर आपण त्याला सांभाळायचं नाही, मुंबईला नेऊन कुठेतरी एखाद्या संस्थेच्या दारात सोडून यायचं आणि तो हरवला असं घरी प्रमिलाला सांगायचं, इतका भयंकर विचारसुद्धा त्यांच्या मनात येऊन गेला. ‘इतके वाईट आपण नाही,

पण काय करणार, या परिस्थितीतून मार्ग तर काढायला हवा ना’, त्यांचं मन अक्षरशः फाटून गेलं होतं. रविवारी त्यांनी कधी नाही ते अन्याचाच राग येऊन, तो उगाचच उड्या मारत खेळत होता असल्या कारणासाठी त्याला दोन लाफेही चढवले. त्याचा परिणाम आणखीच वाईट झाला. आपला नवरा नीट मनःस्थितीत नाही, पोरावर हात टाकतोय, त्यांचा हात त्या इवल्याशा लेकराला किती लागेल, असं म्हणत प्रमिला त्यांच्यावरच नाराज झाली.

“तिकडे होता तेच बरं होतं की, इथं आता आलाय आणि उगाच डोकं फिरल्यासारखं काय वागता? मला हा असला पोलिशीपणा घरात चालायचा नाही!” ती त्यांच्यावरच डाफरली.

दुसऱ्या दिवशी तर आणखीच विचित्र काहीतरी घडलं. सकाळी प्रमिला आणि अन्वर शाळेत गेल्यावर काशिनाथ घरातून बाहेर पडले. शाळेत जाऊन त्यांनी वर्गशिक्षिकेच्या परवानगीनं अन्वरला परस्पर घेतलं, आणि एच.आय.व्ही. च्या तपासणीला नेलं. अन्वरला काहीच माहीत नव्हतं. बाबांबरोबर बाहेर जायला मिळतंय म्हणून तो अगदी आनंदानं निघाला होता, पण सुई टोचून रक्त घ्यायला लागल्यावर त्याला काहीतरी भीतीच वाटली. तशात आदल्याच दिवशी बाबांनी त्याला मारलं होतं, त्याचाही राग आणि भीती त्याच्या मनात होतीच. तो तसा मोठा होता, समजूतदारही होता. आपली काही तपासणी करायचीय, असा विषय घरात निघाल्याचं त्याला दिसलेलं नव्हतं. रक्त काढलं जाताना त्यानं अचानक इतका गोंधळ घातला की ‘रक्त काढलं, हे आईला सांगू नको’ असं त्याला सांगायची कल्पना काशिनाथच्या मनात असूनही ते त्यांना शक्यच वाटलं नाही.

इकडे शाळेत अन्वर नसल्याचं आणि काशिनाथनंच त्याला नेलं असल्याचं शाळेतच असलेल्या प्रमिलाला कळलं. ती थोडीशी घाबरली. तिनं काशिनाथना फोन लावायचा प्रयत्न केला, पण त्यांचा मोबाईल बंदच लागला. काशिनाथ असू शकतील अशा सगळ्या ठिकाणी फोन करून तिनं उलट कळवायला सांगितलं. 'ह्यांचं डोकं ठिकाणावर नाहीय,' अशी तिला शंका येत होती. तसं का झालं असावं ह्याचा मात्र तिला अंदाजही नव्हता. त्यांना अजून मूल होत नाही म्हणून कदाचित काशिनाथ तिच्यावर वैतागलेले असतील अशी तिला शंका आली. आणखी एखादं मूल व्हायला तिची हरकत नव्हती, पण अन्वर होताच की.

आणि इतके दिवस काशिनाथ स्वतःच इथे नव्हते, तर आणखी एका बाळाची जबाबदारी कशी घ्यायची तिनं?

गेली अनेक वर्षे नवराबायको दोघं एकत्र राहात नव्हती, काशिनाथच्या मनाशी तिची ओळखच जणू राहिली नव्हती. कधीकधी ते अन्याशी जरा विचित्रच वागतात. 'हे आपलं मूल नाही, मागितलं त्यांनी तर देऊन टाकावं लागणार, तू त्याच्यात एवढी गुंतू नकोस,' असं आपल्यालाही म्हणतात.

... 'हा माणूस अन्वरला परत द्यायला शाळेतून पळवून घेऊन गेला की काय!' असा काहीतरी विचित्र विचार अचानक तिच्या मनात आला, आणि दुःखानं ती अगदी वेडीपिशी झाली.

काही तासांनी रिपोर्ट मिळणार होते. त्या वेळात अन्वरला परत शाळेत सोडायला काशिनाथ गेले. शाळेच्या दारातच त्यांना

प्रमिला भेटली. हातात चॉकलेट असलेल्या पण रडून लाल झालेल्या अन्वरचा चेहरा पाहून ती आणखीच संतापली. कधी वरचा आवाजही फारसा न काढणारी, वर्षानुवर्ष धीरानं एकटी राहाणारी बायको भर रस्त्यात नवऱ्यावर उखडली. पोलीसात जाण्याची तिनं त्याला धमकी दिली. तिला फसवून तो भानगडी करत फिरत असल्याचा आरोपही संतापाच्या भरात तिनं त्याच्यावर केला. काशिनाथ नसताना डोळ्यात तेल घालून किती प्रेमानं ती अन्वरला सांभाळायची, कितीही अडचणीचे प्रसंग आले, तरी न घाबरता ती ठाम उभी राहायची, आजवर तिनं त्याबद्दल कधीच तक्रार केली नव्हती. ह्या सगळ्या ताणतणावांचं ओझं तिच्याही मनावर असणार. तिच्या संतापातून ते बाहेर येत होतं. 'अन्वरची आई' हा किताब तर तिला अत्यंत गौरवाचा वाटे. 'मुसलमानांचं पोर कशाला सांभाळतेस गं' असं तिला कुणी म्हटलंही असेल, पण ती सतत ठाम राहिली होती. इतकंच नाही तर अन्वरनं असलं काही म्हटलेलं ऐकूच नाही, अशी काळजीही घेत असे. आज मात्र अन्वरला एकीकडं पोटाशी धरत पण 'मी तरी ही दुसऱ्याची ब्याद कशाला सांभाळते आहे?' असाही आरडाओरडा त्यांच्यासमोर ती करत राहिली. पण शेवटी शांत झाली, काशिनाथांशी न बोलता पोराला घेऊन ती घरी निघून गेली.

हे भांडण बघत जमलेल्या गर्दीतून काशिनाथ कसेबसे बाहेर पडले. मनात प्रमिलेचा तर संताप होताच, शिवाय हरूनचाही. मनातल्या मनात पण मनात, मावत नसल्यानं मोठ्या आवाजातच, अल्लाघरी गेलेल्या आपल्या मित्राला शिब्या घालत ते अन्वरचा एच.आय.व्ही.चा रिपोर्ट आणायला गेले.

... आणि अन्वरला एच.आय.व्ही. असल्याचं तिथं त्यांना कळलं.

म्हटलं तर अपेक्षितच पण या भयानक धक्क्यानं काशिनाथ पार कोलमडले. कसेबसे घरी पोचले. पार निराश झाले होते काशिनाथ. कसली ब्याद घेतलीय आपण उरावर! याला खरंच सोडून यावं कुठंतरी, नको हे पोर आपल्या घरात... असं त्यांना वाटू लागलं. आपल्या बायकोला तर काही कळत नाही, वळत नाही. पण जीव आहे तिचा फार त्याच्यावर. असा विचार करता करता काशिनाथांना रडूच येऊ लागलं. प्रमिलेनं काळजीनं विचारलं, “काय झालंय?” तेव्हा त्यांनी तिला सांगितलं. “याला आपल्या घरात ठेवायला नको, आपण याला कुठेतरी सोडून येऊ” असंही ते म्हणाले. त्यांचं म्हणणं ऐकून प्रमिलाला काय करावं तेच समजेना.

आपण प्रश्नांचं किती जडभारी ओझं बनवतो! खरं म्हणजे, अन्वरला एच.आय.व्ही. होता, हे काशिनाथच्या दुःखाचं कारण होतं, पण त्या दुःखाला औषधांचा उपाय होता. अगदी संपूर्ण नसला तरी चांगला उपाय उपलब्ध होता. औषधं घेऊन अन्वर चांगला राहिला असता; प्रत्यक्षात राहिलाही. ‘पण काहीही असलं तरी आजवर जीव लावलेल्या लेकराला एच.आय.व्ही. आहे, हे कळल्यावर त्याला सोडून द्यायचं... आपल्या या नवऱ्याचं डोकं च फिरलंय!’ काशिनाथच्या विचित्र वागण्यानं प्रमिलाही कमालीची वैतागली.

काशिनाथ आणि प्रमिला ह्यांच्यासारखी अतिशय चांगली माणसं पुढचे सहा-आठ महिने एकमेकांशी विचित्रपणानं वागत राहिली. काशिनाथ अन्वरचा नेहमी रागराग करायचे.

त्याला क्वचित मारायचेही. तो आजारी पडू नये म्हणून मात्र कुठूनकुठून भस्मं, काढे आपून त्याला पाजत असत. घरातलं एकूण वातावरण मात्र पार बिघडून गेलं होतं. या दोघांच्या विचित्र वागण्यानं वैतागलेला आणि घाबरलेला अन्वरही आजकाल त्यांना टाळत असे.

सुट्टी संपली. रिझल्ट लागला.

अन्वर चौथीत सगळ्या तुकड्यांमध्ये पहिला आला!

पण तो पाचवीत शाळेत गेलाच नाही.

आपला नवरा अन्वरला कुठंतरी नेऊन तिथं सोडून येईल, या भीतीनं प्रमिला त्याला घेऊन काही दिवस आपल्या बहिणीकडे नगरला गेली. तिथे राहाणं अन्वरला फारसं रुचलं नाही. तो मुसलमानाचा आहे, याचा शोध तिथल्या लोकांना लागला, आणि ते त्याला उगीचच चिडवू लागले. एक दिवस अन्वर त्या घरातून पळाला. कुठल्या तरी बसमध्ये चढला आणि जामखेडला उतरला. दोन दिवस उपाशी राहिला, मग एका शेतावर त्याला तण काढायचं काम मिळालं. ते करून तिथं मिळालं ते त्यानं खाल्लं. एकदोन दिवसात प्रमिलानं त्याला शोधून काढलं, ही सगळी बातमी अन्वरच्या नव्या अम्मीला कळली. अन्वरच्या काळजीनं तिनं ती इतर रिश्तेदारांना सांगितली. ते सगळे उठून नगरला आले, जवळजवळ जबरदस्तीनं प्रमिलाकडून अन्वरला घेऊन गेले.

आठ दहा महिने हा असा वनवास तिघांच्याही वाट्याला आला. असं होता होता, अखेर सगळा धुरळा खाली बसला. माणसं शांत झाली. काशिनाथना प्रमिलाची बाजू समजली. प्रमिलाला काशिनाथच्या वागण्याचा अर्थ कळला, दोघांनीही अन्वरला पुन्हा शोधून

काढलं. त्याला घेऊन पुन्हा एकत्र राहायला घर गाठलं. पण या वर्षभरात झालेल्या त्रासानं अन्वरच्या शरीरानं आता बंड पुकारलं. त्यानंतर सुरू झाला तो अन्वरच्या आजारपणांचा ससेमिरा. त्याची तब्येत आतापर्यंत खूपच चांगली टिकली होती, पण आता मात्र पार बिघडली. हातात पैसे नाहीत, पोर इतकं आजारी. काशिनाथ प्रमिलानं घरातली विकता येईल ती प्रत्येक चीजवस्तू विकली. काढता आलं तिथून कर्ज काढलं. कशाचीही पर्वा केली नाही. अन्वरला बरं करणं, हा एकमेव ध्यास मानला. ते पूर्ण वर्ष अन्वरच्या आजारपणांतच गेलं.

अन्वरच्या वर्गातली मुलं पाचवीतून सहावीत आणि सहावीतून सातवीत गेली. तेव्हा अन्वर पाचवीत आला. चौथीला सगळ्या वर्गात पहिला आलेला अन्वर दोन वर्षांनी पाचवीच्या वर्गात आला. आपल्याहून लहान मुलामुलींसोबत शिकताना अन्वरला सुरवातीला कसंतरीच वाटायचं. पण नंतर तो सरावला. फिनिक्स नावाच्या एका पक्ष्याबद्दलची कथा सांगते की, या पक्ष्याची जिजीविषा म्हणजे जगण्याची इच्छा इतकी प्रबळ असते की त्याची राख झाली तरी तो त्यातून पुन्हा भरारी घेतो. त्या फिनिक्स पक्ष्याच्या जिजीविषेनंच जणू त्या घरानं पुन्हा उभं राहायला सुरवात केली. काशिनाथ आणि प्रमिलेच्या जिवापाड कष्टानं ते उभं राहिलंही. प्रमिलानं शिकवण्या घ्यायला सुरवात केली. त्याला जोड म्हणून रुचकर पदार्थ करून त्यांच्या ऑर्डर्स ती घ्यायला लागली. अन्वरची औषधं नियमित सुरू झाली. त्यानं मनापासून नेटानं अभ्यास केला. घडी पुन्हा नीट बसली. पण या सगळ्यात बरीच वर्ष गेली. दहावीच्या परीक्षेतही अन्वरला चांगले गुण मिळाले.

एक दिवस घरातलं काम उरकून प्रमिला दुपारची एक पुस्तक चाळत बसली होती, तेव्हा अन्वर तिच्या शेजारी येऊन बसला. “मला मेडिकलला जायचंय.” तिचा हात आपल्या हातात घेऊन थोपटत तो म्हणाला.

“देणग्या देऊन मेडिकल कॉलेजला घालायला आपल्याला जमणार नाही अन्वर. तू अभ्यास कर. स्वबळावर प्रवेश मिळव. आम्ही तुझ्या पाठीशी आहोतच.”

“मला जमेल का गं, आणि पेलेल का तो अभ्यास मला?”

“न पेलायला काय झालंय, किती हुशार आहेस तू, तुला नसेल पेलत तर कुणाला पेलणार?”

“हो ग, पण एच.आय.व्ही. आहे ना गं, मला?”

“अन्या, मार खाशील माझ्या हातचा आता. आपण दोघांनी मिळून वाचलंय ना एच.आय.व्ही. वरचं पुस्तक, त्यात काय म्हटलं होतं, औषधं नीट घ्यायची, आणि एच.आय.व्ही.चा प्रश्न विसरून जायचा. आता असलं काही बोलशील तर आयुष्यात कधी तुझ्यावर हात उगारला नाही, ते आज तुला बदडून काढीन मी!”

“नको नको, पुन्हा नाही काढणार हा विषय कधी.” तो खोटंखोटं घाबरत म्हणाला.

तरी तिनं त्याला आधी एक लहानसा फटका मारलाच, आणि मग त्याच हातानं त्याला जवळ ओढत तिच्या-त्याच्यातल्या खास नावानं पुकारत म्हणाली, “पिलू, एच.आय.व्ही.चा विषय पुन्हा काढायचा नाही, असं नाही रे माझं म्हणणं; उलट तू डॉक्टर हो,

एच.आय.व्ही.वाल्यांचाच डॉक्टर हो. त्यांना औषधं दे, त्यांच्या वेदना कमी कर. असं म्हणतेय मी.”

“अरे वा, मायलेकरांचं चांगलं प्लॅनिंग चाललय. आम्हालाही घ्या ना तुमच्यात.” बाहेरून येत काशिनाथांनी म्हटलं, आणि ते त्या दोघांजवळ येऊन बसले. प्रमिलाला वाटलं, अन्वर, काशिनाथ होते म्हणूनच त्या दोन वर्षांमधल्या भयानक काळानंतरही हे दिवस आपल्याला दिसताहेत. तिनं एका हातानं अनूला धरलं होतंच, दुसरा हात काशिनाथच्या हातात गुंफत तिनं त्यांचा हात अगदी घट्ट धरला.

आणि कसं कोण जाणे, तिच्या डोळ्यात एकदम पाणीच आलं!

त्या दिवशी त्या तिघांनी जे ठरवलं, त्यातला पहिला टप्पा आता पूर्ण झालाय. अन्वरला आता मेडिकलला प्रवेश मिळालाय! काट्याकुट्यांची वाट आता संपलीय. कष्टांची, मेहनतीची वाट आता समोर आहे. जिजीविषा म्हणजे जगण्याची इच्छा! तशीच विजय मिळवण्याची, यश मिळवण्याची त्यासाठी जीव तोडून कष्ट करण्याची इच्छा म्हणजे विजीगिषा! ही विजीगिषा अन्वरकडे आणि त्याच्या आईबाबांकडे आता भरभरून आहे!

४. कळलं तेव्हा...

“कोन गं येतो, कोन ग येतो, सपनाच्या सपनात कोन गं येतो?”

मोबाईलवर फोन गं येतो. अर्ध्या रात्री फोन गं येतो.”

शबाना चिडवायची.

तेव्हा स्वप्ना तिच्यावर खूप चिडायची. पण तिनं चिडवलं नाही तर तिला करमायचंही नाही. स्वप्नाच्या भावानं तिला मोबाईल घेऊन दिला त्या आठवड्यातच स्वप्नाला एका रात्री ‘अननोन नंबर’वरून फोन आला. स्वप्नानं फोन घेतला, पण कुणीच काही बोललं नाही. स्वप्नानं दुसऱ्या दिवशी तो नंबर वहीच्या मागच्या पानावर लिहून ठेवला, आणि फोनवरून आधी डीलीट करून टाकला. सचिनदादा तिचा मोबाईल चेक करणार हे तिला माहित होतं. तिनं दुसऱ्या दिवशी वर्गात शब्बीला हे हळूच सांगितलं. शब्बी म्हणाली, “आपन शोधू कुणाचा हाय तो. अजून कुणाचा असनार, त्या संजाचाच असल, तू फिकर मत कर, मै देखती.”

स्वप्नाला तिच्या भावानं राखीच्या दिवशी मोबाईल दिला तो तिच्यावर लक्ष ठेवायसाठीच. ह्याची स्वप्नाला जाणीव होती. अनेकदा ती जेवत असताना, काहीतरी करत असताना तो तिचा फोन उचलतो, आणि तपासतो. स्वप्नाला हे अजिबात आवडत नाही. पण तक्रार करण्याची तर सोयच नाही. मुळात नववीत गेलेल्या स्वप्नाला फोन देण्यामागचा सगळ्यांचाच हेतू तिच्याशी कोण बोलतं, ती

कोणाशी बोलते ह्यावर लक्ष ठेवायचाच होता. स्वप्नाला काही कुणाशी जमवायची इतक्यात घाई होती असं नाही. नववीत तर होती ती. शाळा, मैत्रिणी, गप्पा, गृहपाठ, संध्याकाळी मागच्या अंगणातलं डबा-ऐसपाईस, आईला अधूनमधून थोडीशी कामातली मदत, नव्या फॅशनचे कपडे येवढा मालमसाला आयुष्याला पुरेसा होता. पण कोणीतरी आपल्याला फोन करू पाहतं, कोणालातरी आपल्याशी बोलायचं असतं, ही भावना हवीशी वाटत होती. मात्र त्यातून लगेच काही अर्थ निघावेत असं मात्र तिला वाटत नव्हतं. आपल्यावर अशी नजर ठेवली जाणं तर तिला अजिबात पटलंच नव्हतं.

शबानानं शाळेत आल्याआल्या स्वप्नाला जोराचा चिमटा काढून म्हटलं.

“गावला गं बाई गावला.

त्याच्या मोबाईलचा नंबर गावला गं बाई गावला. उहू...”

इतर मुलीमुलं आसपास होती, कुणाच्या शंकांना उत्तरं द्यायची नव्हती. मधल्या सुट्टीपर्यंतच्या चालू असलेल्या तासांमध्ये स्वप्नाचं लक्षच नव्हतं. ‘तो संज्या तुज्याकडं टक लावून पाहात असतो, मला माहित आहे. त्याचाचे तो नंबर,’ शबानानं माहिती दिली.

संजू गायकवाड तसा माहित होता, तरी दोघी जाऊन एकदा त्याला मित्रांच्या गराड्यात पाहून आल्या. त्या पाहताहेत हे कळून मुलांनी एकमेकांना टाळ्या दिल्या तेव्हा या दोघी भानावर येऊन पळाल्या.

संजू गायकवाड आणि आपण एकत्र कसे दिसू हे चित्र, तिनं मनातल्या मनात लावून पाहिलं. ते चित्र तसं तिला फारसं आवडलंही नाही. आपण ह्यात पडायचं नाही, त्या गायकवाडनं फारच सुरू केलं तर घरी सांगून द्यायचं, किंवा हेडसरांनाच सांगायचं, असं तिनं ठरवून टाकलं. आता तसं काही केलं नाहीये त्यानं. फक्त एक फोन तर केलाय, कुणी विचारलं तर तो 'चुकून लागला' म्हणणार, तेव्हा आता गप्प बसावं.

रात्री अंधरुणावर पडल्यापडल्या तिला काहीबाही आठवत होतं. पाचवीत असताना तिची पाळी सुरू झाली त्या दिवशी आईनं शाळेत जायला परवानगी दिली नव्हती. स्वच्छता कशी ठेवायची वगैरे सांगताना उगाचच गालाची पप्पी घेत होती. रात्री तिच्या आवडीची शेंगाची पोळी पानात बघून तर ती इतकी खुश झाली होती की तिला वाटलं, दर महिन्याला जर असे लाड होणार असले तर बरंच आहे की. पण शेंगाच्या पोळीचा पहिला घास तिनं घेतला, आणि आई आणि पप्पांची रेकॉर्ड सुरू झाली. आता तू मोठी झालीस, आता पुरुषांशी लांबूनच बोलायचं, कुणाला अंगाला हात लावू द्यायचा नाही वगैरे दोघंही तिला सांगत होते. 'आईपप्पांचा मान चारलोकांत घालवायचा नाही, कुणा मुलगाशी बोलायचं नाही, रस्त्यानं खाली मान घालून चालायचं, कुणाच्या नजरेला नजर द्यायचीच नाही', असलं काहीतरी दोघंही आलटून पालटून बडबडत होते. ती निमूटपणे खाली मान घालून पोळी खात होती.

त्याला आता दोन वर्ष होऊन गेली होती. स्वप्नानं त्यांचं म्हणणं सुरवातीला तर अगदी शब्दशः पाळलं होतं, पण आजकाल तर तिला

त्या म्हणण्याचा रागच यायला लागला होता. ती काही करायला निघाली होती असं नाही, पण आता कधीतरी आपण मोठ्या होणार, एव्हानाच शरीर फुलून येत होतं, शरीराला घाट आला होता, बघणाऱ्याची नजर न बोलताही आपल्या रूपाबद्दल कौतुकाची पावती देते याची जाणीव व्हायला लागली होती. आणि रोज सकाळी उठल्यापासून मनात हज्जार विचारांचं कारंजं उसळत असतं. 'अजून तीन वर्षांनी शाळा संपेल, मग कॉलेज, तिथली मजा वेगळीच. त्यानंतर लग्न! पण आपण एक करायचं, जे काही ठरवायचं असेल ते आपलं आपण! आई, पप्पा, दादा कुणाला ठरवू द्यायचं नाही. मन जुळेल, स्वभाव जुळतील

अशा मुलाशीच लग्न करायचं, मग तो कुठल्या का जातीचा असेना, अगदी मुसलमान असला तरीही. आपली शबाना नाही का मुसलमान, ती तर सर्वात जवळची मैत्रीण आहे, तसाच कुणी तो भेटला तर काय हरकत आहे?’

आपण मनातल्या मनात शबीच्या भावाबद्दल विचार करतोय का, असं वाटून तेवढ्यानंही केवढी दचकली स्वप्ना! छे, छे, शबानाच्या भावाचं तर लग्न झालंय. तो आपल्याला आवडत असला, अगदी सेम टू सेम अमीरखानसारखा दिसत असला तरी असला मूर्खपणा करायचाच नाही आपल्याला. काहीतरीच विचार करतो आपण, तिनं ते विचार मनातून काढून टाकायला डोकं झटकलं.

शाळेतून परत आल्यावर दुपारची स्वप्ना आईसोबत गहू निवडत बसली होती. घरात ती आणि आई दोघीच होत्या. दोघीही मिळून गप्पपणं काम उरकत होत्या, स्वप्नाच्या आईच्या-जयश्रीच्या मनात विचार सुरू होते. स्वप्नाशी मोकळं बोलायला वेळ मिळायला हवा, असं तिच्या मनात गेले बरेच दिवस होतं. त्या बोलण्यासाठी खरं म्हणजे, आपल्यासोबत स्वप्नाचे बाबाही असते तर जास्त बरं झालं असतं, पण नाहीत तेही एकीकडे बरंय. ‘पोरीशी नीट कसं बोलावं, तिचं मन कसं सांभाळावं, हे त्यांना नीट साधायचं नाही, आणि आपलं इवलंसं पाखरू निराश होऊन बसायचं.’ ती विचार करत होती.

डॉक्टर म्हणत होते, बारा वर्षांपर्यंत या मुलांना आपल्या एच.आय.व्ही.बद्दल कळायला हवं. आता तर स्वप्नाला चौदावं लागलंय. स्वप्नालाही आपल्या दोघांप्रमाणे एच.आय.व्ही. आहे, तिला औषधंही सुरू आहेत. पण तिला त्याबद्दल कुणी काहीच

सांगितलेलं नाही. तिनं कधीतरी औषधांबद्दल तक्रार केल्यावर ‘तुला लहानपणी टी.बी. होता, आणि तो उलटू नये म्हणून तुझं लग्न होऊन तुला दिवस जाईपर्यंत औषधं घ्यायला सांगितलीत,’ असं म्हटल्यावर ती बिचारी भोळी पोर निमूटपणं औषधं घेत होती. पण आता मुलगी वयात आलेली होती. कुठं कुणाच्या प्रेमात पडली, पुढं लग्नाची वेळ आली तर मग काय करायचं?

त्यात ती तशी हुशार आहे, दर सहा महिन्याला सी.डी.४ तपासणी करताना यावेळी ती तिथल्या बाईना सहजच ‘ही तपासणी कशासाठी करतात?’ असं विचारत होती. तिच्या मागं उभं राहून आपण त्या बाईनाच ‘गप्प बसा’ अशा खुणा करतोय हे तिच्या लक्षात आलेलं असेल का? इतके दिवस लहान होती ती, पण आता असे प्रसंग वारंवार येणार, येत राहणार. आता फार न थांबता स्वप्नाला सांगायला हवं. पोरीच्या मनात औषधांबद्दल राग यायला लागला तर आजवर जपलेल्या तिच्या चांगल्या तब्येतीचं रहस्य हातचं जायचं.

पण काय सांगायचं? कसं सांगायचं?

तिनं हळूच शेजारी बसलेल्या स्वप्नाकडे बघितलं. काही न बोलता खाली मान घालून स्वप्ना गहू चाळत होती. काहीतरी विचार मनात करत असावी. चेहऱ्यावर किंचितसं हसू होतं.

“गहू झाले.” स्वप्नाचा आवाज आला.

“अं, हो, झाले का, मग भाजी आण आतून, नीट करू.”

स्वप्नाला हा पर्याय फारसा पसंत नसावा, कारण तिनं एक निश्वास सोडला आणि निमूटपणे आतून मेथीची भाजी आणली. आई आपल्याला एकेका कामात अडकवणार की काय अशी शंका तिला आलीच. पण

आत्ता आईला विरोध न करता काय हवी ती कामं करून टाकायची तिनं ठरवली. गप्पपणं घरातली ही कामं करताना आपल्यालाही विचार करायला वेळ भेटतोय, असाही विचार तिच्या मनात आला. तिनं सालं काढायला दाणेही आणून ठेवले.

“आणलेस का, बरं झालं. सोलून कुटून ठेवू. उपास आहेतच आता जवळ आलेले.”

स्वप्ना काहीच बोलली नाही. ती खाली मान घालून निमूटपणे मेथीच्या डिक्शा तोडून बाजूला करत होती.

जयश्री पुन्हा स्वतःच्याच विचारात गुंतली.

आपल्याला एच.आय.व्ही. असल्याचं कळलं तेव्हा आपल्याला काय वाटलं?

तो दिवस अजूनही जयश्रीच्या डोळ्यासमोर ताजा आहे. स्वप्नाच्या वेळी दिवस असताना, नाव घालायला जयश्री फाटक डॉक्टरांकडे गेली होती. तिथल्या डॉक्टरांनी केलेल्या तपासणीत एच.आय.व्ही. नावाचा रोगजंतू तिच्या रक्तात असल्याचं कळलं होतं. सोबत आलेल्या वहिनीसमोर हे ऐकून घेताना तिला मेल्याहून मेल्यासारखं झालं होतं. त्याचा तिनं इतका धसका घेतला होता की पुन्हा म्हणून ती कुठल्या दवाखान्यात गेलीच नाही. घरच्याघरी आई, तिची मैत्रीण यांच्या साहाय्यानं तिनं बाळंतपणदेखील उरकलं होतं.

तिला एच.आय.व्ही. होताच, तिच्या नवऱ्यालाही होता, तरी बरं, मोठ्याला - सचिनला काही निघालं नाही.

पुढं स्वप्नालाही असल्याचं कळलं, तोवर स्वप्ना दोन वर्षांची झाली होती. मधल्या काळात नवऱ्याचं एक मोठं आजारपणही झालं. फाटकडॉक्टरांनी गरोदरपणात दिलेला सल्ला

मुळीच बरोबर नव्हता. पण नंतर त्यांना स्वतःला जमणार नाही असं म्हणून त्यांनी दुसऱ्या डॉक्टरांचा पत्ता दिला, तिथे अपमान न करता उलट गोडीप्रेमानं बोलणारे लोक भेटले. त्या काळात आपल्याला हा आजार आहे याचं फार वाईट वाटायचं. सगळं सोडून आत्महत्या करावी असंच वाटायचं, पण पुढं परिस्थिती सुधारली. सरकारी हॉस्पिटलात औषधं मोफत मिळायला लागली. औषधं नीट घ्यायला लागल्यावर तब्येतीही चांगल्या राहायला लागल्या. स्वप्ना दोन वर्षांची असल्यापासून तिला औषधं सुरू झाली. औषध घ्यायची आता तिला सवयच झालीय. तीन वेळेला जेवायचं तसं दोन वेळा औषध घ्यायचं. तिनं फार कधी विचारलंही नाही आत्तापर्यंत की, ‘का मला औषध देता, मला काय झालंय,’ आणि तिनं विचारू नये, म्हणून आपण होऊन ‘तुला टी.बी. झाला होता’, असं एकदा सांगून ठेवलं होतं. ही औषधं आता घेतली नाहीत तर पुढं जास्त मोठा टी.बी. होईल असंही जयश्री तिला म्हणाली होती तेव्हा स्वप्ना दहा वर्षांची होती.

‘आत्ताही तसा फार काही प्रश्न आहे असं नाही, दोन्ही पोरं डोक्यानं बरी आहेत, स्वप्ना दरवर्षी पास होते आहे, थोरला सचिन यंदा बारावीला बसलाय, आपल्या दोघांच्या तब्येतीही चांगल्या आहेत. पण स्वप्नाचं पुढं कसं व्हायचं, तिचं लग्न कसं करायचं, असले प्रश्न आज नाही तरी कधीतरी येणारच आहेत. तिच्याकडे बघून कुणाला जाणवणारही नाही, हिला एच.आय.व्ही. आहे म्हणून. इतकी मोहक दिसते, की कुणीही हसत नेईल पळवून. पण म्हणून न सांगता लग्न करून देणं बरोबरही नाही, आणि शक्यही नाही, कधीतरी ते कळणारच,’ जयश्रीच्या मनात विचार सुरूच होते.

‘तिच्या होणाऱ्या नवऱ्याला सांगायचं ते झालंच, पण तिला एच.आय.व्ही. आहे, तिला आयुष्यभर औषधं घ्यायची आहेत, हे स्वप्नाला सांगायला हवं. आधी सांगायला हवं.’

‘पण कधी? कसं? ह्यांना कधीच कशाची काळजी नाही, म्हणतात बघू पुढे, आत्ताच काय लग्नाची वेळ आलीय का?’

स्वप्नाच्या डोळ्यासमोर संजू गायकवाड उगाचच पुन्हापुन्हा उभा राहत होता. ‘शी: त्यापेक्षा रणजीत साबणेनं का नाही फोन केला आपल्याला?’ रणजीत तिच्याच वर्गात होता. तो तिला आवडायचा. एकदा वर्गाच्या लंगडीच्या खेळात साबणे मोठ्यामोठ्या उड्या घेत तिच्या दिशेनं आल्यावर ती इतकी निमूट आऊट झाली होती की तिच्या मैत्रीणीही चकीत झाल्या होत्या. खरं बघितलं तर ती लंगडी छान खेळायची, एरवी लवकर आऊट व्हायचीच नाही, पण साबणे समोर दिसला आणि त्याचा क्षणभराचा स्पर्श तिला हवासा वाटला. ती लाजून गेली होती. तिला पळून जाताच येईना. ही भावना तिलाही नवीनच होती.

‘आपण लग्न करायचं तर ते आपल्या विचारानं. आपल्याला जो आवडेल त्याच्याशीच.’

हातातली कामं बरीचशी उरकत आली. मायलेकी आपापल्या विचारात गप्प होत्या.

“नाव नोंदून यऊ का?” स्वप्नानं अचानक विचारलं.

‘कशाचं?’ जयश्रीनं तिच्याकडं नुसतंच प्रश्नार्थक बघितलं.

“बचतगटातर्फे युवती शिबिर घेणारेत, ‘उमलत्या कळ्या’ नावाचं. मला त्याला जायचंय. तिथं हेअर स्टायल करायला पण

शिकवणार आहेत. फुकट आहे. जाऊ का? नाव नोंदवायला लागेल. आज शाळेत आल्या होत्या त्या बाई आणि तुझी ती मैत्रीण नाही का, फिरकीच्या बोळापासची ग ती, अभ्यंकरबाई, ती पण आली होती सोबत. जाऊ का, सांग ना.”

जयश्रीला एकदम काही सुचेना, तिनं स्वप्नाला एकदम जवळ धरलं. “जा, लवकर ये, मग आपण दोघी पार्कात जाऊ, भेळ खायला, कच्ची दाबेलीपण देते तुला.”

“ए, एकदम काय झालं तुला?” अविश्वासानं आईकडे बघत स्वप्ना म्हणाली.

“किती छोटीशी होतीस, आता किती मोठी झालीस, हेअरस्टायल शिकायला जायचं तर जा ना. तुझ्या लग्नात तुझी तशी हेअरस्टायल करू, शिबिरालापण जा तू.”

“ए मी अशानं येणार नाही बरं का तुज्याबरोबर, लग्नाबिग्नचं बोलणार असलीस तर. शिकायचंय मला, शिकू दे.” आईच्या बोलण्यानं वैतागून स्वप्ना म्हणाली.

स्वप्ना बाहेर पडल्यावर जयश्रीनं स्वतःला सावरलं, ती तयार होऊन बसली. स्वप्ना आल्यावर दोघी जवळच्याच पार्काकडं निघाल्या. रस्त्यात स्वप्नाची शिबिराबद्दलची बडबड सुरू होती, पण आई गप्पच होती.

पार्कात जाऊन बसल्यावर स्वप्ना म्हणाली, “तुला काहीतरी बोलायचंय का माझ्याशी? मग बोल ना लवकर.”

आता जयश्री पूर्ण भानावर आली. ही वेळ हातची घालवून चालणार नाही, तिनं मनाचा निश्चय केला. शक्य तेवढे कमी आढेवेढे घेत तिनं स्वप्नाला तिच्या एच.आय.व्ही.बद्दल सांगून टाकलं.

त्यांना दोघांना हा आजार असल्याचं स्वप्ना पोटात असताना कळलं, नंतर स्वप्नालाही असल्याचं कळलं, हा आजार तसा फार वाईट नाही, औषधं घेतली तर आटोक्यात राहतो. म्हणून लहानपणापासून स्वप्नाला औषधं सुरू आहेतच. हे सगळं सांगितलं. फाटकडॉक्टर वाईट वागल्याचं नाही सांगितलं, उगाच स्वप्नाला वाईट नको वाटायला, म्हणून.

आईचं बोलणं ऐकून स्वप्ना एकदम दचकलीच. तिला काहीतरी शंका येत होतीच. आपल्याला काहीतरी आजार आहे, दर महिन्याला औषधं आणायला जावं लागतं, आणि लहानपणाच्या टी.बी.साठी मोठं होईपर्यंत औषधं घ्यावी लागतील, असं आईनं जे सांगितलं ते कदाचित खरं नाहीये, याचा तिला थोडासा अंदाज होता, पण तिनं त्यावर फारसा

विचारच नव्हता केलेला... पण आईचं म्हणणं ऐकल्यावर तिला धक्काच बसला.

“आई, तू चेष्टा तर नाही ना करत माझी?” तिनं आधी विश्वास न बसून विचारलं, पण जयश्रीच्या डोळ्यातलं पाणी बघितल्यावर तिचा विश्वास बसला. तिनं मग जयश्रीला खूप प्रश्न विचारले. एकदाच काय ती औषधं घेऊन एच.आय.व्ही. काढून घेता येणार नाही का, औषधं जन्मभर का घ्यायला लागतील, तर अशा मुलीनं लग्न करायचं की नाही, लग्न केलं तर नवऱ्याला पण हा आजार लागतोच का... “आणि...समजा, म्हणजे नाही का, बाळ झालं तर बाळाला पण होतो का...”

जयश्रीनं शक्यतो सगळी उत्तरं दिली. जीव हातात घट्ट धरून तिला माहीत होती ती खरी उत्तरं दिली.

दोघी बराचवेळ तिथे बसल्या. जयश्रीला तर खूप रडू येत होतं. ती रडू आवरत होती सारखं, पण तिला आवरतच नव्हतं. ते पाहून स्वप्नाही रडू लागली. दोघी बराचवेळ रडल्या. मग उठल्या. खाण्याची इच्छा होतीच असं नाही, पण दोघींनीही एकमेकींना वाईट वाटू नाही म्हणून भेळ घेतली. काही न झाल्याचा चेहरा करत निमूटपणं खाल्लं. खाऊन झाल्यावर स्वप्नाला थोडं शांतही वाटू लागलं. जयश्रीचा हात तिनं आपल्या हातात घट्ट धरून ठेवला होता. अनेकदा पुसूनही तिच्या डोळ्यात पुन्हापुन्हा पाणी भरून येत होतं. तिला एकदम तो फोन आल्याचं आठवलं. काहीतरी बोलायला हवंच होतं म्हणून तिनं कोणा गायकवाडचा फोन मोबाईलवर आल्याचंही आईला सांगून टाकलं. आई आता कशावरच रागावण्याची शक्यता नव्हती.

“पुन्हा आला तर सांग, मग आपण बघू.” जयश्री म्हणाली. दोघींमध्ये एक शांतता, एक जडपणा होता, पण जवळीकही होती. जयश्रीचा हात अजूनही स्वप्नाच्या हातातच होता. एवढ्यात स्वप्ना बोलायला लागली.

“आई, मी पुस्तकातही एच.आय.व्ही. बदल थोडंफार वाचलेलं आहे कुठेकुठे. मला एक सांग, हे असल्याचं कळल्यावर कुणी माझ्याशी लग्नाला तयार होईल का गं?” जयश्रीनं क्षणभर काही उत्तर दिलं नाही, तेव्हा स्वप्नाच आपणहून म्हणाली. “ते जाऊ दे, लग्नाचं इतकं काही नाही. मी लग्नच नाही करणार, मी शिकेन. मी तुला वचन देते, मी मोठी झाले की शास्त्रज्ञ होईन, एच.आय.व्ही. ला पूर्ण बरं करणारं औषध शोधून काढेन. मग ते औषध सगळ्या जगात गाजेल. सगळे

म्हणतील, स्वप्ना रावडेनं मोठा शोध लावला. एच.आय.व्ही.वर औषध काढलं. ते औषध घेतलं की हा आजार कायमचा बरा होईल. मग लोकांना लग्न करता येईल.”

जयश्री काही न कळून क्षणभर स्वप्नाकडे बघत राहिली. लेकीच्या गोड स्वप्नात क्षणभर रमून गेली. पण कायमचं औषध निघेल का, कधी निघेल, हा प्रश्न तिनंही आजवर अनेकदा डॉक्टरांना विचारला होता, आणि ते इतकं सोपं नाही, याची तिला एव्हाना खात्री पटली होती. तरी लेकीला त्या स्वप्नातून जागं करण्याची ही वेळ नाही, असं वाटून ती काहीवेळ गप्प राहिली. ‘स्वप्ना आपल्यावर चिडली नाही, आपल्यामुळे तिला एच.आय.व्ही. झाला, तिला एकटीला झाला, सचिन मात्र मोकळा राहिला, याचा राग करेल’ अशी तिला शंका होती, पण तसं झालेलं नव्हतं. तिनं तिची पप्पी घेतली. आणि म्हटलं, “स्वप्ना तू औषध शोधून काढच, पण लग्न करायला कुणी तयार होणार नाही, असं काही नाही. आपल्या निखिलमामाला ऐकू येत नाही, त्याला नाही का चांगली बायको मिळाली? त्या मुलीची... काय गं तिचं नाव?... हां, शर्वरी, तिची गोष्ट आपण पेपरात वाचत होतो, नाही का? अपघातात तिचे दोन्ही हात गेले, कृत्रिम हात लावून ती आता सगळी कामं करते, तिच्याशी लग्न करायला तिच्यावर प्रेम असणारा माणूस तयार आहे. असं होऊ शकतं... या आजारापेक्षा एच.आय.व्ही. किती सोपा आहे, आणि आमच्या काळी गोष्ट वेगळी होती, आता आपण औषधं घेतो, बाळाला व्हायला नको म्हणूनही औषधं आहेत. तू असं निराशेनं का बोलतेस?” स्वप्नानं लगेच काहीच उत्तर दिलं नाही.

तिला बोलतं करायला जयश्रीनं रस्त्यात विचारलं, “बांगड्या घ्यायच्या का तुला?” ती मानेनंच नको म्हणाली,

“का गं, घेना देतेय तर.”

“नको मला, मी मगाशी नाव नोंदवून आलीय पण तेही कॅन्सल करून येते.”

“का, ते का कॅन्सल करतीस? अशी निराश नको होऊ गं, माझी बाई, तू तर औषध शोधून काढणारी शास्त्रज्ञ होणारेस ना?”

स्वप्ना काहीच बोलली नाही. गप्प झाली होती ती. घरी पोचल्यावरही काही वेळ ती नुसतीच पडून राहिली. जयश्रीनंही मग आग्रह केला नाही. पडू दिलं तिला जरा वेळ एकटंच. मग तिला आवडतो तसा, आलं घालून चहा करून घेऊन तिच्याजवळ गेली. तर स्वप्ना ढसाढसा रडत होती. जयश्री ते पाहून घाबरलीच.

“असं काय करतीस सोन्या, असं रडू नाही बाळा, शिबिराला जायचं ना तुला, कधी जायचंय, सांग बरं मला.”

“मला नाही जायचं त्या शिबिराला आई, लग्न करणं आता आपल्याला शक्यच नाही ना आई. लग्न नाही, मूल नाही, हेअर स्टायलही नाही, मग ती शिकायला शिबिराला तरी कशाला जायचं?” ती आणखी स्फुंदून रडत म्हणाली, “मग जाऊ दे ना, ज्या वाटेला जायचंच नाही त्या वाटेकडे बघायचंच कशाला?”

जयश्रीला वाटलं, आपण काहीतरी गडबडच करून ठेवली का? डॉक्टर ‘स्वप्नाला सांगा’, असा आग्रह करायचे तेव्हा ‘हवं तर, आम्ही मदत करू’ म्हणायचे, पण जयश्रीनं त्यांचं ऐकलं नव्हतं. तिचं मत वेगळं होतं. आपल्या लेकीला आपल्या कुशीत घेऊन आपणच नीट सांगावं असं तिला वाटत होतं. तिनं तशी तयारीही

गेल्या काही दिवसात केली होती. तिनं मनाचा पुन्हा हिऱ्या केला. आपल्या डोळ्यातलं पाणी निग्रहानं पुसलं. ‘डॉक्टरांनी कसं सांगा ह्याबद्दल सूचनाही दिल्या होत्या. तुम्ही स्वतः अजिबात रडू नका, ते म्हणाले होते. पण आपल्याला रडू आवरलंच नाही.’ तिला आठवलं. ‘काहीही असलं, तरी हे आपलं बाळ आहे, आपण तिची समजूत घालूच.’ स्वतःच्या मनाला बजावून ती स्वप्नाच्या जवळ गेली.

“स्वप्या,” लहानपणच्या लाडाच्या नावानं हाक मारत तिनं स्वप्नाला आधी घट्ट जवळ घेतलं, “स्वप्या, ऐक माझं. हे बघ, लग्ना-बिग्नाला अजून खूप अवकाश आहे. तुला आत्ताशी चौदावं सरलंय. आपल्याला एच.आय.व्ही. आहे याचा अर्थ आपण काही चूक केलीय असा नाही, एच.आय.व्ही. आपल्याला बांधून ठेवू शकत नाही. आपल्याकडे औषधं आहेत, आपण आजाराला आटोक्यात ठेवू शकतो, आपण छान जगू शकतो, मग का निराश व्हायचं? शाळेत जाताना घालायला बांगड्या घेतल्या, तर त्या काय लगेच लग्नाच्या बांगड्या झाल्या का, आणि माहिती करून घेतली, शरीराची ओळख करून घेतली, किंवा अगदी नव्या फॅशनची वेणी घालायला शिकलं, तर त्यात बिघडलं काय? तुला पाहिजे तर उद्या माझ्या ओळखीच्या एका कौन्सलरबाईकडे जाऊ, तुला आणखी काही प्रश्न असले तर, मला येत नसलं तरी त्या उत्तरं देतील. आणि लग्न करायचं तर त्यात एच.आय.व्ही.नं काही अडचण येतच नाही, आपण कुणाला फसवायचं नाही, एवढं नक्की. पण काय ते सांगून लग्न करता येईल की. आणि मुख्य म्हणजे त्याला अजून खूप वेळ आहे. अजून शिकायचंय, मोठं व्हायचंय. माझ्या बाळाचा जोडीदार तिला शोभेसा हवा,

समजदार, हुशार, माझ्या स्वप्नाला शोभेलसा, तिच्यावर प्रेम करणारा. तिला आवडलेला, हो की नाही?”

स्वप्नाला वाटलं, आपल्या मनातले विचार आईला कसे कळले?

आई पुढे बोलतच होती.

“आत्ता हे सगळे विचार बाजूला ठेव. मस्त जग. अभ्यास, खेळ, मैत्रिणी... कशातही काही कमी करू नकोस.”

“आई, हे म्हणायला ठीक आहे, एच.आय.व्ही.चंजाऊ दे गं, पण मुलींना तसंही मस्त जगता येतच नाही, आई! सगळे त्यांच्यावर नजर ठेवून असतात. बाहेरचे वेगळ्या प्रकारे, घरचे वेगळ्या प्रकारे, पण नजर असतेच. आता हा आजारच आहे म्हणून तू माझ्याशी बोलतीएस, पण एरवी माझं आयुष्य मी कसं जगायचं, मी काय करायचं त्याबद्दल कधी कुणी बोलतं का मुलींशी गं? आम्ही आपलं शाळेत जायचं, अभ्यास करायचा, तुम्ही म्हणाल ते काम करायचं. मला घरातल्या कामाला मदतीला घेतेस. का तर, पुढे पंचाईत व्हायला नको. सचिनदादाचं काय, त्याला नको यायला घरातली कामं? तुमची सगळ्यांची शेवटी इच्छा काय, तर मला चांगलं स्थळ मिळावं, तुम्ही बघितलेल्या मुलाशी मी लग्न करावं, आणि त्याच्या घरी राहायला जावं. हेच तुमच्या मनात असतं ना? हेच मला आवडत नाही. मुलगांनी का नाही, बायकोच्या घरी राहायला जायचं? आता एच.आय.व्ही. आहे ना, मग तरी मला माझं आयुष्य ते जसं असेल तसं, पण मला जगायचंय तसं जगू द्या.” स्वप्नाला स्वतःचं आश्चर्यच वाटलं आपण असा विचार करतोय, हे तिच्याच ध्यानात कधी आलं नव्हतं.

लेकीच्या बोलण्यानं जयश्री तर चाटच पडली. स्वप्ना इतका विचार करत असेल, हे तिला सुचलंही नव्हतं.

‘किती विचार करून बोलतंय लेकरू’ म्हणून लेकीच्या बोलण्यानं आपल्याला कौतुक वाटावं की डोक्याला हात लावावा हेच तिला सुचेना.

“आई, मी हे कुणाला सांगितलं तर?”

जयश्री क्षणभरात सावध झाली. लेक एवढी विचार करणारी झालीय तर आपणही तिची आईच आहोत, आपणही तिच्या प्रश्नांची उत्तरं साजेशीच द्यायला हवीत.

“काय सांगितलं तर?”

“हेच, मला एच.आय.व्ही. आहे म्हणून.”

“कुणाला सांगायचंय तुला? नाही म्हणजे, सांगायला हरकत काहीच नाही. पण ना, ज्यांना हे समजावून घेता येईल, अशांनाच सांगावं म्हणजे आपल्याला त्रास होणार नाही.” जयश्रीच्या पोटात भीतीचा खड्डा!

“शबानाला! मी तिला नेहमी सगळं सांगते.”

‘मैत्रिणीला सांगणं साहजिकच आहे, पण शबानानं पुढं तिच्या घरी सांगितलं, तिथून ते गावभर झालं; तर?’ पण असं उत्तर स्वप्नाला देऊन चालणार नव्हतं, स्वप्ना ते ऐकूनही घेणार नव्हती. काय होईल ते होईल या विचारानं ती म्हणाली, “तो निर्णय तूच घे. आम्ही दोघांनी आपल्या नात्यातल्या काही लोकांना सांगितलंय. त्यांचा आम्हाला फायदाच झालाय. पण शबाना समजस असेल, ही गोष्ट ती समजावून घेईल अशी तुला खात्री असेल तरच सांग. शबानाही अजून लहानच आहे. तुला सांगायलाही आम्ही

आत्तापर्यंत घाबरत होतो, पण तुझी गोष्ट वेगळी होती. आत्ता त्या लहानग्या मुलीवर हे समजून घ्यायची जबाबदारी का टाकायची? आणि तुला समजून घ्यायची काही वेगळी गरज आहे का, तुला तसा काहीच त्रास नाही, औषधं नीट सुरू आहेत, आम्ही मदतीला आहोत. तुला कुठलीही मदत लागली, आणि ती मी, पप्पा आणि सचिन करू शकणार नसलो तर मग तुला शबानाची मदत घ्यायची वेळ येईल. तशी वेळ आलीच, तर मग तेव्हा सांग ना.”

आईच्या म्हणण्यातला आणि सुरातला असे दोन्ही अर्थ स्वप्नाला कळले. तिला थोडं हसूच आलं, पण ते न दाखवता या प्रसंगाचा आणखी फायदा करून घेण्याच्या तयारीनं ती म्हणाली,

“आई मला शबानाची मदत लागते, आत्ताही लागते. दादानं मला मोबाईल दिला, पण तो माझा मोबाईल रोज चेक करतो, मला ते आवडत नाही. तुम्हीही त्याला कधीच काही म्हणत नाही. तुमचं कसंय, मी जर माझे प्रश्न तुम्हाला सांगितले तर तुम्ही तुमच्या मतानं ते सोडवता. मला हेच आवडत नाही. मी आता मोठी झालीय, माझं आयुष्य मला जगायचंय, मला एवढा मोठा आजार आहे, तेसुद्धा तू मला आत्तापर्यंत सांगितलं नव्हतंस.”

“ते माझं चुकलं बाई, तुला आधीच सांगायला हवं होतं आम्ही, पण नाही अगं, कितीवेळा विचार केला तरी धीरच नव्हता होत आमचा. शेवटी आज ठरवलंच होतं. आणि त्या सचिन्यालाही मी बजावते, पुन्हा असं नाही करणार तो. तू आता मोठी झालीयेस. स्वतःचं चांगलं वाईट तुला कळतं. तुझ्यावर कुणीही नजर ठेवणार नाही.” आईनं सगळ्या बाजूंनी पडतंच घेतलं.

“मग ठीक आहे, पण हा विषय संपला नाहीय, आपण पुन्हा बोलू यावर, बोलत राहू. मला काही प्रश्न पडले तर मी डॉक्टरांना पण विचारणारय.”

“ठरलं, अगदी मान्य आहे. चल आता, गृहपाठ आहे का काही, करून टाकतेस? तोवर जेवणाकडे बघते मी, बाबा, सचिन येतीलच.”

“हो!” आईच्या कुशीत शिरत लेक म्हणाली. जयश्री या क्षणाची वाटच पाहत होती.

“पण आई, माझ्याशी हे सगळं बोलायला पप्पा का नाही गं आले? त्यांची पण नाही का ही जबाबदारी?”

“स्वप्या अग, आईबापांचा पोरंवर इतका जीव असतो ना, की पोरं लहानच वाटतात त्यांना किती मोठी झाली तरी. तुझ्या पप्पांना वाटायचं हे कळल्यावर घाबरून जाशील, म्हणून ते सांगायला नको नकोच म्हणायचे सारखे. पण मी सांगणार आहे आता त्यांना, आमचं बाळ आता लहान नाहीये, मोठं झालंय. मला भारी अभिमान वाटतोय आज माझ्या स्वप्याचा.”

“आई, आपण चौघंही आज एकत्र झोपूया?”

“हो, एकत्रच झोपूया, एकमेकांना कुशीत घेऊन झोपूया.” डोळ्यात पुन्हा भरून येणारं पाणी... पण हे उदासपणाचं नव्हतं, दुःख होतं थोडं पण आनंदाचंही होतं. तरी ते तिनं झटक्यानं पुसून टाकलं.

स्वप्ना तर उठलीच, तिनं उत्साहानं दप्तर उघडून वह्या काढलेल्या बघितल्यावर जयश्रीच्या मनात लेकीचं कौतुक अगदी दाटून आलं. “थोडी अस्वस्थ झाली खरी पण

खूपच धीरानं घेतलं सगळं स्वप्नानं. झालं ते फार बरं झालं.” मनातल्या मनात जयश्री जणू स्वप्नाच्या पप्पांशीच बोलू लागली. ‘एच.आय.व्ही. नसला तरी आज झालं तसं बोलणं प्रत्येक मायलेकीत, बापलेकीत व्हायला हवं ना, पण नाही होत एरवी. लेक मोठी झालीय, तिच्या आयुष्याचा विचार आता तिचा तिला करू द्यायला हवा, हे कधी विचारातच घेतलं जात नाही, आपण तरी कधी असा विचार केला असता का? सांगा बरं! तिनंच सांगितलं तेव्हा पटलं मला आणि तेही एच.आय.व्ही.ची टोचणी मनाला आहे, म्हणून. तसं नसतं, तर इतका मोकळेपणा पेलला असता का, तुम्हाला आणि मलातरी?

आपल्या मुलींबाबत असा मोकळा विचार आपल्या इथले आईवडील करतच नाहीत, माझ्या आईनं तरी कधी केला का? तो काळच वेगळा, तेव्हा तर बाईच्या जातीला अगदी कमीच लेखत असत. या एच.आय.व्ही.चे आभारच मानायला हवेत, एकापरी! एका सलानं टोचली गेलेली होते म्हणून लेकीच्या मनाचा विचार करायला तयार झाले मी. काय हो, मला सांगा, खडा टोचल्याशिवाय मोती बनतच नाही का?’

अभ्यासाला बसलेल्या आपल्या लेकीकडं आई खूप वेळ बघतच राहिली.

५. दोस्त हो तो ऐसा!

बारावीची परीक्षा नुकतीच झालेली होती. व्हेकेशन सुरू झाली. तेव्हा मी मुंबईला आल्याकडे गेलो होतो. आत्याचा पोरगा संदीप माझ्याहून थोडा मोठा. संदीपसोबत समुद्रावर गेलो होतो. फोन घ्यायला म्हणून जरा बाजूला आलो. राजू 'हॅलो' म्हणाला, आणि ते हॅलो ऐकल्याबरोबर मला कळलं, की काहीतरी भयंकर घडलंय.

“माझी आई गेली सुभ्या. म्हणजे ती जाणारच होती. गेल्या बऱ्याच दिवसांपासून तिनं औषधं घेणंच थांबवलं होतं... आईचा आजार खूप वाढला होता. माझ्या आईला माझ्यावेळच्या बाळंतपणात रक्त चढवलं होतं. त्या रक्तातून तिला एच.आय.व्ही.चा आजार झालेला होता, पहिल्या पायरीवरची औषधं तिला उपयोगी पडत नव्हती. पुढच्या टप्प्यावरची लागणार होती. सरकारी कार्यक्रमात ती मिळालीही असती, पण सरकारी दवाखान्यात जायची तिची अजिबात तयारी नव्हती...”

राजू थांबत थांबत रडतरडत बोलत होता.

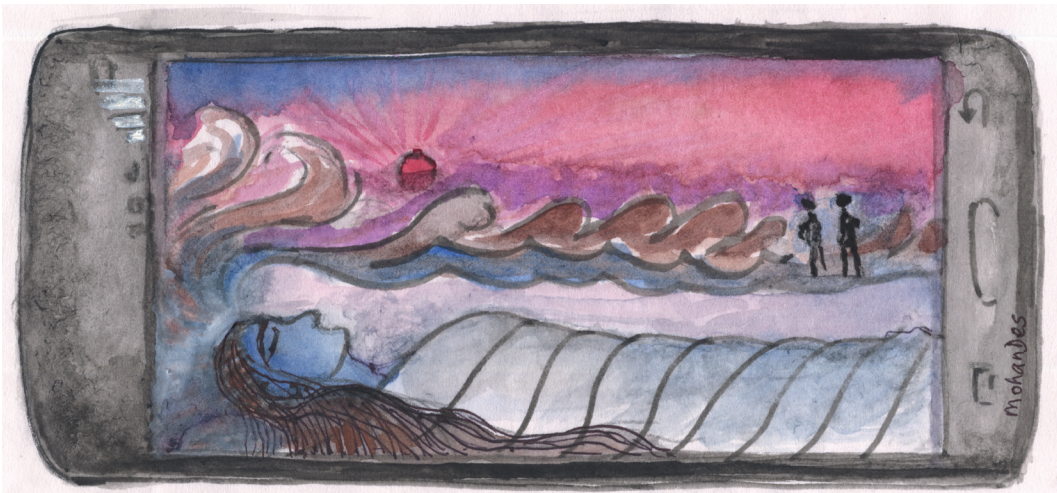
“सुभ्या आणि... ऐक तिच्याकडून मलाही. मलाही एच.आय.व्ही. झालेला आहे.

“राजू अरे, कसं काय... म्हणजे इतके दिवस... तू कधीच काही...” राजूनं मला काही बोलूच दिलं नाही. चार-पाच वाक्यात त्यानं धाडधाड इतकी भयंकर गोष्ट सांगितली आणि फोन बंद केला. मी चक्रावून गेलो, काय म्हणायचं, कसं म्हणायचं, तेच कळेना. राजूनं फोन बंद केलेला होता.

मला काही कळलं होतं की नाही, की मी स्वप्नात काहीतरी ऐकलंय, असं काही घडलेलंच नाहीय, काहीतरी मोठा गोंधळ झाला होता खरा. काही क्षण मी नुसताच वेड्यासारखा फोनकडे बघत उभा राहिलो.

संदीप म्हणाला, “काय रे सुभ्या, काय झालं? कुणाचा फोन?”

“राजूचा रे, माझा मित्र नाही का तो?”

“राजू? हां, म्हणजे ज्याच्या आईनं तुला तिच्या पोरंबरोबर शाळेत घातलं, तो?”

“माझ्या राजूची आई ती, ती गेली...गेली ती लेका.”

“आं? अशी कशी गेली? अचानक? आजारीबिजारी होती का?”

“आजारी? हो, आजारी तर होतीच.”

“कशानं?”

संदीपचा प्रश्न आला आणि मी उत्तर द्यायच्या आतच थांबलो. मी काहीच बोललो नाही.

मला रडू कोसळलं. राजूची आई म्हणजे माझ्या मित्राची आई नव्हती, ती माझी दुसरी आई असल्यासारखी होती. माझ्या आईची आणि तिची ओळख होती म्हणून तिनं राजूबरोबर मलाही गावातल्या चांगल्या शाळेत घातलं होतं. आमच्या घरात आम्ही चार भावंडं, आईबाप दोघं कामावर जायचे. पोरंकडं लक्ष द्यायला कुणाला वेळ नसायचा. आम्ही उनाडायचो. शाळा बुडवायची, इकडतिकडं फिरायचं, खेळायचं, खोड्या काढायच्या, असं चाललेलं होतं.

एकदा राजूनं बोलावून त्याच्या घरी नेलं होतं. राजूच्या आईनं आम्हाला खाऊ घातलं. आपण अभ्यास का करायला पाहिजे हे इतकं चांगलं सांगितलं! राजूची आई इतकी प्रेमळ होती की मला तर त्या दिवशी ती देवीसारखीच वाटली. त्या दिवसापासून मी बराच बदललो. अभ्यासात लक्ष द्यायला लागलो. काही अडलं तर राजूच्या आईला विचारायचोही. खूप मन लावून अभ्यास करायला लागलो. मार्क मिळायला लागले. बक्षिसं भेटली. राजू तर

काय हुशारच होता, पण मीही त्यांची मदत भेटल्यानं चांगल्या वाटेला लागलो. राजूची आई माझं नेहमी खूप कौतुक करायची.

“माझी आईच होती रे ती दुसरी, ती गेली रे, आता काय करू रे?” संदीपच्या खांद्यावर मान टाकून मी हमसाहमशी रडत होतो.

दहा मिनिटं तरी मी असा रडत असेन. आम्ही समुद्रावर आलेलो होतो, लोक आपल्याकडे पाहतायत याची जाणीव मला व्हायच्या आधी संदीपला झाली. आधी तो, “हो, गप गप रडू नको”, म्हणत होता, दहा मिनिटांनी म्हणाला, “सुभ्या, साल्या स्वताची आई मेल्यागत का टाहो फोडलाय, आं, गप कर की आता. साल्या अरे लोकं बघायलीत आपल्याकडे.”

मी त्याच्याकडे बघत राहिलो. ‘काय माणूस आहे, दुसऱ्याच्या दुःखाचं ह्याला म्हणजे काहीच नाही?’ मी म्हणालो काहीच नाही. पण खिशातून रुमाल काढून डोळे पुसत उभा राहिलो. एकदम गप्प झालो. संदीपचे प्रश्न माझ्या मनात काहूर उठवू लागले.

आधी मला त्याचा खूप राग आला, पण नंतर त्या प्रश्नांनीच मला माझ्या मनाकडे बघायला भाग पाडला. मी मलाच प्रश्न विचारायला लागलो, आणि मीच त्या प्रश्नांची उत्तरं मला द्यायला लागलो. हे सगळं माझ्या मनातल्या मनातच चाललं होतं. कुणाला आमचं म्हणजे माझं आणि माझ्या मनाचं बोलणं ऐकू येणार नव्हतं. आमचे रेगसर जसे एखाद्या मुलाला काही खास सांगायचं असलं की ग्राउंडवर फिरायला घेऊन जात आणि चक्कर मारतामारता त्याला विचारत-विचारत त्याच्या प्रश्नाचं उत्तर त्यालाच शोधायला लावत, तसंच मी वागत होतो, माझ्याशीच.

राजूच्या आईला मी मनोमन माझी आईच मानत होतो का?

हो. मी रडतरडतच म्हणालो.

इतर कुणा मित्राची आई वारली असती तर मला इतकं दुःख झालं असतं का? राजूच्या आईनं मला शाळेत घातलं म्हणून मला तिच्याबद्दल जास्त माया होती का?

असेल कदाचित, कारण आमच्या आखल्या खानदानात कुणी अशा मोठ्या शाळेत गेलेलं नव्हतं. मलाही कुणी घातलं नसतं, पण माझ्या नशिबापाठीमागे राजूची आई उभी होती. त्या माउलीनं मला नशिबाचं दार उघडून दिलं. मला फ्रीशीप मिळवून दिली. स्कॉलरशीपच्या क्लासला पाठवलं. एकदा सुरू झाल्यावर मग इतरांची मदतपण मिळाली. पण दुसऱ्याच्या पोराने एवढा रस घेणारी माझ्या माहितीत पहिली राजूची आईच!

म्हणजे राजूच्या दुःखाशी तुझा काहीच संबंध नाही, तू स्वतःच्याच दुःखानं रडतो आहेस! माझं मन म्हणालं हो... आणि मी दचकलो.

असं कसं, राजू माझा मित्रय, फार जवळचा मित्रय, आणि त्याच्या आईच्या मरण्यानंच मी रडतोय.

पण एक गोष्ट तुझ्या लक्षात आली का, राजूच्या आईला तिच्या बाळंतपणात एच.आय.व्ही. झाला, तरी आजपर्यंत कुणीही तुला ही गोष्ट का सांगितलेली नव्हती?

नसेल सांगितली, त्यानं काय फरक पडतोय? ती त्यांची खाजगी गोष्ट आहे. आम्ही लहान असताना नाही, पण नंतर राजूची आई अनेकदा खूप आजारी असायची. राजू तेव्हा शाळेत यायचा, पण कधीकधी खूप मलूल दिसायचा. पण असं काही असेल अशी शंका मला आलीच नाही.

मग आताच त्यानं तुला ती का सांगितली? आधी कधीच त्याला तुला सांगावसं वाटलं नाही, म्हणजे तुमची मैत्री त्याला तितकी जवळची वाटत नव्हती का? माझा आणि माझ्या मनाचा डायलॉग इथंवर आला तेव्हापर्यंत संदीप मला घेऊन बसमध्ये चढला होता.

मला सुखरूप घरापर्यंत घेऊन जायची जबाबदारी त्याची होती हे त्यानं ओळखलं होतं. त्याला आणखी त्रास द्यायला नको असं वाटून मी जरा नीट वागू लागलो. त्याच्या बोलण्याकडंही लक्ष द्यायला लागलो.

मला रमवण्यासाठी संदीप माझ्याशी कुठल्यातरी सिनेमाची स्टोरी बोलायला लागला. त्याचं बोलणं मी ऐकत होतो, पण मनात प्रश्न होता, 'राजूनं मला इतके दिवस हे का सांगितलं नाही?'

त्या प्रश्नाचा विचार करायला लागल्यावर मला वेगळाच प्रश्न पडला. राजूलाच मुळात हे कधी कळलं असेल? राजूलाच माहीत नसेल

तोवर त्यानं मला सांगायचा प्रश्नच नाही. राजू आणि मी दहावीपर्यंत तर एका बाकावर बसून शिकलो. मला आज हे प्रश्न पडतात, तर त्याला कळलं तेव्हा त्याच्या मनात किती प्रश्न पडले असतील? त्यानं एकट्यानं हे कसं पेललं असेल? राजूला नुसतं आईबद्दलचं कळलं नसणार तर स्वतःला आहे हेही कळलं असेल.

राजूच्या आईनं औषधं सोडली होती, पण राजू ती घेतो ना? मी राजूच्या दप्तरात कधीतरी औषधं पाहिली होती. ती औषधं नियमित रोजच्या रोज घ्यायची असतात. हे मला कुठंतरी वाचल्याचं आठवत होतं. राजू भेटल्यावर पहिली गोष्ट तो औषधं नीट घेतो का विचारायचं, घेत नसला तर त्याला दोन लाफे चढवून डॉक्टरकडे न्यायचं. राजूनी औषधं नीट घ्यायला हवीत, ही जबाबदारी आता आपणच घेऊ, तसंही आपण असतोच रोज एकत्र.

रस्त्यात संदीपशी राजूच्या आईबद्दल बोललो, पण एच.आय.व्ही.चा उल्लेखही मी केला नाही. राजूनी आजवर मलाही सांगितलं नव्हतं म्हणजे ही गोष्ट खाजगी आहे आणि मी आता त्या खाजगी गटातला आहे. आपण आता मोठे झालोत ही जाणीव, ही समजदारीची जाणीव माझ्या मनाला आधार देणारी मला वाटली.

घरी येऊन आत्याला संदीपनी काय सांगितलं, ते काही मला कळलं नाही, पण आत्यानं मला जेवायलाच बसवलं. जेवायची भूक नव्हती तरी ती 'थोडं खा' म्हणाली, म्हणून मी खाल्लं. जेवण झाल्यावर आत्या म्हणाली, "पुण्याची बस मिळेल रात्रीची, जायचंय का तुला? स्टँडवर सोडायला यील संदीप." मी आत्याकडं बघत राहिलो. ती साधीभोळी बाई

किती शहाणी आहे, असं वाटलं. तिनं बरोबर विचार केला होता. मी माझ्याच दुःखात रडत बसण्यापेक्षा राजूकडं जायला हवं होतं. त्याला माझी जास्त गरज होती. माझ्या हे लक्षातच आलेलं नव्हतं.

पुण्याच्या गाडीत बसल्यावर मला थोडं जास्त बरं वाटायला लागलं. रडू येत होतं, राजूच्या आईच्या आठवणी मनासमोर उभ्या राहात होत्या. पण मी योग्य वागतोय, याचा मला आधार वाटायला लागला. राजू माझ्याच वयाचा होता, पण अनेकदा मला तो माझ्यापेक्षा जास्त मोठा, जास्त समंजस वाटायचा. काही अडचण आली तर राजूशी बोलून ती सुटेल असं वाटायचं. आज राजूचं मन खूप हळवं झालं असणार, त्याला मदतीची- आधाराची जागा हवीशी वाटली असणार आणि अशावेळी त्याला धीर द्यायला त्यानं माझीच- त्याच्या प्रिय मित्राचीच- निवड केली, ती करताना त्यानं कुठलाही अडथळा मनात बाळगला नाही. जे होतं ते जसंच्या तसं त्यानं माझ्यासमोर मांडलं. मला त्याचा मित्र असल्याबद्दल अभिमान वाटला.

राजूला मी मोबाईलवर फोन लावला. माझा फोन आधी राजूनं घेतलाच नाही. त्याच्या आजोबांनी घेतला. ते तसे शांत होते. त्यांची मुलगी गेली होती तरी त्यांच्यासाठी अचानक काही घडलेलं नसणार. त्यांनीच माझी समजूत घातली. राजूला संभाळ म्हणाले. राजू फोनवर आल्यावर मी त्याला 'तुझ्याकडंच निघालोय, दोन तासात पोचेन' असं सांगितल्यावर त्या दुःखातही त्याला बरं वाटल्याचं मला जाणवलं. "तुझा परत काहीच फोन आला नाही, मला वाटलं, माझी आई एच.आय.व्ही.नी गेली,

आणि मलाही आहे हे ऐकून आता तू माझ्याशी संबंध तोडणार.” तो थरथरत्या आवाजात म्हणाला.

मी थक्क झालो. दुःख माणसाला किती वेडं करून सोडतं.

“राजू अरे, अशी कल्पना तरी कशी केलीस तू? मी तुझा मित्र आहे. तुला एच.आय.व्ही. आहे तर असू दे. मी तुझ्याबरोबर आहे, आणि नेहमी असणारही आहे. एकतर तुला एच.आय.व्ही. असल्यानं मला धोका नाही, पण मित्रा अरे, समजा असता ना मला धोका तरी, हो तरीही, मला त्याची काहीच फिकीर नसती. मी येतोय, स्वतःला संभाळ.”

पुण्यात पोचल्यावर सरळ राजूकडेच गेलो. तो गळ्यातच पडला. मी त्याला सावरत

त्याच्याजवळ बसलो. त्याला या दुःखातून बाहेर काढायचं, आयुष्याकडं उल्हासानं बघायला लावायचं हे आता माझं काम आहे, हीच भावना माझ्या मनात पक्की झाली. त्याला कधीपासून माहित होतं, हा प्रश्नही मी त्याला विचारला नाही. त्यानं काय साधणार होतं?

इतकी वर्ष ही गोष्ट पोटात ठेवून हा माझा मित्र धीरानं जगत होता! इतका धीराचा, ताकदीचा माणूस मला आयुष्यात मित्र म्हणून मिळालाय हे माझं केवढं भाग्य आहे, असंच मला वाटलं. नंतर रडतारडता राजूनंच म्हटलं की तो दहावी पास झाल्यावर त्याच्या आईनं त्याला हे सांगितलं, तेव्हा “कुणाला सांगू नकोस, कदाचित लोक आपला तिरस्कार करतील, कारण लोकांच्या मनात या आजाराबद्दल खूप

गैरसमज असतात” असं ती म्हणाली होती. तो म्हणाला “तेव्हापासून माझ्या मनात तुझ्याशी बोलायचं होतं, पण माझ्याच मनाची तयारी होत नव्हती.”

राजू म्हणाला, “मला इतरांबद्दल नाही पण तुझ्याबद्दल खात्री होती, म्हणजे मला वाटलं की तू माझा तिरस्कार करणार नाहीस.”

“तिरस्कार? मी तुझा तिरस्कार कशाला करेन दोस्ता, अरे तुझा मित्र आहे मी, याचा सर्वात जास्त आज अभिमान वाटतोय मला. तुझा तिरस्कार कुणीही करणार नाही, मी कुणाला करूही देणार नाही.”

मी त्याला थोपटत राहिलो. “राजू, ऐक, आता आपली मैत्री कधीही संपू शकणार नाही इतकी घट्ट झालीय.” मी त्याला म्हणालो.

“हो,” तो पुटपुटला.

राजूनं माझ्याकडं बघितलं आणि पुन्हा एकदा मला मिठी मारली.

राजूच्या आईनं, हो, एच.आय.व्ही. असलेल्या आमच्या आईनं आम्हाला दोघांना किती समंजस बनवलं आहे, याची मला नव्यानं जाणीव झाली. मी त्याला या दुःखातून बाहेर यायला मदत करेन.

त्याच्या पाठीवर थाप मारत मी म्हणालो, “चल, दहा मिनिटं बाहेर जाऊन येऊ, एक कटींग चहा मारून येऊ.”

त्याच्या खांद्यावर हात ठेवूनच मी त्याच्यासोबत चालत राहिलो.

६. तेरे मेरे सपने

“ए आवर S S, मम्मी वाट पाहत असल. सकाळधरून पोटात काय नाय तिच्या, भूक लागली असल आता तिला.” वनमालाचा भाऊ सूर्यकांत म्हणाला.

“भूक लागल्याचं तरी कळतं का तिला, आपणच त्या नळीतून चहा ते सारायचं.” वनमाला वैतागलेली होती.

“चानंतर दोन घंट्यांनी सूप द्यायचं का गं, सूप दिलं त चालेल, म्हनलेवते डॉक्टर.” सूर्यकांतनं बहिणीच्या वैतागाकडे थोडं दुर्लक्षच केलं.

“मला नै येत, सूप करायला.” वनमालाची चिडचिड संपतच नव्हती.

“मॅगीचं पाकीट आनू ना सूपचं.” त्यानं उपाय सुचवला.

“तूच आन मग.” वनमाला म्हणाली.

“आन्तो ना, चल चहा दे लवकर, बाटलीत भरून. मी जातो घेऊन. येताना मॅगीचं पाकीट आनतो.”

“मग माझ्यासाठी नूडल्स पन आन मॅगीची.”

सूर्यकांतला वनमालाचा क्षणभर संतापच आला. ‘ही वनी किती स्वतापुरतं पाहती’, त्याच्या मनात आलं, पण मग तो थांबला. त्यानं तिच्याकडे रोखून बघितलं. तिच्या चिडचिड्या चेहऱ्यामागे, कसलीतरी भीतीही त्याला दिसली. आता आपली आई आजारी असताना भावाची सगळं करताना तारांबळ

होताना दिसत असताना तिच्या वयाच्या मुलीनं जास्त समंजसपणानं वागायला हवं, असं त्याला वाटत होतं. वनीला मात्र त्याचं काहीच वाटत नाही असं तिच्या वागण्यावरून वाटत होतं. पण मग तिच्या डोळ्यात दिसणारी भीती कशाची आहे?

“वने, नूडल्स आनील मी, पन आपली आई किती आजारी आहे, आणि तुला नूडल्स खायला सुचतंय?”

“मग काय, ती आजारी पडली तर आम्ही काय खाऊपिऊ नाही का? आन तिच्या आजारपनाचं तर कितीबी कर तू, ती काय वाचत नाही आता.”

गेले पंधरा दिवस त्यांची मम्मी हॉस्पिटलात अॅडमिट होती. घरची सगळी कामं वनमालावर पडली होती. तिला त्याचा कंटाळा आलेला होता. पुन्हा मम्मीकडं चहा, पेज, फळाचा रस पाठवायला लागायचं. शाळा सारखी बुडायची. आता परत शाळेत जायला मिळणार नाही की काय, अशी भीतीही तिला आजकाल वाटायला लागली होती.

मम्मीबद्दलचं तिचं बोलणं ऐकून तिला एक ठेवून द्यावी असं सूर्यकांतला वाटलं. त्यानं क्षणभर हात उगारला देखील. पण मारण्याआधीच तिच्या डोळ्यातल्या भीतीनं तो थांबला. भीती त्या माराची नव्हती. शाळेत न जाता येण्याची असेल कदाचित थोडीशी, पण कदाचित खरी भीती होती ती आज आई आजारी पडलीय, ती गेल्यावर आपण दोघा

भावंडांनी कसं जगायचं ह्याची आहे किंवा तिला आहे तोच आजार आपल्यालाही आहे, मग आपणही काही दिवसांनी असेच आजारी पडून मरणार का अशीही असेल! हा विचार मनात आला, आणि त्याचा रागच निघून गेला. त्यानं बहिणीला जवळ घेतलं. थोपटलं. जवळ घेतल्यावर तिला रडू फुटलं.

“आपलं काय हुईल रे!” ती हुंदके आवरत म्हणाली.

“आपलं काही वाईट होणार नाही, तू भिऊ नको, मी हाये ना?” त्यालाही ही भीती वाटत होतीच, पण ती म्हणल्यावर आपण आता मोठेपणानं वागायला हवंय हे त्यानं मनाशी समजून घेतलं.

दोघांनी चहापाव खाऊन घेतला. त्यानं कपडे बदलले.

तेवढ्यात त्याच्या मोबाईलचा गजर वाजला. घड्याळात बघत वनमाला म्हणाली, “गोळ्या! गोळ्या घेऊन मगच जा, थांब, मी आपल्या गोळ्या आन्ते.” तिनं दोघांच्या गोळ्या आणल्या. गोळ्या घेऊन त्यानं आरशात बघून भांग पाडला. ‘आपणच आता हे घर चालवायचंय, पैसे मिळवायचेत, मम्मी, वनमालाला बघायचंय.’ आरशातल्या आपल्या चेहऱ्याकडे बघताना त्याच्या मनात आलं. कॉफीच्या जुन्या बाटलीत त्यानं मम्मीसाठी चहा ओतून घेतला, आणि घाईघाईनं तो घराबाहेर पडला.

पंधराएक दिवसांपूर्वी सकाळी सूर्यकांत मम्मीला उठवायला गेला होता, तर मम्मी वेडीवाकडी पडलेली दिसली. तिला शुद्ध नव्हती. तशी ती दोन महिन्यांपासून घरातच आहे, तिला उठवत नाही, काही करवत

नाही, पण बेशुद्ध पडलेली दिसल्यावर त्यानं अँब्युलन्स मागवून तिला हॉस्पिटलात नेलं. तेव्हापासून त्याचा दिवसच बदलला. सकाळी उठायचं, मम्मीला चहा न्यायचा, घरी येऊन वनमालाबरोबर स्वैपाक करायचा, जेवायचं, पुन्हा मम्मीकडे जायचं, डॉक्टरांशी बोलायचं, ते म्हणतील ती औषधं आणून द्यायची. जास्तीतजास्त वेळ मम्मीपाशी थांबायचं, रात्री उशीरा घरी यायचं. मम्मीला खाता येत नव्हतंच. नाकातल्या नळीतून काय ते द्यावं लागायचं. हॉस्पिटलमध्ये नेल्यावर ती शुद्धीवर आली होती. मग आठ दिवस तशी थोडी बरी होती, पण आता गेले चारपाच दिवस तर ती बेशुद्धच होती.

सूर्यकांत वनमालाहून मोठा. मम्मीला आणि दोघा मुलांना एच.आय.व्ही. असल्याचं कळलं, तेव्हा वनमाला तान्ही होती आणि तो असेल चारपाच वर्षांचा. त्यांच्या वडलांना मात्र एच.आय.व्ही. नव्हता. तो लहान असताना मम्मी-अण्णांची खूप भांडणं व्हायची, हे सूर्यकांतला आठवतं. एक मात्र होतं, अण्णा दर महिन्याला ए.आर.टी. सेंटरला घेऊन तेवढे जायचेच. मम्मी मात्र कधी यायची, तर कधी यायचीच नाही. पुढं त्यांची भांडणं आणखी वाढली; मग, अण्णा त्यांच्या आईकडे दुसऱ्या वस्तीत राहिला गेले. त्यांच्या आईनं आग्रह केला म्हणून त्यांनी तिकडे दुसरं लग्नही केलं. कधीतरी ते घरी यायचे, पैसे द्यायचे. पैशाची निकड वाटली, की आई त्याला अण्णांकडे पैसे मागायला पाठवायची. सूर्यकांत आला की अण्णा त्याला घेऊन चोरट्यासारखे बाहेर पडायचे आणि त्याला थोडे पैसे द्यायचे. कोपऱ्यावरच्या दुकानातून केक घेऊन द्यायचे. सूर्यकांत तेव्हा लहान असूनही त्याला हे

कळायचं. वडील घरात नसले तर तो तिथून काहीच न बोलता तसाच घरी परतायचा. अण्णा तिकडे राहायला गेले तरी काही वर्ष ए.आर.टी. सेंटरला नेत. सूर्यकांत मोठा झाल्यावर आता कधीकधी स्वतः येत नाहीत, पण 'आज जाताय ना रे' अशी आठवण करतातच.

मम्मी जवळच्या सोसायटीत धुणीभांड्यांची चार घरी कामं करायची. सूर्यकांत लहान-पणापासूनच छोटीमोठी कामं करायचा. कधी एखाद्या दुकानात, एखाद्या हॉटेलात तर कधी पेपर वाटायला जायचा. आता तर फळांची गाडी लावायला लागला होता. प्रत्येक ठिकाणी काही न काही त्रास असायचाच. दुकानात काम करताना तो फार थकून जायचा. पेपर वाटायला जायचं तर त्याच्याजवळ सायकल हवी. काही दिवस शेजारच्या सारजाकाकीच्या घरातली सायकल मिळायची, तेव्हा ते काम करता यायचं.

नंतर एक दिवस मम्मी आणि सारजाकाकीचं काहीतरी भांडण झालं, मग सायकल मिळेनाशी झाली. त्याबरोबर ते कामही गेलं. पण जाऊ दे, त्यामुळेच त्यानं फळांच्या गाडीचा विचार तरी केला. आता गेल्या दोन वर्षांत त्यानं हातगाडी घेतली आहे. मोठ्या मार्केटात पहाटे जाऊन फळं विकत घ्यायची, आणि दिवसभर विकायची. तिथं बोली कशी लावायची, कसा भाव करायचा, माल कसा गोळा करायचा हे त्याला आता कळलं होतं. फळं घेऊन कौन्सिल हॉलसमोर तो गाडी लावायचा. चांगली गर्दी असली तर दोनतीन तासात गाडी रिकामी व्हायची. कधी पार संध्याकाळ व्हायची तरी फळं उठायची नाहीत, मग रस्त्यावरून ओरडत हिंडायला लागायचं. रस्त्यातली गिन्हाइकं पाडून भाव मागतात, चाळीस रुपये म्हटलं की पंधरा-वीसपासून मागायला लागतात, मग

पंचवीसात सौदा होतो. त्यामुळ आधी भाव जास्तच लावायचा, गिन्हाइकानं म्हणल्यावर कमी करायचा, हे त्याला आता कळलं होतं. दिवसभर असं उन्हातान्हात काम केलं, तर चांगली विक्री होते, तेव्हा हजार-दीड हजार सुटतात त्याला. पण ते काही रोज नाही, कधी खरेदी भरून निघाली तरी, समाधान मानावं लागतं.

वनमालाला मात्र मम्मी आणि तो कुठं कामाला पाठवत नसत. मम्मीच्या बरोबर कधीकधी मदतीला जायची तेवढंच. 'पोरीची जात, कुठं काही झालं, पुन्हा आपण गरीब, आपल्यावरच यायचं.' मम्मी म्हणायची. अण्णांकडे पैसे मागायला जायला सूर्यकांतला आवडायचं नाही. तेच होऊन कधी एखाद्या महिन्यात यायचे, पैसे द्यायचे.

पलीकडच्या गल्लीत पूजा राहायची. पूजा सूर्यकांतच्या वर्गातच होती शाळेत असताना. सातवीत असल्यापासून त्यांचं दोघांचं जास्त जमायला लागलं. तिला एकदा शाळेतून येताना कुत्रं चावलं. ती पडली. त्याला दिसल्यावर त्यानं तिला धरून जवळजवळ उचलूनच तिच्या घरी नेली. पुढं खूप दिवस तो तिला घेऊन कार्पोरेशनच्या हॉस्पिटलात ड्रेसिंगला, इंजेक्शन द्यायला न्यायचा. तेव्हापासूनच त्या दोघांनी जीवनात एकमेकांना साथ द्यायचं ठरवलं होतं. पूजा आता दहावी पास झाली होती, सूर्यकांतचेच दोन विषय राहिले होते. पूजा म्हणायची, तसं आता तो ते क्लियर करून टाकणार होता. पण तेवढ्यात हे मम्मीच्या आजारपणाचं आलं. तिनं घरी काहीच सांगितलं नव्हतं. घरच्यांना त्यांचं हे आवडणार नाही, असा पूजाचाच अंदाज होता. ती वनमालाकडे

जाते असं सांगून यायची. "सारखं काय त्या वनीकडे असतं ग तुझं?" तिची आई तरी म्हणायचीच.

मम्मी अॅडमिट झाल्यापासून मार्केटला फळं घ्यायला सूर्यकांत रोज जाऊ शकत नाही. त्याला घरी थांबावं लागतं, वनमाला एकटी असते. मम्मीची कामं तर बंदच झालीत. सूर्यकांतच आता पहाटे उठून घरातली सगळी कामं आवरतो. कधी पूजा येते, चार कामं करून ठेवून जाते. तो संध्याकाळी परत आला आणि घर झाडलेलं दिसलं की तो विचारतोच वनमालाला, 'पूजा आलीती का' म्हणून. पूजा... पूजा.

'ती गानं पन किती भारी म्हनती. देवआनंद गेला, तेव्हा त्याची गानी टीवीवर दाखवायचे, त्यातलं एक तिला लय आवडलं होतं.' त्याच्या मनात नेहमी पूजाबद्दलचे विचार असायचेच.

ती दोघं सावित्रीबाई फुले बागेत भेटायची. बागेतल्या तळ्याकाठी बसलेले असताना पूजानं त्याला एकदा तिचं आवडतं गाणं म्हणून दाखवलं होतं, आणि तिच्या मऊ आवाजानं आणि खास त्याच्यासाठी म्हटलेल्या त्या गाण्यानं त्याचं मन इतकं हलकं झालं होतं की त्याच्या शरीरातून उठून तिला बिलगूनच बसलं होतं.

हॉस्पिटलात पोचल्यावर तो मोठ्या जिन्यानंच वॉर्डपाशी गेला. लिफ्टनी जावं असं त्याच्या मनात आलं, पण लिफ्टच्या दाराशी ही गर्दी बघून 'अजून पाच मिनिटं जातील त्यापेक्षा जिनाच बरा' वाटला. 'आजतरी मम्मी शुद्धीवर आलेली असलं, आपल्याला पाहून हसलं' मनात आलं, तोवर त्याला तिची कॉट रिकामी दिसली. त्याच्या छातीत उगीचच धस्स झालं.

त्यानं बेडपाशी जाऊन तिथल्या सिस्टरकडे 'काय झालं' अशाच नजरेनं पाह्यलं.

“आयसीयुत शिफ्ट केलंय. श्वासाला त्रास व्हायला लागला होता त्यांना.”

“तू थर्ड फ्लोअरवर आयसीयुत जा. तिथे डॉक्टर सांगतील.” बोलून ती सिस्टरबाई वळली.

“ओ मॅडम!” तो हताशपणे उदगारला, आणि गप्पच बसला; बाई निघून पुढच्या कॉटशी गेल्या होत्या.

सूर्यकांतला थर्ड फ्लोर म्हणजे तिसरा माळा हे कळलं, पण पुढं ती बया काय म्हणाली ते कळलंच नव्हतं. तो वॉर्डच्या बाहेर आला. 'आता काय करावं?' असा विचार करत तो तिसऱ्या माळ्यावर आला. त्यानं समोरच्या माणसाला “आयसीऊ?” असं त्या नर्सबाई म्हणाल्या तसंच म्हटलं. त्यानं दाखवलेल्या बोटाच्या दिशेनं गेल्यावर, जास्त गंभीर पेशंटचा वॉर्ड हे त्याला तिथल्या बंद दारानं आणि पहारेकऱ्यासारख्या दारात उभ्या असलेल्या गणवेशातल्या बाबाला बघून कळलं. एक डॉक्टर बाहेर येत होते. त्यांना बघून त्याला जरा बरं वाटलं. हॉस्पिटलमध्ये आल्यापासून त्यांच्याशी ओळख झाली होती.

“आलास का तू, बरं झालं. पहाटे कुणीच नव्हतं आईजवळ. काय आहे, तुझ्या आईला जरा श्वासाला त्रास होतोय, आता ऑक्सिजन लावलाय, पण कदाचित व्हेटीलेटरवर ठेवावं लागेल, तुझं वय काय रे, अठराहून जास्तय ना?”

डॉक्टरांनी त्याच्या खांद्यावर हात ठेवला, आणि त्याला घेऊन ते परत आत वळले.

“एकोणवीस.” तो आता पुरा घाबरला होता. डॉक्टरांनी खांद्यावर हात ठेवल्यानं तर

त्याला आणखीच भीती वाटली. त्याची समजूत घालत होते का ते?

“हां, मग ठीके.”

त्याला दाखवत ते समोरच्या नर्सला म्हणाले, “टेमघरे पेशंटचा मुलगाय हा, त्याची सही घेऊन टाका कन्सेंटर. अबव्ह एटीन आहे तो.”

“कशावर सही करायची?” त्यानं न कळून विचारलं.

“हे बघ,” डॉक्टरांनी त्याला समजावत म्हटलं, “आईची तब्येत जरा जास्त आहे. जास्त म्हणजे जरा काळजीचीच आहे. तिला श्वासाचं मशीन लावायला लागेल. ते लावायला तुमची परवानगी आहे, असं तुम्ही लिहून द्यायला लागतं. आता तुझे वडील तर इथे नाहीत, कुठंयत सध्या, इकडे कधी येतात की नाही?”

“नै म्हनजे, येतात ना पन आत्ता म्हंजे तिला त्रास होतोय, हे त्यांना माहीतच नै ना,” त्यानं वडलांची बाजू सावरायला काहीतरी बोलायला बघितलं. पण डॉक्टरांना उत्तराची वाट नव्हतीच, ते पुढं बोलतच होते. “पण तू अठराच्या वरचा आहेस ना तर तूच कर आता सही.”

“पैसे?”

“नाही नाही, पैशाचा प्रश्न नाही, पिवळं रेशन कार्ड आहे ना तुमचं, मग, पैसे पडणार नाहीत, पण सही तेवढी लागेल. ती करून टाक, म्हणजे पुढची ट्रीटमेंट सुरू होईल.”

‘आपण सही केली की आईला ट्रीटमेंट मिळेल,’ एवढं सूर्यकांतला कळलं, त्यानं समोरच्या कागदावर सही केली.

“वाचून घे कशावर सही केलीस ते. डॉक्टर म्हणाले, म्हणून त्यानं समोरच्या कागदावर नजर टाकली, अक्षरं दिसली, पण त्याचा अर्थ काही कळला नाही.

“माजी मम्मी कशीय?” त्यानं पुन्हा विचारलं.

“तेच म्हणालो ना बाळा, तुझ्या आईचं जरा जास्त आहे. तिच्या मेंदूत एका प्रकारचा संसर्ग झालाय. छातीही भरलीय, आत्ता श्वास नीट घेता येत नाहीये तिला, श्वासाचं मशीन लावतो आता आम्ही, बघू काय होतं ते.” त्यांच्या आवाजात काहीतरी टेन्शन होतं.

“चहा?” त्यानं हातातली बाटली दाखवत विचारलं.

“नाही, आत्ता चहा नाही देता यायचा.”

“मम्मीला बघू?”

“हो, हो, बघ ना तू, काचेच्या बाहेरूनच बघायचं हं, स्टाफ, ह्याला दाखवा त्याची आई.”

समोरच्या नर्सबाई वळल्या, सूर्यकांत त्याच्या पाठीमागे गेला.

त्याची मम्मी समोरच्या गादीवर झोपलेली होती. तिचे डोळे मिटलेले होते. नाकावर नळी लावलेलं उलटं नरसाळ्यासारखं काहीतरी होतं, भोवती सलाईनसारख्या अनेक नळ्या होत्या. बेशुद्धीतच होती ती. तिचा चेहरा पांढरट, भकास दिसत होता. ‘ती यातून वाचणार नाही’, असं आजच वनमाला म्हणाली होती, ते त्याला आठवलं. त्याच्या डोळ्यात भळभळून पाणी आलं, त्याला हुंदके आवरेतना.

“इथं रडू नको, दादा, बाहेर जाऊन बस, काही लागलं तर हाक मारू आम्ही. हं!” नर्सबाई त्यांच्या अर्ध्या जरबेनं आणि अर्ध्या

प्रेमळ आवाजात म्हणाल्या आणि त्याच्या पाठीला हात लावत त्यांनी त्याला काचेपासून दूर केलं. तिथून बाहेर येऊन तो बाकावर बसला. डोळे तर वाहतच होते.

खिशातून मोबाईल काढून त्यानं वडलांना मिस्ड कॉल दिला. या क्षणी कुणीतरी जवळ असायला हवं होतं, कुणाला तरी मिठी मारून रडता यायला हवं होतं. इथं रडायलाही कुणी सोबत नाहीये. आईला चहाही देता आला नाही, लांबूनच पाहायला लागलं, त्याचे डोळे पुन्हा वाहायला लागले. जोरजोरात न आवरणारे हुंदके यायला लागले. हातात डोकं धरून तो रडू लागला.

हातात चहाची बाटली तशीच होती. ती समोरच्या भिंतीवर फेकून मारावी असं वाटलं, पण त्यानं तसं केलं नाही. तो त्या बाटलीकडे रडतरडत बघू लगला, आणि त्याला एकदम काहीतरी वाटलं. त्यानं त्या बाटलीतला चहा आपल्या तोंडात ओतला, आणि गपकन गिळला. एव्हाना कोमट झालेला तो चहा गिळल्यावर थोडा ठसका आला, पण जरा बरंही वाटलं.

एवढ्यात त्याच्या पाठीवर कुणाचा तरी हात पडला. डॉक्टरच पुन्हा बाहेर आले होते.

“रडू नकोस, आईची तब्येत तशी सुरवातीपासून वाईटच होती ना, आपल्याला माहीतच होतं.”

“औषध तरी नियमित घेत होती का ती?”

त्यानं काहीच उत्तर दिलं नाही. त्याला माहीतच नव्हतं, पण बहुधा घेत नसावी, कारण बऱ्याच गोळ्या त्याला परवा तिची घरातली गादी आवरून ठेवताना खाली सापडल्या होत्या.

“तुला आणि तुझ्या बहिणीला दोघांनाही आजार आहे, पण तुम्ही नीट घेता औषधं, तुमची औषधं वेळेवरही सुरू झालीत. हो की नाही? त्यामुळे तुमच्या तब्येती चांगल्या आहेत. आता पुढे तुमची काळजी मात्र तुम्हीच घ्यायला हवी, घ्याल ना?”

त्यानं खाली घातलेली मान नुसतीच हलवली.

“तुझी बहिण आहे ना धाकटी, नाव काय रे तिचं?” माहीत असूनही त्यांनी विचारलं, त्याला काहीतरी बोलायला लावावं म्हणून.

“वनमाला.”

“हां, तर तू आणि वनमालानं मात्र आता एकही गोळी चुकू द्यायची नाही, काय?”

डॉक्टर प्रेमळपणे बोलत होते, पण त्याला काहीच सुधरत नव्हतं. ते निघून गेले. तो काही न सुचून गप्प बसून राहिला, थकून त्याला जरा वेळ झोपही लागली असावी. दहा-पंधरा मिनिटंच गेली असतील मध्ये. फोन वाजला. अण्णांचा होता. मिस्ट कॉल बघून त्यांनी फोन केला होता.

“मम्मी कशीय रे?”

“मम्मीचं जास्त झालंय अण्णा. श्वासाचं मशिन लावलंय डॉक्टरांनी. ते मशिन बंद केलं तर ती मरल.” तो मगाशी मम्मीला पाहत असताना नर्सबाई त्याच्या पाठीशी उभी राहून बोलत होत्या, तेच त्यानं वडलांना सांगितलं.

अण्णा काहीच बोलले नाहीत.

“मी तुमाला फक्त सांगतोय, अण्णा! आईला, आम्हाला एच.आय.व्ही. आहे एवढं कळल्यावर तुमी आमाला सोडून दिलं. आईपन आता चालली. औषधं घिऊ नाही का तिनं तरी

नीट? आता ती न्हाई, तुमी न्हाई, मी आणि माझ्या बहिणीनं कसं जगायचं? एच.आय.व्ही. आहे, त्याचं काही नाही वाटत आम्हाला, पण मी तुमचा मुलगाय, एकटा मी आज लढतोय, घरचं बघतोय... मम्मीला बघतोय. ...” त्यानं फोन बंद केला. आणि डोकं पुन्हा दोन्ही हातात घट्ट धरलं. डोक्याचा भुगा व्हायला आला होता.

पण क्षणात तो शांत झाला. त्यानं समोर बघितलं तर कोण... पूजा!

“तू कशी इथं आलीस?”

“आले कशी तरी, ते जाऊ दे, मम्मी कशाएत?” ती जवळ येऊन म्हणाली.

“श्वासाचं मशिन लावलंय.” तो म्हणाला, तिला फारसं काही कळलं नाही, पण त्याच्या मम्मीची तब्येत गंभीर आहे, हे कळलं.

त्याला पुन्हा रडू फुटलं.

“गप, रडू नको, गप.” तिनं ओढणीच्या पदरानं त्याचे डोळे पुसायला बघितलं.

त्याचे डोळे पुन्हा भरून आले.

तिनं त्याला धरून बाकावर बसवलं. त्याचा हात हातात घट्ट धरला.

तो रडतच होता.

“आपलं ठरलंय ना, सूर्या, रडायचं न्हाई, आपण दोघं मिळून आहो ना. मी आहे ना तुला?”

त्यानं मान हलवली. तिच्या जवळ घेण्यानं त्याचं मन खरंच थोडंसं शांतवलं होतं.

ती मग बराच वेळ त्याच्या शेजारी बसून राहिली. “मी सूप आनलंवंतं. दोन तासानं सूप द्यायचंय, म्हनली वनी.”

“कायच देऊ देत नाहीत आता. चा पन नाही दिऊ दिला.”

“मग तू तरी घे. सकाळपासून काय नसल पोटात.”

“न्हाई, चा पाव खाऊन आलो.”

“तरी घे, गरम आहे, बरं वाटलं.”

गरमगरम सूप प्याल्यावर त्याला खरंच थोडं बरं वाटलं. तिच्याकडं बघून तो थोडासा हसलाही, दिवसभरात पहिल्यांदाच त्याच्या चेहऱ्यावर थोडंसं तरी हसू आलं होतं. तीही हसली.

तेवढ्यात त्याला डॉक्टर घाईघाईनं दारातून आत शिरताना दिसले.

कदाचित... त्याच्या मनात आलं.

तो दाराशी धावला. बंद दाराच्या काचांमधून आत काही दिसतंय का बघू लागला.

आता काय होणार आहे, हे त्याला कसं कोण जाणे पण कळलं.

पंधरावीस मिनिटांचा काळ कसातरी गेला. तो तिथंच उभा होता. पाठीशी पूजा उभी होती. तिचा हात त्याच्या पाठीवर होता.

“टेमघरे पेशंटचे नातेवाईक कोन हैत?” कुणीतरी बाहेर येऊन विचारलं.

दोघं आत गेले.

जे व्हायचं होतं तेच झालं होतं. होत्याचं नव्हतं झालं होतं. मम्मीच्या शरीरावरच्या सगळ्या नळ्या काढून स्ट्रेचरवरून तिला बाहेर आणलं गेलं. मम्मीचा पांढुरका चेहरा आता शांत झोपल्यागत दिसत होता. मम्मीचा चेहरा हातात धरून त्यानं हंबरडा फोडला. त्याला संभाळायला पूजा एकटीच होती. असं काही आत्ता होईल अशी तिला कल्पनाही नव्हती. हॉस्पिटलचे लोक धावत आले. त्यांना दोघांना

आयसीयुच्या बाहेर काढलं. बाहेर पूजाला सूर्याचे अण्णा दिसले. तिनं निश्वास सोडला. सूर्या, माज्या सोन्या, रडू नको रे, आईक, मी घरी जाते. जाताना तुमच्या घरी जाऊन वनीला सांगते. मग काही करून परत तुज्या घरी येते. अण्णा आले बघ. बगतोस का रे? अण्णा पुढे झाले, त्यांनी सूर्याला मिठी मारली.

“अण्णा, माझी मम्मी गेली हो,” म्हणत सूर्या अण्णांच्या कुशीत शिरला.

मम्मी जाऊन आठवडा उलटला तरी सूर्या शांत झाला नव्हता. सुरवातीला खूप माणसं घरी आली होती. नंतर माणसं घरी गेली, आपापल्या कामाला लागली. काही दिवसांनी अण्णाही गेले. तो मात्र रडतच होता. तो रडायला लागला की वनीही रडायला लागायची. वनी शाळेत जात नव्हती, सूर्या हातगाडी काढत नव्हता. हातात होते नव्हते ते पैसे आता संपायला आले होते. सूर्याला त्याची जणू काही फिकीर नव्हती. तो रात्रभर जागाच असायचा. पहाटे थकून जरा डोळा लागायचा, की पुन्हा उठून रडत बसायचा. चहा दिलातर प्यायचा. मागं लागलागून जेव म्हटलं तर चार घास चिवडायचा. ए.आर.टी. च्या गोळ्या वनी समोर आणून चारायची म्हणून तेवढ्या तरी घ्यायचा.

पूजा यायची, तिला बघितलं की सूर्याला पुन्हा रडू यायला लागायचं.

आज त्याला या रडण्यातून, निराशेतून थोडंतरी बाहेर काढायचंच. त्याला जबाबदारीची जाणीव करून द्यायची. आपल्या दुःखाच्या भरात तो इतका बुडून गेलाय की त्याचं वनीकडे तर दुर्लक्षच होतंय, स्वतःकडेही, स्वतःच्या तब्येतीकडेही काणाडोळा करतोय. त्याच्याकडे येताना पूजा विचार करत होती.

सूर्या अगदी साधासरळ मुलगा होता. कष्टाळू होता, शाळेत नापास होऊ दे, पण कामाला हुशार होता. स्वाभिमानी होता. मम्मीवर, बहिणीवर त्याची माया होती. पूजावर त्याचं मनापासून प्रेम होतं, हे पूजाला जाणवत होतं. तिचंही सूर्यकांतवर प्रेम होतं. त्याला एच.आय.व्ही. आहे, हे त्यानं तिला सांगितलं तेव्हा त्या शब्दाचा नीट अर्थही तिला कळला नव्हता. पण त्यानं एक दिवस तिला तो गोळ्या घ्यायला जायचा त्या ए.आर.टी. सेंटरला नेलं. तिथल्या डॉक्टरांनी सांगितलं तेव्हा तिला कळलं. तिच्या मनात बरेच प्रश्नही होते. तिनं त्याच्याशी लग्न केलं तर तिलापण एच.आय.व्ही. होईल का? पण तिनं डॉक्टरांना ते विचारलं नव्हतं. नववी-दहावीच्या पोरांनी असे प्रश्न विचारले तर ते डॉक्टर काय म्हणतील अशी तिला भीतीही तेव्हा वाटली होती.

पण एक गोष्ट तिला त्यातून कळली होती. हा मुलगा फसवणारा नाही. त्यामुळे आता काही झालं तरी तिला त्याच्याशीच लग्न करायचं होतं. तिची बहिण नवऱ्याच्या छळानं कंटाळून परत आलेली होती. आधी किती प्रेमानं बोलणारी माणसं नंतर कशी अरेरावीनं वागतात ते तिनं बघितलं होतं. हा मुलगा तसा नव्हता. तो सरळ होता, त्याच्या खरेपणावरून तिला जीव ओवाळून टाकावासा वाटे. पण तो जर आता स्वतःच्या शरीराची काळजी घेणारच नसला, तर आज त्याच्यावर आलेली वेळ उद्या तिच्यावर येईल. प्रिय व्यक्तीच्या मरणाचं दुःख! आज मम्मीच्या मरणानं तो रडतो आहे, स्वतःची हेळसांड करून घेतो आहे. अशानं उद्या त्याला काही झालं तर?

तिचं काय हुईल? वनीचं काय हुईल? वनीला तरी आता या जगात कोण आहे दुसरं? या घरातला कर्ता माणूस तो आहे. त्याच्यावर जबाबदारी आहे, आणि ती घेण्याची ताकदही त्याच्या अंगात आहे. आणखी किती दिवस तो मार्केटात जाणार नाहीय? फळांची गाडी लावणार नाहीय? आणखी किती दिवस तो रडणं थांबवणार नाहीय?

“सूर्या, मला वाटतं, तू आता भानावर ये. वनीसाठी, माझ्यासाठी आणि मुख्य म्हणजे तुझ्या स्वतासाठी ये.” हट्टानं त्याला बागेत घेऊन जाऊन समोर बसवत ती म्हणाली.

“साठवलेले पैसे कधीतरी संपणारेत.. मी फक्त पैशांसाठी म्हणत नाही, पण तुला पैशांपासून सगळ्याच जबाबदाऱ्या पेलायच्यात. आपल्याला लग्न करायला आणखी तीनचार वर्षे लागणारेत. मी आले की मीही साथीला असेन. पण त्याला अजून अवकाश आहे. त्याआधी माझ्या आईदादांना समजवायचंय. त्यासाठीही मला तुझी मदत हवीय, तू स्वतःच्या पायावर नीट उभा असलास तर ते तयार होतील. मला तू हवा आहेस रे, सूर्या. मम्मी गेल्या हे खरंच आहे, मम्मीची आठवण कधीच संपणार नाही, पण मी आहे, वनमाला आहे. आमच्याकडे बघणार नाहीस का तू? तुला अण्णांचा राग येतो, साहजिकच आहे, त्यांनी तुमची जबाबदारी नाकारली, म्हणून तुला राग येतो ना? मग आता तुझ्या दुःखात बुडून तूही तेच करतो आहेस.”

“अगं पन, सगळं माझ्यावरच का टाकतीस? हे सगळं काय मी केलं का? मम्मी, वनी, सगळ्यांची जबाबदारी माझ्यावरच...!” तिचं म्हणणं पटत असूनही त्यानं उगाचच म्हटलं.

“हो? खरंच असं वाटतं तुला? तुला असं वाटत नाहीय सूर्या, मी ओळखते तुला. कुठलंच माणूस नुसतं जबाबदारी नसतं. ती बहीण आहे तुझी, तुझी काळजी घेणारी, तुला जीव लावणारी बहीण आहे ती! ती नसती तर गेल्या अनेक वर्षांत तुला किती एकटं वाटलं असतं? ती लहान आहे, थोडी हट्टीही आहे, पण नुसती जबाबदारी नाहीय ती, तिचं प्रेमही मिळालंय तुला. वनी किती उदास झालीय, तिला यातून कोण बाहेर काढणार आहे? तूच ना?”

सूर्यानं मान हलवली. तेव्हा त्याच्या गालाला क्षणभर हात लावत ती म्हणाली, “आणि माझं काय रे? आपलं प्रेम तर आपल्याला हवं म्हणून आपण केलेलंय ना?”

“आणि मम्मी? मम्मींनी आजवर एवढी वर्षे तुमच्यासाठी जे कष्ट केले, स्वतःचा संसार मोडला तरी तुमच्यासाठी त्या झिजल्या, ते तू असं वागून सगळं हातचं घालवावंस म्हणून? त्या असत्या तर त्यांना काय हे बघून बरं वाटलं असतं? सांग ना.” एवढं सगळं बोलून मग मात्र ती अगदी मउपणे त्याच्याकडे बघत राहिली.

सूर्यकांतनं तोंडातून चकार शब्दही काढला नाही. आपला हात अतिशय मायेनं तो तिच्या हातावरून फिरवत राहिला. तिच्या हातातल्या बांगड्यांवरून त्यानं अलगद बोटं फिरवली, त्यांची किणकिण त्यानं मन लावून ऐकली, आणि मग तिच्याकडे बघत तो शक्य तितकं आनंदानं हसला.

पूजाला वाटलं, हा क्षण हातात घट्ट धरून ठेवावा; पण क्षण कसा हातात धरणार म्हणून त्याऐवजी तिनं त्याचा हातच घट्ट धरला. आणि

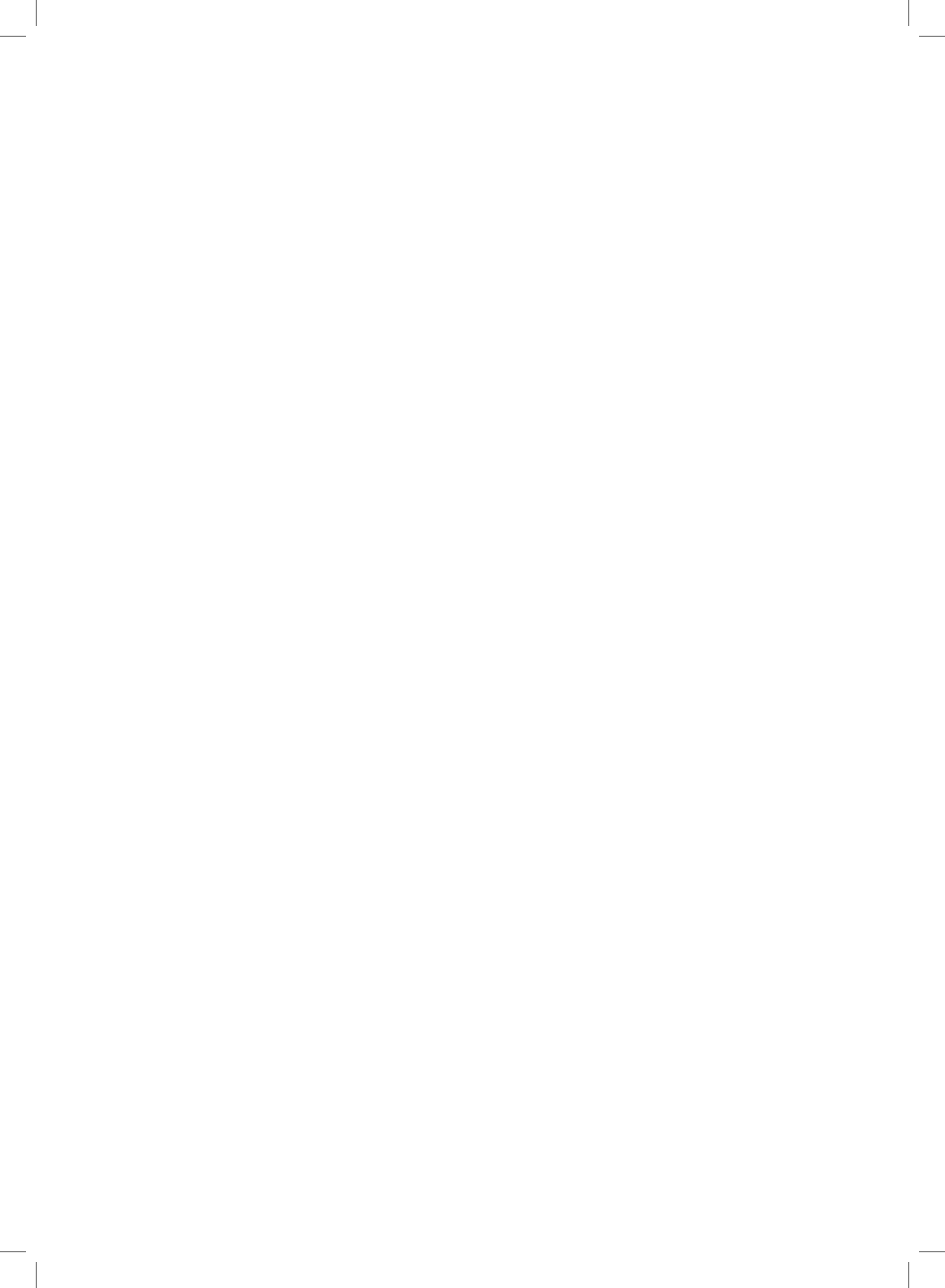

हळू, अगदी हळूच, फक्त त्यालाच ऐकू येईल
अशा सुरात ती तिचं आवडतं गाणं गुणगुणू
लागली.

तेरे दुख अब मेरे,
मेरे सुख अब तेरे,
तेरे ये दो नैना,

चाँद और सुरज मेरे.
ओ मेरे जीवन साथी,
तेरे मेरे सपने, अब एक रंग है....
जीवाचा कान करून सूर्यकांत ते ऐकू
लागला.

७. रूमपार्टनर्स

टीवायबीए ची परीक्षा संपतच आली होती. शेवटचे दोन पेपर उरले होते. मधला एक रविवार आला म्हणून उद्याची सुट्टी. अभ्यास तसा झालेला असला तरी परीक्षेचं थोडंफार टेन्शन येतंच.

हे शेवटचं वर्ष, त्या दिवशी संध्याकाळभर संदीप आणि प्रदीप कॉलेजमागच्या टेकडीवर फिरत होते. आता रात्री जेवून अभ्यासाला बसायचं ठरवून दोघांनीही पेपरनंतर दोन-तीन तास भटकण्यात घालवले. आता पुन्हा आपण दोघं असे केव्हा भटकणार, एकमेकांची मस्करी करणार, असा विचार दोघांच्याही मनात होता, पण एकमेकांसमोर तो न दाखवता, गप्पा मारत, टवाळक्या करत दोघं हिंडले. टेकडीवर पोचल्यावर संदीपनं नेहमीप्रमाणे माउथऑर्गन काढला. प्रदीपला आवडणारं लगान मधलं 'राधा कैसे न जले' गाणं वाजवलं. दोघंही मग खळखळून हसले. गेली चार वर्षं दोघांची मैत्री होती. होस्टेलवरही नेहमी ते एकमेकांनाच रूमपार्टनर घ्यायचे. बऱ्याचदा दोघं एकत्र असायचे.

परत रूमवर येऊन दोघंही आपापल्या कॉटवर आडवे झाले. संदीपनं कपाळावर आडवा हात ठेवून डोळे मिटून घेतले. प्रदीप मोबाईलवर काहीतरी खेळत टाईमपास करत पडला.

डोळे बंद असले तरी संदीपच्या मनात काही ना काहीतरी विचार तरळत होते. उगाचंच थोडं उदास वाटत होतं. 'या कॉलेजातलं हे शेवटचं वर्षही संपलं. आता आपण ग्रॅज्युएट

होणार, यानंतर शिक्षणाला रामराम ठोकून वडलांच्या व्यवसायात मदतीला जावं लागणार. आजकालच्या जगात येवढ्या शिक्षणावर भागत नाही, आणखी शिकायला मिळालं असतं, तर आपल्याला आवडलं असतं.'

एमएसडब्ल्यू करायचा विचार त्याच्या मनात घोळत होता. पण त्याला आता वडील परवानगी देतील अशी त्याला आशा नव्हती. अण्णा खरं म्हणजे, दहावीनंतरच त्यांच्या आडतीच्या व्यवसायात ये म्हणत होते. पण त्यानंच हट्ट धरला. 'मला पुण्याला होस्टेलला राहायचंय, तिथं राहून निदान मला पदवी तरी घेऊ द्या. एकवेळ डॉक्टर, इंजिनियर नको, पण आर्ट्सलातरी जातो. मला होस्टेलचं लाईफपण बघायचंय, आजच्या काळात नुसत्या दहावी झालेल्याला कुणी मानानं वागवत नाही. राजकारणीसुद्धा बघा तुम्ही, पूर्वीचे शिकलेले नसायचे, तरी चालायचं, आता तेसुद्धा आपल्या मुलांना परदेशी पाठवून बीटेक, एमबीए करून आणतात. आता बिनशिकलेल्याला कुणी विचारत नाही.' त्यानं वडलांशी बराच वाद घातला होता. आताही त्याला ते आठवत होतं. 'आईनंही बाजू घेतली होती. 'पोराचं मन कुठं मोडता?' म्हणाली होती, म्हणून अण्णांनी आपल्याला शिकू दिलं.'

'पुढे शिकायला जरा काचकुच करत होते तरी अण्णा आपले नेहमीच लाड करत. सातवीत असताना आपण आजारी पडलो, त्यानंतर तर अण्णांनी कधी कशाला नाही म्हणून म्हटलंच

नाही. हे हवंय, घे, ते हवंय घे. परवडत नसलं तरी काही करून आणून द्यायचेच. महागडा मोबाईल, भारीतले बूट, जीन्स, आपण मागू ते दिलं. मग आताही जर शिकायचंय म्हटलं तर? देतील की शिकू. 'क्षणभर मन त्या कल्पनेनंच फुशारलं.' पण आता ते पूर्वीसारखे फ्रेश नसतात. मनावर कसलं तरी ओझं असतं त्यांच्या. मागच्या सुट्टीला गेलो तेव्हा आईपण म्हणाली, आता परीक्षा झाली की येशील तो कायमचाच ना रे? त्यांना कामात मदत करशील ना मग? आपण हो म्हणालो.'

'अण्णांच्या मनात कसली काळजी आहे, त्याची काय आपल्याला कल्पना नाही?'

'माहितीय ना आपल्याला, अण्णांना आपल्या भविष्याची काळजी वाटते, स्वतःच्या आजाराची पण एवढी काळजी करत नसतील ते, पण आपल्यालाही तोच आजार आहे. आईलाही आहे. कुणाला काही व्हायला नको, याची अण्णांना फार काळजी वाटत असणार. उगाचच काळजी करतात खरं अण्णा! आपल्या सगळ्यांच्या तब्येती तर एकदम-टचवूड-चांगल्या आहेत. कुणाला शंकासुद्धा येणार नाही.'

'पण तो आहे! आपल्या रक्तात एच.आय.व्ही. आहे. आपल्या लग्नाची काळजी वाटत असेल का अण्णांना? असेलही. एच.आय.व्ही. असलेल्या घरात कोणी आपली मुलगी देईल का? आता तसा विचारच आपण करत नाही. बघू पुढं. कुणाला फसवून लग्न करायचं नाही, एवढं आपलं ठरलेलंय. इतके आजार आहेत या जगात. इतके प्रश्न असतात, कुणाला कुठले तर कुणाला कुठले. आपला प्रश्न हा. त्याचाही तसा काही त्रास नाही. कॉलेज, मेसचं जेवण, अभ्यास, अधूनमधून

फूटबॉल; काही करायचं सोडत नाही आपण. नियमित औषधं मात्र घेतोच. अण्णांची शिस्तच आहे तशी.'

अण्णांची शिस्त असा विचार करताना त्याला आठवलं, मागच्यावेळी अण्णांसोबत डॉक्टरांकडे तो गेला होता तेव्हा निघतानिघता डॉक्टरांनी सहज विचारलं, औषधं नियमित सुरू आहेत ना? तर ते म्हणाले, "मुद्दाच येत नाही. आमच्या दोघांचा तर काही प्रश्नच नाही. हा आजारी होता ना तेव्हा म्हणजे बघा, २००६ साली सतरा ऑगस्टला एकदा अर्धातास गोळी घ्यायला लेट झाला होता, तेवढं सोडलं तर सकाळी पावणेआठ रात्री पावणेआठ एक गोळी चुकत नाही आपली. गोळी घ्यायची, आठ वाजता कामाला बाहेर पडायचं, कामाहून सातला परत आलो की, जेवायचं की लगेच पावणेआठला गोळी. चुकायचा काही सवालच नाही ना. दोघं एकत्रच घेतो आम्ही गोळ्या त्यामुळं तोही काही प्रश्न नाही." डॉक्टर हे ऐकून इतके हसले होते, "ग्रेट आहात बुवा तुम्ही, मानलं तुम्हाला," म्हणाले होते. हाच प्रश्न डॉक्टरांनी अनेकदा विचारला होता, आणि हेच उत्तरही अनेकदा ऐकलं होतं. तरी ते दरवेळी विचारतात, अण्णांचं उत्तर ऐकतात, आणि हसतात. ह्यात एवढं काय हसण्यासारखं? अगदी अण्णांएवढं जरी नाही तरी रात्री साडेनऊला गोळी तोही घेतोच, कधी क्वचित ५-१० मिनिटं इकडेतिकडे झाली तरच, पण सहसा नाहीच. त्याची एकच गोळी असते, पण ती नियमितपणे घ्यायची सवयच आहे त्याला. नववीपर्यंत अण्णा स्वतः रात्री साडेनऊला गोळी आणून द्यायचे. दहावीपासून तो आपलीआपली घ्यायला लागला.

“आणि कुठे गावाला गेलात तर?” डॉक्टरांनी तरी विचारलं होतं.

“तेवढं मग ध्यान ठेवावं लागतं. घरी नसलो तर आमच्या मिशेस मोबाईलवर फोनच करतात साडेसातला. त्यांना त्याच्यासाठीच धिऊन दिलाय मोबाईल.”

तो घाबरला. अण्णा आता मोबाईलच्या विषयावर घसरले तर काही खरं नाही. मग ते बायकोच्या मोबाईलवरून संदीपच्या मोबाईलवर घसरणार. संदीपला कसा भारी मोबाईल आपण घेतलाय यावर येणार, डॉक्टरांना वेळ असो नसो, त्याच्या मोबाईलचं त्यांना फार कौतुक वाटतं, ते डॉक्टरांना सांगणार. डॉक्टरांशीही आता अनेक वर्षांची ओळख आहे. आपुलकीनं हसत खेळत चाललेलं असतं. संदीपनं अण्णांना “चला अण्णा, मला घरी जाऊन बॅग भरायचीय अजून,” म्हणून हसतहसत तिथून ढकलतच बाहेर काढलं होतं. आत्ताही हा प्रसंग आठवून संदीपला हसू आलं. हसतच त्यानं डोळे उघडले.

“काय विचार करतोयस रे, हसतोयस का?” प्रदीप विचारत होता. ‘मेस बंद होईल, जेवायला चल’ म्हणायला तो उठून आला होता.

संदीप एकदम चपापला. आपण का हसलो हे, पद्याला कसं सांगायचं?

हसण्याबद्दल सांगायचं म्हणजे ए.आर.टी. औषधांबद्दलही सांगायचं, ते कसं शक्य आहे, कारण त्यानं त्याच्या एच.आय.व्ही. बद्दल कुणाला म्हणजे अक्षरशः कुणालाच सांगितलेलं नव्हतं. मगाशी लग्नाचा विचार करताना जन्माच्या जोडीदारीणीला सांगायचं, हे ठरवलेलं होतं. पण मित्राला सांगण्याबद्दल

काहीच विचार झालेला नव्हता. बाकी कुणाचा प्रश्नच नसतो, पण गेली चार-पाच वर्षं पद्याच त्याचा रूमपार्टनर होता, जिवाभावाचा मित्रही होता, बाकी रोजच्या हजार फुसक्या गोष्टी दोघं एकमेकांना सांगत, पण ...पण ... एवढी एक गोष्ट इतर कुणाला काय खुद्द पद्यालाही सांगितली नव्हती!

ज्याच्याशी जगातल्या बाकी कुठल्याही विषयावर तासंतास चर्चा केली. इतर कुठल्याही शंका, प्रश्न अडचणी एकमेकांच्या मदतीनं दोघांनी सोडवले, त्याला एवढी एक गोष्ट, चर्चा राहू दे, नुसती माहिती म्हणूनही सांगायचीच नाही, हे आपलं वागणं खरोखरच बरोबर आहे का, असा त्याला पहिल्यांदाच प्रश्न पडला. खरं म्हणजे अगदी पहिल्यांदाही नाही. कधीकधी त्यांच्या दोघांच्या गप्पा लग्न, मुली, जीवनाकडूनच्या अपेक्षा, जोडीदाराकडून अपेक्षा असल्या विषयांवरही होत. त्यावेळी संदीपला त्याच्यासमोर या सगळ्या मुद्यांना वेढून राहिलेला एक मुद्दा आहे, आणि तो म्हणजे एच.आय.व्ही.; हे सांगण्याची गरज वाटे. तो मुद्दा गृहीत धरल्याशिवाय या विषयांवरचं सगळंच बोलणं त्याला वरवरचं, खोटारडं वाटे.

दुसऱ्या बाजूला रोजच्या जीवनात एक गोळ्या घेणं सोडलं तर बाकी कुठे कुणाला शंका यायचं कारणच नव्हतं. सगळे रिपोर्ट्स गावाला अण्णांकडेच असतात, गोळ्या घेण्यावरून पद्यानं विचारलं होतं कधीतरी, तेव्हा त्यानं व्हिटॅमिनच्या गोळ्या आहेत, डॉक्टरांनी घ्यायला सांगितल्यात असं सांगून वेळ मारून नेली होती. कुणीही विचारलं तर ते उत्तर द्यायचं असं त्यानं आधीपासून ठरवलेलंही होतं, डॉक्टरांशी संगनमतानं.

पण आज, तो आणि पद्या आता पुन्हा असं एकत्र भटकायला मिळणार नाही, अशा मूडमध्ये संध्याकाळभर हिंडले होते. आता दोन-तीन दिवसात दोघंही आपापल्या गावी परतणार होते. चार वर्षांची दोस्ती आज मनावर मऊ पांघरल्यासारखी जाणवत होती. आज पद्याशी खोटं बोलायची त्याची हिंमत नव्हती.

तरी तो म्हणाला, “नाही रे, वडलांची काहीतरी गोष्ट आठवली. त्याचं हसू आलं होतं.”

“कसली गोष्ट?” पद्यानं विचारलं.

“चल जेऊन येऊ, मग सांगतो,” तो म्हणाला, आणि अचानक त्याच्या डोळ्यातून पाणी घरंगळलं.

आपण रडतोय, हे त्यालाच कळलेलं नव्हतं.

त्यानं खिशातून रूमाल काढून डोळे पुसले. ते बघून पद्यानं त्याच्या खांद्यावर हात टाकला.

जेवून ते परतले, तेव्हाही पद्यानं पुन्हा संघाच्या खांद्यावर हात ठेवला.

“मेरे प्यारे दोस्त,” तो काहीसा आतून हलून म्हणाला, “तू होतास म्हणून ही वर्ष फार मजेत गेली रे!”

संदीपला भरूनच आलं, पद्याच्या शब्दांनी. आता आपण रोज एकत्र नसणार, ही खोली सोडून आपापल्या आयुष्यांना लागणार, म्हणून आपल्याला दुःख वाटतंय की आपल्या इतक्या प्रिय मित्राला आपण इतक्या दिवसात आपल्या शरीरात आणि मनातही लपवून ठेवलेला एच.आय.व्ही. सांगितलाही नाही म्हणून अपराधी वाटतंय हे त्याचं त्यालाही समजेना.

खोलीवर परत आल्यावर पद्यानं ‘जेवल्यावर सांगतो म्हणाला होतास ते काय?’ असा प्रश्न विचारला नाही, याचं संदीपला हायसं वाटलं. त्यानं विचारूही नये म्हणून आल्याआल्या अभ्यासाचं पुस्तक उघडलं आणि त्यात डोकं घातलं. प्रदीप ते विसरलाही असेल, कारण संदीप अभ्यासाला बसलेला दिसल्यावर त्यानंही आपल्या अभ्यासाचं पुस्तक उचललं.

बराच वेळ एकही ओळ डोक्यात न शिरता पुस्तकाची पानं चिवडून झाल्यावर संदीप स्वतःवरच वैतागला. खरं म्हणजे, अभ्यासाची संदीपलाच काय प्रदीपलाही फारशी गरज नव्हती. दोघंही हुशार होते, अभ्यासू होते. तयारी झालेली होती. आता फक्त मागच्या सात-आठ वर्षांच्या प्रश्नपत्रिका बघून त्यातल्या प्रश्नांची उत्तरं आपल्याला आठवताहेत ना, हे पुस्तकाशी तपासून पाहिलं असतं तरी पुरे होतं, पण पुस्तक डोळ्यासमोर होतं तरी त्यातला एकही शब्द मनात उतरत नव्हता. अखेर तो उठला. त्याला उठलेला पाहून प्रदीपही उठला.

“खाली रिगलमध्ये जाऊन चहा मारून येऊ या का?” त्यानं विचारलं.

संदीपनं नकारार्थी मान हलवली, आणि आपली खुर्ची उचलून तो प्रदीप बसला होता त्या कॉटसमोर येऊन बसला.

“पद्या, आपण गेली चार वर्ष इथं एका खोलीत राहातोय. माझा तू सर्वात जवळचा मित्र आहेस, रस्त्यात कोण भेटलं, कुठली पोरगी आवडली, का आवडली हेही आपण एकमेकांशी बोलतो. हेच नाही, सगळंच बोलतो, पण एक गोष्ट मी तुला सांगितलेली नाही. मी असा का वागलो, याचं कारण तुला पटेल किंवा पटणार नाही, पण आज आपल्या

या एकत्र प्रवासाचा शेवट जवळ आलेला असताना मला तुझ्याशी खोटं बोलायचं नाही.”

प्रदीप ओठ मुडपून गप्प बसून होता. संदीप क्षणभर थांबला. एक मोठा श्वास घेऊन म्हणाला, “माझ्या रक्तात एच.आय.व्ही. नावाचा विषाणू आहे. माझ्या आईकडून म्हणे मी तिच्या पोटात असतानाच तो बाळाला होतो, तसा मला झाला. आईला आहे, आमच्या अण्णांनाही आहे. आम्ही सगळे त्याची औषधं घेतो. ती एआरटीची औषधं घेतल्यामुळे आम्हाला काही त्रास आता होत नाही. ह्या आजाराचा बाकी तसा काही त्रास नाही, पण आपल्या मनात राहातंच ना, की आपल्याला एच.आय.व्ही. आहे, ते मला विसरता येत नाही, हाच खरा या

आजाराचा मला त्रास आहे.” बोलून खूप श्रम झाल्यासारखा संदीप थांबला, आणि एकदम रडूच लागला.

प्रदीप दचकलाच. तो नुसताच काहीवेळ संदीपकडे बघतच राहिला. आपल्या मित्राला काहीतरी आजार आहे की काय अशी शंका त्याला आलेली होती, नाही असं नाही. गेली चार वर्ष एकत्र राहताना कुठल्याशा गोळ्या संदीप रोज रात्री नियमितपणे घेतो, इतर काहीही विसरेल पण गोळी विसरत नाही, हे त्यानं पाहिलेलं होतं. ह्याला काही कधी चक्कर आलेली नाही की कधी फीट आलेली नाही, कधी इतरांहून जास्त हा आजारी पडतोय असं दिसत नाही, मग त्याला कोणता आजार

असेल, असा प्रश्नही त्याच्या मनात कधीकधी आला होता. पण 'आपल्याला त्या विषयातलं काही कळतच नाही तर आपण कशाला त्यात पडायचं, असेल काहीतरी,' असं ठरवून त्यानं तो विषय बाजूला टाकला होता. 'व्हिटॅमिनच्या कमतरतेनं होणारा आजार असेल, किंवा, किंवा...असेल काहीतरी, नाही ना त्याला आपणहून सांगायचं तर जाऊ दे.'

पण आत्ता एच. आय. व्ही. हे नाव ऐकून मात्र तो दचकला. त्याच्या गावात त्यानं कुणाकुणाला एच.आय.व्ही. असल्याचं ऐकलं होतं. एच.आय.व्ही. झालेला माणूस हा बिघडलेल्या चारित्र्याचा असतो, आणि तो लवकर मरतो अशा काहीतरी कल्पना त्यानं ऐकलेल्या होत्या. पण हा तर आपला इतका जवळचा मित्रच....? बरं, त्याच्या काही भानगडी नाहीत, तसला माणूसच नाही तो. त्याची तब्येतही आपल्याइतकीच उत्तम आहे, हे तर तो चार वर्षं बघत होता. क्षणभर त्याला

वाटलं, संद्या काहीतरी भंकस करतोय. उगाचच फेकतोय. पण नाही, संदीप हमसाहमशी रडत होता. ती भंकस नव्हती. संदीपच्या रडण्यानं प्रदीप कावराबावरा झाला. मित्राच्या खांद्यावर हात टाकत म्हणाला, "संदीप यार, रडू नको रे, रडायचं काय त्यात, हाँ? आहे तर आहे, त्रास तर काही नाही म्हणतोस तू, तर मग कशाला रडायचं आपण, हं? रडू नको यार."

प्रदीप आपल्याला झटकून दूर लोटत नाही, उलट खांद्यावर हात टाकतोय हे पाहून संदीपला जरा बरं वाटलं.

"नाही यार, आजार आहे म्हणून नाही रडत मी. या आजाराला मी घाबरत नाही, कारण तो आजारच एआरटी औषधाला घाबरतो, हे माहितीय आपल्याला."

"कारे, पण त्या औषधाचे काही साईड इफेक्ट वगैरे नाहीत ना? म्हणजे कधीकधी आजारपेक्षा औषधाचे परिणाम वाईट म्हणतात, तसं तर नाही ना?"

“अजिबात नाही. म्हणजे, साईड इफेक्ट असतात काही, पण इतके मनावर घेण्याजोगे निदान मलातरी जाणवले नाहीत. आमचे डॉक्टर म्हणाले होते, एकतर प्रत्येक माणसातला काही फरक आहेच, शिवाय आपण औषधं सुरू करतो तर त्यानं आपला त्रास कमी होतोय हे आपल्याला वाटत असतं म्हणून असेल, म्हणजे मला फार काही माहीत नाही, पण मला त्यात काहीच त्रास होत नाही, आणि मी गोळ्या घ्यायला सेंटरला जातो ना, तेव्हा मला माझ्यासारखेच काही त्रास न होणारे अनेकजण भेटलेत. म्हणजे इतरांनाही तसंच आहे.”

संदीप बोलताबोलता प्रदीपनं संदीपच्या खांद्यावर पुन्हा प्रेमानं हात ठेवला.

संदीप म्हणाला, “पद्या, तुला हे सांगताना मला रडू आलं ते आजाराच्या काळजीनं नाही. मला वाटलं मी हे आत्ता सांगतोय हे बघून तुला माझा राग येईल. माझ्याशी मैत्री केली याचा पश्चात्ताप वाटेल. माझ्यासोबत खोलीत राहण्याची घाण वाटेल, म्हणून. या गोष्टीची मला सर्वात जास्त भीती वाटली.”

प्रदीप आतून खूप कष्टानं पण वरपांगी अगदी सहज खळखळून हसला, “मॅडच आहेस संद्या तू. काय यार, हीच किंमत केली ना तुम्ही आमची?”

“का, माझं काय चुकलं?”

“कॅथ च्युकलं? तुला एच.आय.व्ही. आहे यात तुझी नेमकी काय चूक आहे?”

संदीपनं नकारार्थी मान हलवली.

“मग तुझा राग मला का यावा? तुझ्याशी मैत्री आहे ही आज चार वर्ष आनंदाची वाटणारी गोष्ट तुला एच.आय.व्ही. आहे समजल्यावर

लगेच पश्चात्तापाची होईल? इतका हलक्या मनाचा आहे मी?”

“अरे, असं नाही, इतके दिवस आपण रूम पार्टनर आहोत, मित्र आहोत, आणि मी कधीही एका शब्दानं तुला हे सांगितलं नाही, म्हणून माझा राग येईल, तिरस्कार वाटेल.”

“आपल्या मित्राला एखादा आजार आहे, असं कळल्यावर त्याचा आपल्याला तिरस्कार वाटतो, की वाटली तर काळजी वाटते? इतका मी गयागुजरा वाटतो का तुला, इतका हीन दर्जाचा माणूस नाहीय अरे मी.”

“तू वाईट नाहीसच रे, पण मीच तुला सांगितलं नाही ना?”

“मला सांगितलं नाहीस याचं फारतर मला थोडं वाईट वाटेल, की का बुवा या माणसाला आपल्याबद्दल एवढाही विश्वास वाटला नाही, म्हणून की आणखी काही कारण होतं? असं एकवेळ वाटेल, पण राग येण्याचं कारणच नाही. आणि मला जर तुझी घाण वाटली, किंवा आजवर तुझ्याशी मैत्री केली याचा पश्चात्ताप वाटला, तर मग मला वाईट वाटायचं तरी कारण नाही. कारण तुला मी विश्वासाह वाटलो नाही, ही मग तुझी चूकच नाही, उलट तुझा अंदाज बरोबरच होता, असं म्हणावं लागेल आपल्याला,” प्रदीप म्हणाला. आणि त्याला स्वतःच्याच हुशारीचं कौतुक वाटलं. किती व्यवस्थित आपण बोललो संदीपशी, हेच बोलायला हवं होतं.

साडेनऊ वाजले. संदीपच्या मोबाईलवरून छोटासा बीप ऐकू आला. तो उठला, कॉटखालच्या बॅगेतली गोळी काढून घेतली. पाणी प्यायला.

“पद्या, यार भारी आहेस तू!”

“का, मी काय केलं?”

“अरे, तुला न सांगण्याचा विचार करताना एक चांगला मित्र हे सरळ सहज स्वीकारू शकेल असं वाटलं नव्हतं मला. इतक्या वर्षांत मी कधी असा सुसंगत विचार या गोष्टीचा केला नव्हता. भारीच आहेस तू.”

प्रदीप हसला. उत्तर म्हणून त्यानं संदीपच्या पाठीत एक लहानसा गुद्दा घातला, आणि म्हणाला,

“आता मी विचारतो ना तुला तो प्रश्न, आता सांग, का नाही सांगितलंस आजपर्यंत तू मला?”

प्रश्नाचं उत्तर मनात जुळवताना थोडा संदीपला वेळ हवा होता.

“रिगलला जाऊया चल, चहा घेऊया.”

“नाही, आता सगळं बोलणं संपवून मगच चहा पाजणारे मी तुला. कारण चहा पिऊन आल्यावर अभ्यासाला बसायचंय आपल्याला.”

“माझा कुठला आता होतोय अभ्यास?” संदीप.

“कसा होत नाही बघतो ना मी. बोल तू, आता काढलायस ना विषय, मग दे माझ्या प्रश्नाचं उत्तर.” हे अगदी नेहमीच्या मित्रामित्रांच्या गप्पांच्या सुरात अरेरावीनं म्हणून झाल्यावरही संदीप गप्पच पाहून मात्र प्रदीप एकदम मऊ झाला.

“ए दोस्त, अरे, नाही सांगितलंस तर ठीकय ना, तुला नाही वाटलं सांगावंसं त्यात काय, राहू दे ना.”

“नाही रे तसं नाही. काय आहे माहिते का रे,” संदीप एकीकडे आठवत आठवत बोलू लागला,

“मला एच.आय.व्ही. असल्याचं सांगितलं गेलं ते मी नववीत असताना. नववीचीसुद्धा वार्षिक परीक्षा झाल्यावर. मी सातवीत असताना खूप आजारी पडलो होतो. बरेच दिवस, जवळजवळ महिनाभर हॉस्पिटलमध्ये होतो तेव्हा. त्यावेळी मला ही म्हणजे आता मी घेतो ना ती औषधं म्हणजे त्याला ए.आर.टी. म्हणतात, ती सुरू झाली. आजारपण संपलं, बाकीची औषधं संपली तरी ही चालूच. मला ती घ्यायचा कंटाळा यायचा, कंटाळाही नसेल, पण बाकी कुणी आपले वर्गातले, मित्र वगैरे काही अशी औषधं घेत नसतात, आपणच का घ्यायची, असं मला वाटत असेल, पण आमचे अण्णा मला एकही दिवस गोळी चुकू द्यायचे नाहीत. ठरावीक वेळेलाच गोळी घ्यायची असायची, त्याचाही मला वैताग यायचा, पण ते काही सोडायचे नाहीत, घ्यायलाच लावायचे. नाही म्हणलं की रागवायचे. का घ्यायच्या म्हटलं तर काहीतरी कारणं फेकायचे. तुला रक्त कमी आहे म्हणून वगैरे काहीतरी सांगायचे. ते खोटं बोलताहेत आणि खरं विचारशील तर त्यांना या प्रश्नाचं उत्तर द्यायचं नहीये, हे मला त्यांच्या चेहऱ्याकडे पाहून कळायचं. नववीत जाईपर्यंत मी प्रश्न विचारणं सोडलं. ए.आर.टी. घ्यायला आम्ही जायचो, तेव्हा मला कळलं की मला एकट्यालाच नाही तर आम्हाला तिघांनाही हा आजार आहे. हा आजार वाढला की त्याला एड्स म्हणतात. रस्त्यावरच्या पाट्या काय आपण वाचतोच ना!”

“मग त्यांनाच काय वाटलं माहीत नाही, पण ते मला डॉक्टरांकडे घेऊन गेले. त्या डॉक्टरांनी आणि अण्णांनी मिळून मला हे सांगितलं. मी त्यांना एकच प्रश्न विचारला,

आम्ही तिघं लवकर मरणार आहोत का, कारण एड्सनी माणसं मरतात असं मी ऐकलेलं आहे. ते डॉक्टर म्हणाले, तुम्ही तिघांनी व्यवस्थितपणे नियमित वेळेवर औषधं घेतलीत तर लवकर मरायचं काही कारण नाही. मी स्पष्टच म्हणालो की मला काय ते खरं सांगा. आता वाटतं जरा आगाऊपणेच वागायचो मी तेव्हा. पण त्या डॉक्टरांनी मात्र माझ्या प्रश्नाचं उत्तर दिलं. या आजारात प्रतिकारशक्ती कमी होते, तर ती तपासत राहायला हवी. प्रतिकारशक्ती कमी होत नसेल तर त्याचा अर्थ तुमची तब्येत चांगली आहे.

“ते फार भारी डॉक्टर होते बरं का पद्या, त्यांनी मला रक्ततपासणीचे म्हणजे आमची प्रतिकारशक्ती तपासण्याचे रिपोर्ट होते ना तेसुद्धा वाचायला दिले. कसे वाचायचे तेही शिकवलं. सीडी४ पेशी असतात त्या, त्यांचा काउंट बघायचा असतो. आता रिपोर्ट आला ना की डॉक्टरांच्या आधी मी तो वाचून ठेवतो. पण एक गोष्ट आहे. ही औषधं मी घेतोय ना ती आम्हाला जन्मभर घ्यायची आहेत. ती सोडून चालणार नाही. काही वर्षांनी ही औषधं दमली तर पुढच्या पायरीची औषधंही असतात. ती घ्यावी लागतील.”

संदीप मध्येच थांबला, विचारांनी आठवणींनी मन दमत होतं. काहीवेळ त्यानं डोळे मिटून घेतले. प्रदीप काही न बोलता अगदी शांतपणं संदीपच्या हातावर हात ठेवून बसला होता. संदीपनं डोळे उघडले.

“...तर ह्या गोळ्या मला जन्मभर घ्यायच्यात हे त्यांनी सांगितलं, अण्णा तोवर शेजारी बसले होते, गंभीर चेहऱ्यानं गप्प बसले होते. ते एवढंच बोलले, ‘कुठेही बोलायचं नाही. आम्हाला काय आजार आहे, आम्ही

काय गोळ्या घेतो, कुणालाही सांगायचं नाही. आपल्याआपण नीट गोळ्या घ्यायच्या, खायचंप्यायचं मस्त आनंदात राहूचं.’ तेव्हापासून आमच्या सगळ्यांमध्ये एक अलिखित करारच झाला. ‘कुठे काही बोलायचं नाही.’ नंतर याची सवयच लागली, मलाही. आईअण्णांना होतीच, मलाही लागली.”

“तुझ्याशीच नाही, कुणाशीच मी यावर काही बोललेलो नाही, कधीही. पण आज तू का हसलास म्हणून विचारलंस तेव्हा मला डॉक्टरांकडचं काहीतरी आठवत होतं. तर वाटलं की मी का सांगत नाही यालाही? कारण मला भीती वाटते की कुणालाही सांगितलं आणि त्यानं आपल्याशी मैत्री तोडली तर काय, पण त्याहून मोठी भीती अशी असते की, एकाला कळलं तर गावभर व्हायला वेळ लागणार नाही. त्यामुळे कुणालाच काही सांगायचं नाही. हे एवढंच कारण आहे रे, माझ्या तुला न सांगण्याचं. तुझ्याबद्दल मला विश्वास नाही, असं नाही, खरंच नाही. तुझ्याबद्दल विश्वासच काय खात्रीच आहे मला, म्हणून तर आज बोललो ना रे.”

पद्या मान हलवत गप्पच होता. काहीवेळानं म्हणाला,

“इतकं अपराधी आवाजात का सांगतोस संद्या, अरे, समजण्यासारखं आहे, तुझं न सांगणंही. मला पुन्हा एकदा एकच सांग, ही औषधं इतकी परिणामकारक आहेत ना रे? मग का लोक अजून एच.आय.व्ही.ला, एड्सला घाबरतात?”

संदीपनं होकाराची मान हलवत म्हटलं, “अरे, ही साथच जगात तशी नवी आहे. सुरुवातीला नव्हती औषधं, किंवा महाग होती

बरीच, पण आता स्वस्त झालीत, शिवाय सरकारी रुग्णालयात मोफत मिळतात. पण किती झालं तरी ते एक जन्मभराचं प्रकरण आहे ना, लोक त्याला घाबरत असतील.”

“मग ठीक आहे. पण तू काळजी घे. आता दोन दिवसांनी आपण घरी जाऊ, पुन्हा भेटूच, पण तू एक लक्षात ठेव, कुठल्याही कामासाठी मला कधीही हाक मार. आपण आहोत तुझ्यासाठी.”

काहीवेळानं संदीपनं उठून प्रदीपला मिठीच मारली. प्रदीपला वाटलं, आत्ता हेच करायचं त्याच्याही मनात होतं. संदीपला करायला लावण्यापेक्षा त्यानंच करायला हवं होतं. हे जे काही या दोन तासात घडलं ते त्या दोघांचं मैत्रीचं नातं घट्ट करणारंच.

“चला, रिगलमध्ये चहा घ्यायचा ना,” प्रदीप म्हणाला.

“बंद झालं असेल रिगल आता.” “चल मग, स्कूटर काढतो. स्टेशनवर जाऊ, चहा हवाच.”

स्कूटरवरून जाताना प्रदीपच्या पाठीमागे बसलेल्या संदीपनं खिशातून माउथऑर्गन काढला आणि तो वाजवायला लागला. ते मुलायम सूर ऐकताना प्रदीपला वाटलं, “आता काही दिवसांनी आपण कॉलेज संपवून दूर जाऊ, पण काही आठवणी मनात राहतील त्यातली ही एक, मोकळ्या रस्त्यानी आपण स्कूटर चालवतोय, आणि पाठून येणारे हे सूर. संदीपनं वाजवलेले, खास आपल्यासाठी!!”

८. नव्या आयुष्याची वाट ...

प्रिया दहावीच्या परीक्षेच्या आधी आठवडाभरच कशीबशी बंगलोरहून पुण्याच्या घरी पोचली. ती येईपर्यंत वैष्णवदादाचं लग्न तर छान पार पडलेलं होतंच, पण तो आणि वहिनी दोघंही गावाला निघून गेलेले होते. वहिनीला बघायलाच मिळालेलं नव्हतं तिला. वहिनीला बघायची इच्छा आता आणखी काही दिवस दाबून ठेवावी लागणार होती. ती काहीशी हिरमुसली, पण ही वेळ इतर कशाचाच विचार

करायची नव्हती. पिकीदीदीनं तिला अगदी बजावलं. बरोबरच होतं दीदीचं. परीक्षेचं केंद्र कुठलंय, रिसीट कुठून घ्यायचीय, शाळेत जाणं, मैत्रिणींना भेटणं, शंभर गोष्टी उरलेल्या होत्या. शिवाय कितीही अभ्यास झालेला असला तरी शेवटच्या आठवड्यातला सराव करायला हवाच. मग बाकी सगळं बाजूला सारून ती मनापासून अभ्यासाला लागली. एकदा पेपर सुरू झाल्यावर तर दुसरंतिसरं काही आठवलंच

नाही. 'पुढच्या पेपरची तयारी येवढाच एक वाघ मग पाठीशी लागतो' दीदी म्हणाली होती, तसंच झालं अगदी. तिची परीक्षा संपतासंपता दादा-वहिनी परत आले. घरात पुन्हा उत्साहाला उधाण आलं.

“ही आमची प्रिया- माझी मामेबहीण! आता दहावीची परीक्षा दिलीय तिनं. आणि प्रिया, ही शिवानी” वैष्णवदादानं वहिनीशी तिची ओळख करून दिली.

“ही कुठे असते?” वहिनीनं विचारलं.

‘इथेच!’ प्रिया म्हणणार होती त्याआधीच दादा म्हणाला, “आता बंगलोरला होती. माझ्या आईचं माहेर नीरंचं. तिथे होती ही आधी, मग काही वर्ष शिक्षणासाठी आमच्याकडे होती. आता दहावीनंतर बंगलोरलाच कॉलेजात जाईल.”

प्रिया वैष्णवदादाच्या उत्तरानं दचकलीच. ती बंगलोरला शिकेल असं काही ठरलेलं नाही अजून, आणि आधी नीरिला होती, मग शिक्षणासाठी काही वर्ष आमच्याकडे हे तर खऱ्याखोट्याच्या सीमेवरचं वाक्य आहे. सिद्ध करायला बसलं तर हो, खरंय, पण खरं म्हणजे, वास्तवाला धरून नाहीय, तर अगदी खोटंच आहे. पण वहिनीसमोर आताच त्याला खोटं पाडायला नको असं तिला वाटलं, म्हणून ती गप्प बसली. आपल्याबद्दल आजकाल लोक काहीही बोलतात, फिरवाफिरवी करतात, अशी तिला गेल्या काही दिवसात वारंवार शंका आलेली होतीच. वहिनी तशी चांगली होती, म्हणजे असणार, पण तिच्याशी बोलायचा, गप्पा मारायचा, थट्टा करायचा प्रियाला मूडच उरला नाही.

“बंगलोरला कोणकोण असतं तुमच्या घरी?” शिवानीनं- नव्या वहिनीनं दुसऱ्या दिवशी सहजच विचारलं.

प्रिया त्या प्रश्नानं दचकली. परीक्षेच्या आधी तिनं त्यातल्या अनेक अपेक्षित प्रश्नांची तयारी केली होती. वैष्णवच्या कालच्या बोलण्यानंतर शिवानीचा हा प्रश्न अनपेक्षित म्हणता आला नसता, पण प्रियाला या प्रश्नाचं काय उत्तर द्यावं तेच समजेना. ह्याची तयारी तिनं केलेलीच नव्हती.

“नीमाकाकू आणि जोंधळेकाका” एवढंच म्हणजे शिवानीसारख्या घरात नव्यानं आलेल्या मुलीला काहीही अर्थ लागू न देणारं उत्तर तिच्या तोंडावर फेकून प्रिया पुढे निघून गेली.

तिच्या विचित्र आणि मुख्य म्हणजे काही न सांगणाऱ्या अर्धवट उत्तरानं शिवानी वहिनीला काय वाटलं असेल, हे तिला समजत होतं, पण ती तरी काय करणार होती?

‘आपण खऱ्या कुठल्या आहोत? नीरेंच्या, पुण्याच्या की बंगलोरच्या?’

तिच्या मनात काहूर उठलं होतं.

इतके दिवस ती स्वतःला पुण्याची समजत होती.

आयुष्यात आता पहिल्यांदाच बंगलोरला गेली होती, तेही फारतर महिनाभर.

आणि आता कॉलेजला ती बंगलोरलाच राहणार आहे, असा निर्णय कुणी घेतला? ही तर तिलाही नव्यानं कळलेली बातमी होती. तिनं कुठे राहायचं हे जणू इतरच ठरवणार होते. तिला स्वतःचं असं मूळ नव्हतंच जसं. नीरेंहून आत्यानं एक रोप पुण्याला आणलं, ते आता मोठं झालंय, पण त्याचं काही नाही, आता पुण्यातून काढून हे लोक ते झाड बंगलोरला लावणार आहेत.

‘आपल्या पायाखालची जमीन सरकतेय’ असंच प्रियाला वाटायला लागलं.

पिंकीदीदी, आत्या आणि स्वतः वैष्णवदादा तिघांही तिथंच आसपास आहेत आणि श्वास रोखून आपल्याकडे बघत आहेत, हे प्रियाला जाणवलं. आजवर कधीही असं काही घडलेलं नव्हतं, निदान आत्याकडे राहायला आल्यापासून!

-----*-----

लहानपणच्या आठवणी अनेकदा धुरकट असतात. प्रियाला आत्याबरोबर एस्टीनं नीरेहून पुण्याला आल्याचं आठवंतं. तेव्हापासून ती पुण्याला आत्याकडेच राहायला लागली. नीरेचं घर कसं होतं हे तिला आता नीटसं आठवतच नाही. त्या घरात कोणकोण माणसं राहायची, काहीच तिला नीट आठवत नाही. एक मम्मी होती, ती आजारी होती. सकाळी कधीकधी चहा-पाव द्यायची. बाकी कुणी नव्हतंच. जेवायला काय असायचं, हेही आता नाही आठवत, अगदी काहीच आठवत नाही. पण अस्पष्ट अर्धवट काही चित्रं मात्र मनात आहेत, तेवढीच. एक लक्षात राहिलेली कुणाच्या तरी घरी जेवल्याची आठवण आहे. ती मुलगी, काय बरं तिचं नाव? शेजारी राहायची बहुधा, तिच्याच घरी घर-घर खेळल्याचं आठवंतं. तिच्या घरी जेवल्याचंही आठवंतं. खेळत असताना कधीतरी तिच्या आईची हाक यायची. 'ये ग अश्विनी जेवायला.' हं, अश्विनीच नाव होतं तिचं. त्या मग प्रियालाही म्हणायच्या, 'तू पण चल ना, आशूबरोबर जेवायला.' तिला ते हवंच असायचं. घरी जेवायला मिळत नव्हतं का, ते काही आठवत नाही. पण त्या दिवशी प्रिया अश्विनीबरोबर जेवायला बसली आणि त्यांच्या घरातल्या एक म्हातान्या बाई संतापून आल्या आणि तिला खूप ओरडल्या. त्या इतक्या ओरडल्या की प्रियाला जेवताच

येईना. त्या बाई आपल्याला का रागावल्या हे काही आता तिला आठवत नाही. एवढंच आठवंतं की ती रडली, खूप रडली आणि मग तिला ताटातच उलटी झाली. अश्विनीची आई त्या बाईना समजावत होती बहुधा, पण तेही प्रियाला आता आठवत नाही. त्यानंतर त्यांच्या घरातल्या कुणीतरी फरफटवत तिला घरी आणून सोडलं. घरी येऊन रडरडून ती झोपली. मम्मीला बरं नव्हतंच. सकाळी आत्यानंच तिला उठवलं. आत्या अचानक नीरेला का आली होती? तिला कुणी बोलावलं, हे प्रियाला काही माहित नाही. पण घरात बरीच माणसं जमली होती, काहीतरी बोलत होती. मग आत्यानं एस्टीत बसवून इकडं आणलं तेव्हापासून ती नीरेला परत गेलेलीच नाही.

'मम्मीकडे जायचं' असा हट्टही तिनं फारसा कधी केला नाही. लहानपणी ती विचारायची आत्याला कधीकधी, 'माझी मम्मी कुठे आहे'. आत्या म्हणायची, 'तिला दवाखान्यात नेलंय, बरं नाहीये ना, म्हणून.'

आत्याचं घर मोठं होतं. खूप माणसं असायची, आत्याच्या घरात. आत्या, अण्णा (म्हणजे आत्याचे मिस्टर), इन्नी म्हणजे आत्याची सासू, आत्याचा दीर, आत्याची जाऊ, म्हणजे काका आणि काकू, आत्याची दोघं मुलं वैष्णव आणि पंकजा म्हणजे वैष्णूदादा आणि पिंकीदीदी आणि काकाकाकूची मुलगी स्मिता.

आणि मग आलेली ती स्वतः, आत्याची भाची प्रिया!

प्रियानं कधी मम्मीची आठवण काढली की आत्या तिला जवळ घ्यायची.

एकदा काकाकाकू तिथं होते.

तिनं 'मम्मी बरी कधी ग होणार?' असं आत्याला विचारलं. आत्याच्या डोळ्यात पाणी आलं. तिनं प्रियाला जवळ घेतलं. काकू म्हणाली, "जायचंय का तुला मम्मीकडे?" आत्याला अधिकच बिलगत प्रियानं नकाराची मान हलवली.

"जायचं असलं तर सांग, पोचवतो." काका म्हणाले.

आत्या काहीच बोलली नाही. त्यानंतर प्रियानं आत्याला विचारलंच नाही कधी. आपण असा प्रश्न पुन्हा विचारला तर आपल्याला नेऊन पोचवतील, अशी भीतीच वाटली तिला. नीरेला असताना प्रियाला खूप कंटाळा यायचा, हे तिला अंधूकसं आठवतं. इथे आत्याच्या घरात वेळ कसा जायचा ते कधीच समजायचं नाही. तसा वैष्णूदादा मोठा होता, त्याहून धाकटी पिंकीदीदीदेखील प्रियाहून सात आठ वर्षांनी मोठी. ते काही बरोबरीनं खेळायला नसायचे, पण काही लागलं तर मदत करायचे. काकाकाकूंची स्मिता मात्र प्रियाच्या बरोबरीची. शिवाय अनेक बाया भाडं देऊन आत्याकडे आपली मुलं सांभाळायला ठेवायच्या. घरच्या तिघी मुली आणि एक मुलगा, शिवाय सांभाळायला आलेली ती दहा-बारा बारकीबारकी पोरं, कामावर जाणारे दोघं पुरुष आणि स्वयंपाकघरात तीन मोठ्या बायका! मोठंच खटलं असायचं.

आत्या-अण्णा खूप प्रेमळ आहेत. त्यांनी खूप प्रेमानं आपल्याला वाढवलं, हे प्रियाला चांगलंच आठवतं. अण्णा तसे गंभीर स्वभावाचे, पण कामावरून आले की आठवणीनं 'प्रिया कुठाय' अशी चौकशी करायचेच. त्यांना आपलं वागणं आवडलं नाही तर, आपल्याला पुन्हा मम्मीकडे पोचवतील, म्हणून त्यांना

विचारायचं नाही, हे तिनं ठरवून टाकलं होतं. काकाकाकू जरा खडूसपणे वागायचे, इन्नीनाही आपल्याबद्दल फारशी माया नाही, हे प्रियाला न सांगता समजलेलं होतं, पण आत्या अण्णा, वैष्णूदादा आणि पिंकीदीदी मात्र तिच्याशी खूप चांगलं वागायचे. तीही त्यांना धरून धरूनच असायची. अण्णा कामावरून आले की त्यांच्या चपला उचलून जाग्यावर ठेवायची, पाणी घेऊन यायची. असं वागलं की अण्णांना आवडतं, ते आपलं कौतुक करतात, हे तिला ठाऊक झालं होतं. आत्याला जमेल तशी कामात मदत करायची, वैष्णूदादा अंघोळ करायला गेला की त्याचा टॉवेल आणून ठेवायची, तो आतून ओरडला की घ्यायची. दीदीचे कपडे पसरले असले तर आवरून टाकायची, थोडी मोठी झाल्यावर त्यांना इस्त्रीही करायची. आणि पाळणाघरातल्या पोरंशी खेळायला, त्यांना खाऊ घालायला तर तिला आवडायचंच. आत्याही तिच्यावर त्या मुलांना सोडून स्वयंपाकघरात जाऊ शकायची.

काकाकाकूंना ती आवडत नसली तरी स्मिता मात्र प्रियाची लहानपणापासूनची मैत्रीण. त्या दोघी सारख्या वयाच्या. नेहमी एकत्र खेळायच्या, एकत्र अभ्यास करायच्या. वैष्णव-पिंकीही कधी त्यांचा अभ्यास घ्यायचे. कधीकधी काकाही शिकवायचे. त्यांच्याकडून शिकायला प्रियाला अजिबात आवडायचं नाही. ते पट्टी घेऊनच बसायचे, आणि प्रियाचं चुकलं की तिला मारायचे. 'तिला काही येत नाही, येणं शक्यच नाही, ती बिनडोकच आहे,' असं म्हणायचे. काकांनी अभ्यासाला बोलावलं की प्रिया घाबरलेलीच असायची. स्मितालाही त्यांचं शिकवणं आवडायचं नाही, दोघीही काहीतरी कारणं काढून तिथनं पळून जायच्या.

काका कंटाळून आपल्या कामाला गेले की खुसुखुसु हसायच्या.

-----*-----

सातवी आठवीत जाईपर्यंत स्मिता आणि प्रियाची अगदी जानीदोस्ती होती. एका घरात, एका वर्गात, त्यामुळं नेहमी बरोबरच असायच्या त्या. आठवीच्या परीक्षेनंतर मात्र प्रिया खूप आजारी पडली. नागीण झाली तिला आणि ते दुखणं चांगलं दोनतीन महिने लांबलं. पाठीवर केवढं पुरळ आलं होतं, भयंकर आग आग व्हायची. तरी आत्या-अण्णांनी तिची खूप काळजी घेतली. खूप मोठ्यामोठ्या डॉक्टरांना दाखवलं. रक्ताच्या तपासण्या केल्या. आपल्याला कुठला मोठा आजार झालाय असा प्रश्न प्रियालाही पडला. नागीण बरी झाली तरी, अण्णा तिला मोठ्या डॉक्टरांकडे घेऊन जायचे. कधी वैष्णवदादा न्यायचा. काकाकाकू मात्र अजिबात प्रियाकडे बघायचेही नाहीत. आणि, स्मितालाही येऊ द्यायचे नाहीत. तेव्हापासूनच स्मिता प्रियाशी बोलेनाशी झाली.

“आत्या, मला कॅन्सर झालाय का गं?” प्रियानं एकदा विचारलंही होतं. गंभीर असा तेवढा एकच आजार तोवर तिनं ऐकलेला होता.

“कुणी सांगितलं तुला? काहीतरी भलतं बोलू नको. कॅन्सर कशानं होईल?” आत्या रागावलीच, म्हणून मग प्रिया गप्प बसली. त्यावेळी आत्याअण्णांची खूपच तारांबळ झाली बहुतेक. आत्याच्या पाळणाघरातल्या पोरानाही काही दिवस बंद करावं लागलं. त्यातल्या काही आया तर आत्यावर रागवल्याच, त्यांनी म्हणे पैसेही पुरे दिले नाहीत. काहींनी तर प्रिया बरी झाल्यावरही आपल्या पोराना पाठवलंच नाही.

वैष्णूदादा तोवर नोकरीला लागला होता म्हणून बरं. हे सगळं आत्याच्या बडबडीतून प्रियाला कळलं.

ते आजारपण संपलं, त्यात नववीची शाळाही महिनाभर बुडली, पण हळूहळू सगळं नीट झालं, तरी स्मिता मात्र तेव्हापासून प्रियाशी आखडूपणानं वागायला लागली ती लागलीच. त्याचं कारण स्मितापेक्षा काकू असंच असणार. बुडलेल्या दिवसांचा अभ्यास भरून काढतानाही काही विचारलं, आणि स्मिता सांगायला आली तरी काकू स्मिताला ओरडायच्या. त्यानंतर आत्या आणि काकूचं कधीकधी भांडणही व्हायचं. हल्ली बऱ्याच दिवसांत त्यांचं असं भांडण झालेलं नाही, पण आता भांडणार कशाला म्हणा, स्मिता प्रियाशी आता एक शब्दही बोलतच नाही.

आजारपणानंतर प्रियाला रोज घ्यायला गोळ्या सुरू झाल्या होत्या. “आता बरी आहे ना मी, मग अजून कशाला गोळ्या घ्यायच्या गं”, ती आत्याला एकदा म्हणाली. आत्यानं काहीच उत्तर न देता तिच्याकडे रागानं बघितलं. प्रिया गप्पच बसली. आत्याअण्णांना रागवायला द्यायचं नाही, हे तिचं लहानपणापासूनच ठरलेलं होतं. दर महिन्याला दवाखान्यात जाऊन गोळ्या आणाव्या लागत. काही महिन्यांनी रक्त तपासायला द्यावं लागे.

कशासाठी ते तिला माहीत होतं. तिला माहीत आहे हे ती कुणालाही दाखवणार मात्र नव्हती, कधीच!

-----*-----

आजारपणातून ती अजून उठलीही नव्हती, तेव्हा एका रात्री ती आवाजानं जागी झाली.

दीदीचं तिच्या आईअण्णांशी काहीतरी रागवारागवीचं बोलणं सुरू असल्याचं तिला जाणवलं.

“तिला सांगून का टाकत नाही तुम्ही?” दीदीचं वाक्य प्रियाला आजही आठवतं.

“तू गप बस.”

“नाही आई, अग आई, ती मोठी होतेय आता, तिला सांगायला नको का? कधीतरी ती प्रश्न विचारणार बघ!”

“तू गप, दहावी होऊ दे मग सांगू.” आल्या म्हणत होती. हे बोलणं तिच्याबद्दलच होतं याचा अंदाज तिला आला. ती जागी झाल्याचा अंदाज आल्यानं त्यांचं बोलणं थांबलं. तीही झोपून गेली.

पुढच्या दोनतीन दिवसात तिनं पंकी-दीदीला गाठलं. दोघी बाजारात भाजी आणायला निघाल्या होत्या. दीदीला तिनं सरळपणे आपल्याला काय झालंय ते सांग, अशी विनंती केली. तिनं आपण रात्रीचं बोलणं ऐकल्याचंही सांगितलं. पंकीदीदी जरा वेळ गप्प राहिली मग म्हणाली, “मी सांगते, पण कुणालाही कळू द्यायचं नाही. मी सांगितलंय हेही सांगायचं नाही. घे, आईरक्ताची शपथ!” प्रियानं मान डोलवत गळ्याला हात लावला.

तिनं जास्त प्रश्न विचारू नाही म्हणून “मला इतकं काही माहित नाही,” अशी सुरवात करून दीदी म्हणाली, “पण तुला ‘एच.आय.व्ही.’ नावाचा आजार आहे.”

“म्हणजे मी लवकरच मरणार आहे ना?”

“मला फार काही माहित नाही, मी नेटवर बघून जास्त सांगेन तुला, पण गोळ्या नियमित

घेतल्यास तर मरणार नाहीस. म्हणजे असं अण्णा म्हणत होते. तू कुणाला सांगणार नाहीस ना, मला तू वचन दिलेलंयस.” दीदीचा स्वर घाबरलेला होता.

डोळ्यात पाणी भरून आलं होतं तरी, ओठ दाबून प्रिया गप्प राहिली.

“मी वाचलेलंय की या आजारात माणूस मरतो.” प्रिया म्हणाली.

दीदीनं तिला रस्त्यातच अगदी जवळ घेतलं. “नाही ग, गोळ्या घेतल्या तर नाही मरत माणूस. मामामामींना म्हणजे तुझ्या आईवडलांनाही हा आजार होता, पण त्यांनी गोळ्या घेतल्या नाहीत.”

“म्हणून ते मेले?”

दीदीनं मान वरखाली केली.

प्रियाला रस्त्यानं चालवेनाच. पंकी-दीदीलाही काय करावं समजेना. ती प्रियाला घेऊन एका रसाच्या गुऱ्हाळात गेली. दोघी रस प्यायल्या, प्रियाला जरा बरं वाटल्यावर उठल्या. बाजारातही प्रिया गेलीच नाही. ती तिथेच जवळ एका कट्ट्यावर बसून राहिली. घरी परतल्यावरही दिवसभर अगदी गप्प बसून होती. संध्याकाळी अण्णा आल्यावर पाणी घ्यायलाही आली नाही, तेव्हा सर्वांनाच ते जाणवलं पण काय झालं हे काही तिनं कुणाला सांगितलं नाही. गोळ्या घेतल्या नाहीत तर आपण मरू, तर मग मरूच ना, असा विचार करून तिनं गोळ्या न घ्यायचाही प्रयत्न केला. पण आल्या नावाचा वाघ तिच्या पाठीशी होता. आल्या स्वतः गोळी, पाणी घेऊन समोर उभी राहायची. गोळी गिळली की नाही, ते आ करून दाखवायला लावायची.

काही दिवसांनी प्रिया ते विसरली, म्हणजे विसरली असं नाही, पण त्याची आठवण तिला होईनाशी झाली. आजारपण संपलं. शाळा पुन्हा सुरू झाली. आता काही होत नव्हतं, प्रिया पुन्हा नेहमीसारखं वागायला लागली.

-----*-----

वैष्णवदादाचं लग्न झालं तेव्हा प्रिया दहावीला होती. पण ती लग्नाला मात्र नव्हती. दादाचं लग्न ठरलं तेव्हाही ती घरात नव्हती. तिला वहिनीला बघायचं होतं, पण बघायला मिळालंच नाही. आता लग्नात बघू म्हटलं तर त्याच वेळी तिला बंगलोरला जायला लागलं. बंगलोरला जायची तिला मजाच वाटली होती, आणि थोडीशी भीतीही, कारण इतक्या लांब एकटी कधीच गेली नव्हती ना ती. अण्णांचे एक मित्र, जोंधळेकाका. लेखक होते म्हणे ते मोठे. ते अनेकदा घरी यायचे, म्हणून प्रियाला माहित होते. ते आजारी होते, आणि मदतीला कुणीच नव्हतं. वैष्णवचं लग्न होतं, त्यामुळे आत्या त्यांच्या मदतीला जाऊ शकणार नव्हती, म्हणून आत्यानं तिलाच विचारलं. खरं म्हणजे ते तिचं दहावीचं वर्ष होतं, तिचं आणि स्मिताचंही! परीक्षेच्या आधीची अभ्यासाची सुट्टी महिनाभर असणार होती. तिथं अगदी शांतता आहे, निमाकाकूना मदत कर, आणि उरलेला वेळ अभ्यास कर. काही अडलं तरी त्या सांगतील. त्या खूप हुशार आहेत हं, कॉलेजमध्ये शिकवतात. इथं लग्नाच्या गोंधळात तुझा अभ्यास काही व्हायचा नाही, तो तिथं होईल.

“आत्या, पण स्मिताचाही अभ्यास आहे ना गं, इथं तिचा अभ्यासही व्हायचा नाही. आम्ही दोघीही जाऊ का?”

“ते त्यांचं ते बघतील. तू जा, जाशील ना?”

तिनं मान डोलावली.

बंगलोरमध्ये प्रियाला खूप मजा आली. अभ्यासही छान झाला. निमाकाकू तर इतक्या प्रेमळ होत्या, की जणू आत्याचीच सख्खी बहीण असावी. आत्यापेक्षाही जास्तच लाड करत त्या.

‘प्रिया तुला इडली आवडते का गं?,’

‘प्रिया तुझ्यासाठी दही लावून ठेवलंय गं.’

‘प्रिया आज दमली असलीस अभ्यासानं, तर आपण चक्कर मारायला जाऊया?’

‘प्रिया तुझ्यासाठी मी हे कापड घेऊन ठेवलंय, त्याचा ड्रेस शिवायचा की फ्रॉक?’

आत्याला तिची मुलं असायची, शिवाय पाळणाघरातली मुलं असायची, इकडे तर ती जणू एकलती एक लेक झाली होती, जोंधळेकाका-काकूंची. दोघांही तिला शिकवायचे, तिचा अभ्यास करून घ्यायचे, सरावपेपर्स तपासून द्यायचे, गप्पा मारायचे, लाड करायचे.

तिला फक्त एकच प्रश्न पडला होता; काका आजारी दिसतच नव्हते. त्यांचं काम अगदी नीट सुरू होतं. दोघांची कॉलेजमध्ये शिकवण्याची नोकरी होती, ती नियमित सुरू होती. मग, तिकडे वैष्णूदादाचं लग्न असताना प्रियाला इकडे का बोलावून घेतलं होतं?

एक दिवस तिनं तिघं जेवत असताना विचारलंही. काका लगेच काहीच बोलले नाहीत. काकूच म्हणाल्या,

“नाही, आता बरी आहे त्यांची तब्येत, पण तू यायच्या आधी होते ते आजारी. पण मग, बरं वाटलं त्यांना. आम्ही म्हणणार होतो,

तुझ्या आत्याला की नका आता पाठवू पण म्हटलं आता ठरलंय तर येऊ दे, आणि इथं मजा येते की नाही तुला, खरं सांग.” निमाकाकू उगाच हसतहसत म्हणाल्या.

त्या काहीतरी लपवतायत, खरं सांगत नाहीय, असं प्रियाला थोडंसं वाटलं, पण ती काहीच बोलली नाही. ह्यांना बहुतेक आपल्या आजाराबद्दल माहीत असावं. ती गोळ्या घ्यायचीच सवयीनं, पण काकूनी कधीही विचारलं नाही, कसल्या गोळ्या म्हणून. उलट त्याच आठवण करायच्या, गोळीची. रात्री आठ वाजताची वेळ चुकू नाही म्हणून एकदा बाहेर जायचं होतं तर त्यांच्या पर्समध्ये गोळ्या घेतल्या होत्या त्यांनी, आपणहून, अगदी आठवणीनं.

दादाच्या लग्नाच्या दिवशी तर तिला सारखी घरची आठवण येत होती. ‘वैष्णूदादा नवरदेवाच्या वेषात कसा दिसत असेल, आणि वहिनी कशी असेल गं, मी पाहिलेलीच नाही तिला अजून कधी.’ ती पुन्हापुन्हा म्हणत होती.

“काका, तुम्हाला आता बरं आहे, तर तुम्हीच दोघं यायला पाहिजे होतं ना दादाच्या लग्नाला. अण्णा तुमचे एवढे मित्र तर...तुम्ही मला बोलावून घेतलं आणि आपण सगळेच इकडे अडकून पडलोत.” ती काकांनाही म्हणाली.

काका, काहीसे गंभीर होऊन म्हणाले, “तुला इकडे अडकून पडल्यासारखं वाटतंय का प्रिया, इकडे आवडत नाही का तुला?”

“तसं नाही हो, मला तर इकडे खूप आवडलंयच. तुम्ही दोघं माझे किती लाड करता, पण दादाचं लग्न आहे, ना म्हणून म्हणतेय मी.” तिनं सावरून घेत म्हटलं. ‘त्या दोघांना

आपल्या विचारण्यानं वाईट वाटलेलं दिसतंय. आपण असं विचारायलाच नको होतं.’ तिला वाटलं. रात्री वैष्णूदादाला मोबाईलवर फोन तरी करू का, तिनं काकूना विचारलं. एरवी काहीही करू का विचारलं तरी ‘हो कर की, त्यात काय विचारतेस’ म्हणणाऱ्या काकू, ‘नको ग, गडबडीत असतील ते’ म्हणाल्या.

प्रिया गप्प बसली. तिनं पुन्हा पुण्याच्या कुणाबद्दल काहीच म्हटलं नाही. तिला काहीतरी कळायला लागलं होतं बहुतेक.

अभ्यासातलं काहीतरी अडलं तर काका-काकू शिकवत. तिनं एकदा तो विषय मुद्दामच एच.आय.व्ही. आजाराशी नेला.

“का गं, ह्या आजाराबद्दल का विचारतेयस?”

“अभ्यासक्रमात आहे ना, प्रश्न येऊ शकतो त्यावर. तिनं उत्तर ठरवून ठेवलेलं होतं, ते खरंच होतं.

काकांनी मनापासून उत्तर दिलं. त्यांनी या प्रश्नाचा विचार करून ठेवलेला असावा. काकूही ऐकायला येऊन बसल्या. उत्तर देताना काकांचा स्वर अगदी मऊमऊ होता. तसे ते दोघंही कधीच रागावून बोलत नसतच, पण त्याहूनही गोड मधाळ सुरात ते बोलले. त्यांनी आधीच माहिती काढून ठेवलेली असावी, कारण त्यांनी त्यांची डायरी आणली.

या आजारानं माणूस आता मरणार नाही, त्यासाठी ए.आर.टी. नावाची औषधं आहेत, आजार असलेल्यांना ती घ्यायला लागतात. तशी घेतली नाहीत तर एच.आय.व्ही. रक्तात वाढतो, मग त्या माणसाची प्रतिकारशक्ती कमी होते, तो सारखा आजारी पडतो. पण औषधं घेतली तर

तसं होत नाही. आजार आहे का हे बघायला रक्ताची तपासणी करतात, त्याला एलायझा तपासणी म्हणतात. प्रतिकारशक्ती तपासायलाही रक्ताची वेगळी तपासणी करतात... एकत्र घरात राहून कुणामुळे आपल्याला हा आजार होत नाही, आईकडून बाळाला मात्र कधीकधी होतो, म्हणजे बाळ आईच्या पोटात असतं, आणि आईच्या दुधावर वाढतं ना, म्हणून. आता तसंही होऊ नाही म्हणून औषधं आहेत, ती घेतली तर बाळालाही होणार नाही.

त्यांनी सांगितलेली माहिती प्रियाला माहीतच होती.

“काका, पण एच.आय.व्ही. असलेल्या माणसाला कोण होता येतं?”

“म्हणजे?”

“म्हणजे, जर एखाद्या व्यक्तीला एच.आय.व्ही. असला तर तिनं काय शिकायला हवं म्हणजे नोकरी किंवा काही करता येईल?”

“कोण व्हायचंय तुला?” जोंधळेकाकांनी बहुधा अनवधानानंच विचारलं.

काकूंच्या चेहऱ्यावर त्याक्षणी काहीतरी बदल झाल्याचंही प्रियाला जाणवलं. पण ते नाटक, तिला आवडलं होतं. तिच्याबद्दल काहीही न बोलता ते तिला सांगत होते, एक माहिती म्हणून. ती परिस्थिती तिला बदलायची नव्हती. त्यांना माहीत असणार याचा अंदाज तिला एव्हाना आलेला होता, पण ते दाखवत नव्हते तर तीही ते दाखवणार नव्हती.

“नाही, म्हणजे, उदाहरणार्थ म्हणतोय गं,” ते सावरून घेत म्हणाले.

तिनं काहीच उत्तर न देताही त्यांनी उत्तर दिलं. “काही ठिकाणी, म्हणजे पोलिसात

किंवा सैन्यात घेताना ही तपासणी बहुधा करतात. एच.आय.व्ही. असेल तर ती नोकरी देत नाहीत, असा माझा अंदाज आहे, पण तेवढं सोडलं तर बाकी जगात काहीही शिकायला काय प्रॉब्लेम येणार? माझ्या मते, म्हणजे मला खात्रीच आहे की, इतर काहीही शिकता येतं, करता येतं. डॉक्टर होता येतं, इंजिनियर, शिक्षक, प्रोफेसर, सी ए, अगदी तू म्हणशील ते सगळं शिकता येतं. नाटकसिनेमात कामं करता येतात, सामाजिक कार्य करता येतं, चित्रं काढता येतात, गाणी गाता येतात, काही अडचणच नाही ना, हां मात्र औषधं घ्यावी लागतात, ती मात्र जन्मभर.”

“नक्की?”

“हो अगदी नक्कीच!”

काकांच्या उत्तरानंतर ती गप्प बसली होती विचारात बुडून, तेव्हा निमाकाकूंनी तिला हात पसरून अगदी घट्ट मिठी मारली, आणि तिच्या गालावर ओठ टेकून म्हणाल्या, “कसं ग शहाणं आहे माझं सोनं ते!”

काकूंच्या त्या वाक्यांनं प्रियाला रडूच कोसळणार होतं, छातीत भरूनच आलं होतं. त्या दोघांसमोरून उठून जात ती म्हणाली, “आपल्यासाठी कॉफी करू का काकू मी मस्तपैकी?”

कॉफी करताना तिनं स्वतःला सावरलं. तिचा एकांत मोडायला नको म्हणून असेल कदाचित, एरवी यायच्या तशा मदतीलाही आल्या नाहीत त्या. काकांबरोबर बसून राहिल्या. ‘ही माणसं किती चांगली आहेत!’ प्रियाच्या मनात आलं. ती कॉफी घेऊन आली तेव्हापासून काकांना तिचं वागणं आवडल्याचं तिला जाणवलं.

काँफी पिताना काकांनी पुन्हा प्रश्न विचारला, यावेळी अगदी सहज सुरात, “पुढे काय शिकायचंय तुला? कोण व्हायचंय?”

“तुमच्यासारखं, कॉलेजमध्ये शिकवायचंय, प्रोफेसर व्हायचंय.”

काकूनी पुन्हा एकदा तिला प्रेमानं जवळ घेऊन विचारलं, “हे आधीपासून ठरलेलं होतं की इथं आल्यावर ठरवलंस?”

“इथे आल्यावरच, तुम्हा दोघांच्याकडे बघून मला वाटलं, मीही अशीच प्रोफेसर होईन. विद्यार्थ्यांना शिकवीन.” तिनं सहजपणे उत्तर दिलं.

“मग पुढच्या वर्षी शिकायलाच इकडे येतेस का, आमच्याच कॉलेजात?”

हा प्रस्ताव ऐकून तिला बरं वाटलं, पण ती दचकलीही. “बघू, आत्याअण्णा म्हणतील तसं.”

त्या दिवसानंतर पुन्हा हा विषय कधीच निघाला नाही पण ती आणि काका-काकूमधलं नातं जास्त गोड, जास्त सहज झालं हे मात्र खरं. त्यांच्यातल्या गप्पा वाढल्या, हसणं वाढलं. निमाकाकूच नाही, काकाही तिला आता जास्त प्रेमानं, म्हणजे ती एक शहाणी, हुशार मुलगी आहे, याची खात्री पटल्यासारखे वागवायला लागले.

पुण्याला जाऊच नाही, इकडूनच परीक्षा द्यावी अशीही एक कल्पना प्रियाच्या मनात आली. पण तिनं तसं म्हटलंही नाही. ते शक्यही नव्हतं आणि योग्यही. ‘आत्याअण्णा, दीदी, वैष्णूदादा आणि आता नवी वहिनी तिकडे पुण्यालाच आहेत. तेही चांगलेच आहेत, त्यांची आठवण किती येते आपल्याला. स्मिता?

स्मिताही चांगलीच आहे, पण या काकाकाकूना जे कळतं ना ते स्मिताला कळायला हवं. आपल्याच वयाची, अजून लहानच आहे ती. तिला कधीतरी इथं काकाकाकूना भेटवायला हवं. इथं सगळं छानच आहे, पण आता पुण्याला लवकर जायला हवं. नव्या वहिनीला तर अजून बघायलाच नाही मिळालेलं.’ प्रियाला आता परतीचे, परीक्षेचे वेध लागायला लागले. घरच्या सर्वांची आठवण व्हायला लागली.

-----*-----

परीक्षा झाली, शिवानीवहिनीला बघून झालं. आता बंगलोरला परत जायचं. मागच्यावेळी प्रिया एकटी गेली होती पण यावेळी तिला बंगलोरला घेऊन जायला निमाकाकू आल्या. बंगलोरला जायला प्रियाची हरकत नव्हती, तरीही तिला कुणी विचारलं नाही हे तिला टोचलंच होतं, पण तिनं विरोध करायचा नाही असं ठरवलं. विरोध करून उपयोग झाला नसता, आणि आता पुण्याच्या घरात राहण्याची इच्छाही कमी झाली होती. बंगलोरला जायचा दिवस आला तेव्हा, आत्या तिच्या गळ्यात पडून रडरड रडली, पण मग शांत झाली. पिंकीदीदीनं तिला मोबाईल भेट दिला. वैष्णवदादानं नवे कपडे घेतले. ती नको म्हणाली तरी, लग्नाचे करायचेच होते गं, असं म्हणाला. तिनं शांतपणे हे लाड हसून करून घेतले. जायच्या आधी तिनं अण्णांना पाणी आणून दिलं. ते पिताना अण्णांचे डोळेही पाणावलेले होते.

तिनं काकाकाकूना, इन्नीना नमस्कार केला. त्यांनीही ‘यशस्वी हो’ म्हटलं.

घराच्या दारात स्मिता उभी होती. तिनं रडतरडतच प्रियाला मिठी मारली.

“तू रागवलीस काय गं माझ्यावर?”
स्मितानं तिलाच ऐकू येईल अशा आवाजात
विचारलं.

प्रियानं तिला उत्तर दिलंच नाही.

“तू ये ना कधीतरी जमलं तर बंगलोरला.”
स्मिताला थोपटत ती म्हणाली.

“चल गं, राणी, गाडी सुटेल नाहीतर.”
निमाकाकू तिला प्रेमानं जवळ धरत म्हणाल्या.

“भाचीची काळजी करू नका.” त्या
आत्याला म्हणाल्या.

आत्याला उत्तर देता आलं नाही, हे प्रियाला
जाणवलं. ती हसून निघाली. तिनं विरोध न

करता आयुष्याची ही नवी वाट स्वीकारली
होती.

तरीही, गाडीत बसली आणि आतापर्यंत
दाबून ठेवलेले सगळे कढ असह्य सोसाट्यानं
बाहेर यायला लागले. ती हसूनहसून रडायला
लागली. काकूंनी सगळं समजून तिच्या पाठीवर
आपला हात ठेवला. काही वेळानं ती शांत
होईल, ती समजूतदार शहाणी पोर आहे, ह्याची
त्यांना खात्री होती.

प्रियाच्या नव्या वाटेच्या वाटाड्याच होत्या
त्या जणू. त्या आणि जोधळेकाकाही!

